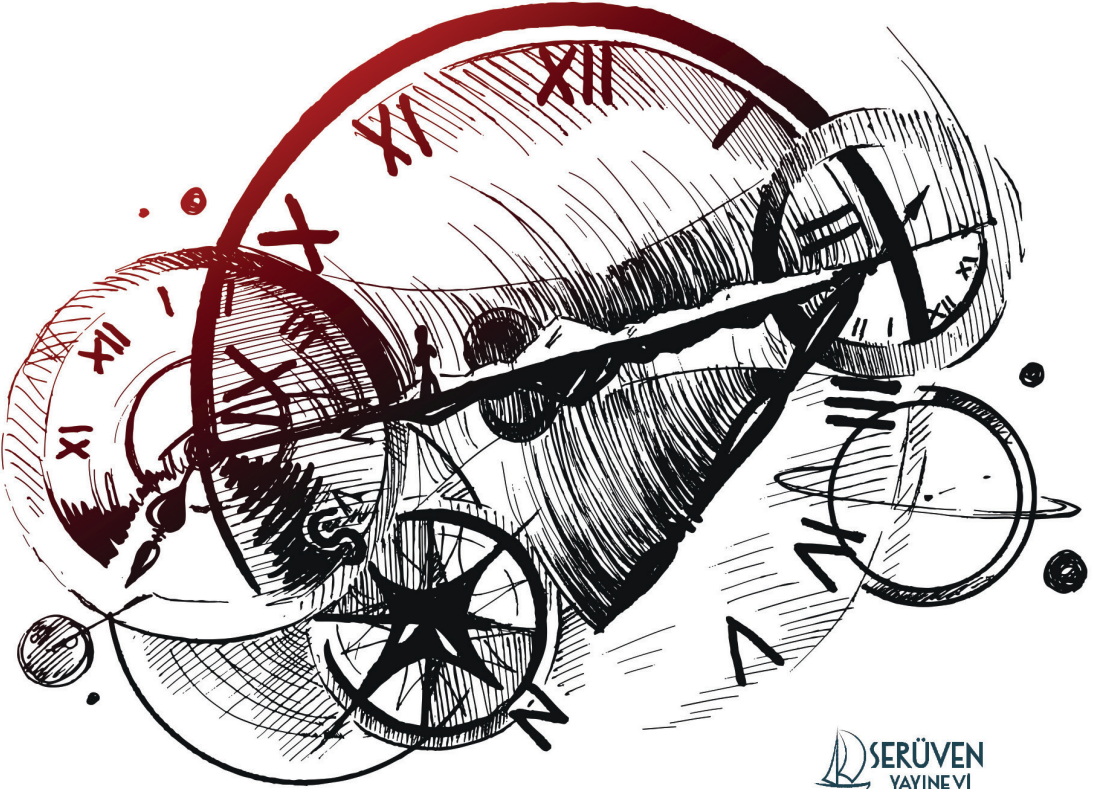

TARİH BİLİMLERİ ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

Aralık 2024

EDİTÖR

PROF. DR. SONGÜL KEÇECİ KURT

 SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2024

ISBN • 978-625-5955-86-9

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruyenyayinevi.com

e-mail: seruyenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

TARİH BİLİMLERİ ALANINDA ULUSLARARASI
ARAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

EDİTÖR

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT

İÇİNDEKİLER

Bölüm 1

KUTSAL TOPRAKLARDA AMASYA'NIN SESİ: HAREM-İ ŞERİFTE AMASYALI MÜEZZİNLER VE MEHMED EMİN EFENDİ

Songül KEÇECİ KURT1

Bölüm 2

AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA KAZÂSINDA TIMAR VE ARAZİ MESELELERİ (1742-1749)

Furkan AKBULUT 19

Bölüm 3

ADNAN MENDERES'İN CHP MİLLETVEKİLİ OLARAK TBMM'DEKİ KONUŞMALARI (4 ARALIK 1933-15 AĞUSTOS 1945)

Mehmet EVSİLE.....43

Bölüm 4

2158 NOLU AMASYA MERKEZ KAZÂSI REÂYÂ NÜFUS DEFTERİNE GÖRE AMASYA'DAKİ GAYRİMÜSLİMLER

Muhiddin Abdulhakim AKSOY57

Bölüm 1

KUTSAL TOPRAKLARDA AMASYA’NIN SESİ:
HAREM-İ ŞERİFTE AMASYALI MÜEZZİNLER VE
MEHMED EMİN EFENDİ

Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT¹

¹ Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT, Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ,ORCID No: 0000-0003-4983-9897

GİRİŞ

Osmanlı padişahları İslam dininin en önemli ibadetlerinden biri olan hac ibadetini yerine getiremeseler de kutsal topraklara hizmet etmeyi en önemli yükümlülükleri arasında değerlendirmişlerdir. Bu bölgenin Osmanlı topraklarına fiilen bağlanmasından önce bile Mekke yöneticileri ile dostane ilişkiler kurmaya özen göstermişlerdir. Mekke İslam aleminin kiblegâhı olan ve Müslümanların “Beytullah” dediği Kabe’nin, Medine ise İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed’in kabrinin bulunması nedeniyle kutsal iki şehir olarak kabul edilmektedir. Bu bölge genellikle Mısır’da hakimiyet tesis etmiş İslam devletlerinin nüfuzu altında kalmıştır. Osmanlı Devleti’nin kutsal topraklardaki hakimiyeti 1517 yılından sonra söz konusu olmuş Mekke ve Medine’ye duydukları hürmetin bir ifadesi olarak da “Hâdimü’l-Harameyni’ş-Şerifeyn” unvanını almışlardır (Uzunçarşılı, 2016:306). Buradaki hakimiyetini Mekke şerifi vasıtasıyla tesis eden Osmanlı padişahları Hz. Muhammed’in soyundan gelen seyit ve şeriflere de saygı göstermişler, onlara vergi muafiyeti gibi ayrıcalıklar da tanımışlardır. Mekke ve Medine’nin içinde bulunduğu Hicaz vilayeti Osmanlı Devleti’nin ayrıcalıklı eyaletlerinden sayılmıştır. Mekke şeriflerinin yarı özerk mahallî idareci pozisyonunda olması merkez ile daha hassas ilişkiler takip edilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti Memluklerde olduğu gibi şerifleri emir olarak tekrar atamış ve emirlere berat veya menşur vermiştir. Mekke, timar ve zeamet usulüne tabi tutulmamış işlerine de Dersaadet’ten çok fazla müdahale edilmemiştir. Vilayet halkından da hangi vergilerden mükellef iseler onlar alınmaya devam etmiştir. Vilayetin ve orada bulunan askeri birliklerin giderlerini kendi bölgelerinin gelirlerinden sağlanması esası belirlenmiştir. Hicaz vilayeti içerisinde Mekke bir emirlik statüsündedir. Emirlik de bağlı bulunduğu hükümete vergi ödemekle mükellef kılınmıştır. Mekke şerifinin de elbette ki bazı sorumlulukları vardır. Bedevî kabileleri idare ederek, yağmacılık ve yol kesicilik faaliyetlerine karşı Hicaz’ı muhafaza ve halkı himaye etmek, hac ibadetinin düzenli ve güven içinde yapılmasını Ciddé’de ve diğer limanlarda ticaretin huzur içinde yapılmasını sağlamak, Mekke ve Kâbe ile ilgili tamirat, su yolu inşaatı, temizlik gibi belediye işleri ve Kabe örtüsü ile ilgili uygulamalara nezaret etmek, surrenin ve hububatın adaletli bir şekilde dağıtımını sağlamak bu görevlerin başlıcaları arasında yer almaktadır. Böylece Osmanlı Devleti Hicaz’ın giderlerini tamamıyla kendisi üstlenmiş Mekke Emirliği’ne her yıl önemli miktarda para ve hediye gönderme geleneğini oluşturmuştur ki bu para Surre-yi hümayûn olarak bilinmektedir. Mekke ve Medine’ye her yıl surre¹ gönderilmesinin en önemli amacı kutsal topraklara

1 Surre alaylarının kutsal bölgelerdeki hizmetlerinde Mekke emiri de görev almıştır. Surre kafilesi Mekke emiri tarafından veyahut onun gönderdiği bir vekili tarafından Mekke dışında karşılanmıştır. Daha sonra şehre girildikten sonra Surre emini tarafından name-i hümayun bir merasimle Mekke emirine takdim edilir, emir de nameyi öpüp başına koyar ve Mekke’ye yakın olan Mina mevkiinde padişahın mektubunu okuttururdu. Getirilen paralar Mekke emirinin de içerisinde bulunduğu bir heyetin gözetimi altında sahiplerine teslim edilirdi. Medine’de de Mekke emirinin vekili ve Medine kadısı ve Şeyhü’l-harem-i nebevi ve surre katibinin gözetimi altında dağıtım yapılırdı (Bilirli,Yazıcı, 2024:11-12).

saygıyı kanıtlamak ve buna karşı Allah'ın mükafatını temin etmektir. Diğer amaçlar arasında Hac yollarının güvenliğini sağlamak, saltanat değişikliğini Haremeyn sakinlerine duyurmak da bulunmaktadır (Uzunçarşılı, 2013; Atalay,1989; Aydeniz 2010; Metin, 2015: Duman 2024:827).

“Haremeyn” kutsal topraklardan Mekke ve Medine’ye verilen isimdir. Mekke’de bulunan ve Müslümanlar için Allah’ın evi olarak kabul edilen Kâbe’nin etrafını çeviren ve ibadet amaçlı olarak kullanılan avluya da Mescid-i Haram denilmektedir. Harem-i Şerif’in dini bakımdan en üst düzey yetkilisi Mekke Şeyhü’l-haremi sıfatını da taşıyan Hicaz valisidir. Bundan başka her birimin başında da bir şeyh ya da reis bulunmaktadır. Harem-i şerif’te yetkili olan Şeyhü’l-harem-i Mekkî ve Vali-i Vilayet (Mekke şeyhü’l-haremi ve Hicaz Valisi)’in ardından Harem-i şerif Müdürü gelmektedir. Onun yanında naib, müftü, bevvab, ferraş hatib gibi görevliler bulunmaktadır. Harem-i Şerif Müdüriyeti Harem-i şerif’teki işlerin yürütülmesinden sorumludur. Müdüriyete bağlı on kişi çalışmaktadır. Ayrıca Harem-i şerif’te müderris, çoğunluğu Hanefi mezhebine mensup imam ve hatip görev yapmışlardır. Mescid-i Haram’da müezzinler de görev yapmaktadır (Barlak,2013).

Bu çalışmada Mescid-i haram’da görev yapan Amasyalı müezzinler ve özellikle Mehmed Emin Efendi incelenmiştir. İlk önce Osmanlı Devleti’nde müezzinlik müessesesi hakkında bilgi verilecek ardından Amasyalı olup kutsal topraklarda görev yapan müezzinler ve Mehmed Emin Efendi’nin hayatı ve faaliyetleri ele alınacaktır.

1. Osmanlı Devleti’nde Müezzinlik Müessesesi

Müslümanların en önemli ibadetlerinden biri olan namaza davet etmek için bir metod geliştirme ihtiyacı 623 yılında daha belirgin hale gelmiştir. Hıristiyanların çan çalması, Mecûsîlerin ateş yakması, Yahudîlerin boru öttürmesi gibi bazı teklifler Hz. Muhammed’e yapılmış olsa da bunlar kabul görmemiş ve Abdullah b. Zeyd’in rüyasında öğretilen “ezan” çözüm olarak kabul edilmiştir. Bu iş için de Bilâl-i Habeşî tayin edilmiştir. Böylece müezzinlik kurumu ortaya çıkmıştır (Akbaş, 2014:2). Müezzin, ezan okuyan, çağrıda bulunan kişidir, ezân ise “duyurmak, bildirmek, çağrıda bulunmak” anlamlarına gelen bir sözcüktür. Müezzinliğin faziletleri ile ilgili çeşitli hadisler de bulunmaktadır (Kocakanat, 2021:62-63)

Osmanlı Devleti’nde de müezzinler, din hizmetlerinin yürütülmesinde önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle selatin camilerinde birden fazla müezzin görevlendirilmiştir. Örneğin XV. yüzyılın sonlarında Fatih Camii’nde 12, Ayasofya Camii’nde 6, Süleymaniye Camii’nde 24 müezzinin görev yaptığı tespit edilmiştir. Osmanlı Devleti kutsal toprakları hakimiyet altına alınca Mekke’deki Mescid-i Haram’ın her minaresine ayrı bir müezzin tayini uygulamasına devam etmiştir. Önemli bir hizmeti ifa eden mü-

ezzinlerin takva sahibi, namaz vakitlerini iyi tayin edebilen, ayrıca pratik olarak mûsiki bakımından çok iyi bir seviyede olmalarına özen göstermeye çalışmışlardır. Osmanlı şehir örgütlenmesinde ise mahalle imamının yardımcıları olarak görev yapan müezzinler, padişah beratı ile göreve başlamaktadır ve bu nedenle askerî sınıfa dahil edilerek vergi yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır. Müezzinler görevi sona erdiğinde ise sivil statüye geri dönmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nde müezzinlerin askerî ve sivil görevleri bulunmaktadır. Yeniçeri ortalarında, serhadlerdeki müstahkem mevkiilerde, askerî eğitim kurumlarında ve donanma gibi çeşitli askerî kurumlarda müezzin olarak görev yapan kişiler vardır. Ayrıca saray mekteplerinde, ufak garnizonlara sahip kalelerde ve Tersâne-i Âmire gibi önemli yerlerde de müezzinler görev almıştır (Küçükaşçı, 2020).

Osmanlı sarayında görev yapan müezzinlere “müezzin-i hâssa”, “müezzin-i şehriyârî” ve “hünkâr müezzinî” denmiştir. Bu müezzinler, Endrun'da eğitilmiş ve müezzinlik adabını öğrenmişlerdir. Sarayda müezzinlik önemli bir yer tutmuş, güzel sesli ve yetenekli gençler müezzin olarak seçilip musiki eğitimi almışlardır. Hünkâr müezzinleri, saray mescidinde baş müezzinlik yaparken, “müezzinân-ı hâssa” adı verilen grup da onlara eşlik etmiştir. Hünkâr müezzinlerinin sayısı zamanla artarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 30 kişiye ulaşmıştır. Ezan okuma tarzları zamanla değişmiş ve İstanbul tavrı yaygınlaşmıştır. Osmanlı döneminde müezzinbaşılık yapan önemli bestekârlar arasında Şâkir Ağa, Hamamizade İsmail Dede, Hacı Haşim Bey ve Rıfat Bey bulunmaktadır. XX. yüzyılın ilk yarısında da Hafız Şevket, Hafız Kemal, Hafız Süleyman ve Hafız Saadettin Kaynak gibi tanınmış müezzinler yetişmiştir (Küçükaşçı, 2020; Özcan, 1995).

Müezzinlerin ücret alıp almaması ilk dönemlerde tartışma konusu olmuşken daha sonra hemem hemen tüm mezhepler bunun için onay vermiştir (Kocakanat, 2021:62). Başlangıçta eşit ücret alırken daha sonra kademelerine göre farklı ücret aldıkları görülmüştür. Saray müezzinleri ayrıca müezzinbaşının liderliğinde Surre alayının İstanbul'dan ayrılmasında ordunun sefere çıkması veya karşılanması, alay sancağının alaya ilk kez verilmesi ve sancağa madalya takılması gibi hususlarda da görev almışlardır (Küçükaşçı, 2020; Kocakanat, 2021). Mekke'de görev yapan müezzinler ise surrenden pay alma hakkına sahiptirler. Örneğin 1699 surre defterine göre ‘Harem-i Şerif Minâreleri Müezzinleri’ başlıklı bölümde sultan tahsisâtından gelen toplam 47 sikke ve 24 paranın müezzinlere dağıtıldığı görülmektedir. Burada, baş müezzin, bevâb-ı müezzin gibi görevliler de zikredilmektedir. Bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, müezzinler arasında da bir hiyerarşi bulunmaktadır. Ayrıca, bütün imâm, hatip ve müezzinlere, herhangi bir mezhep ayrımına gidilmeden aynı oranda surrenden pay verilmiştir (Biçer:370). Yine 1909 yılında Surre alayları ile beraber Mekke'de bulunan görev ve vazifeliler ile ihtiyaçları için ayrılan parada müezzin başı

ve evlatlarına 996 kuruş verildiği görülmektedir (Bilirli, Yazıcı, 2024:18).

Müezzinlerin, genel olarak mescid ve camilerin vakıflarından maaş almaları usulü benimsenmiş fakat II. Mahmud devrinden itibaren maaş tahsisi sistemine geçilmiş ve tayin teklifi Evkaf-ı Hümâyün Nezâreti tarafından yapılmaya başlanmıştır. Taşrada görev yapabilmek için kadı i'lâmı, adayın dilekçesi ve vakıf mütevellisinin arzı gerekirdi. Müezzinlerin maaşları, görev aldıkları cami ve mescidlerin önemine göre değişiklik göstermekteydi (Küçükaşçı, 2020; Kocakanat, 2021).

2. Mekke-i Mükerrerme'de Görev Yapan Amasyalılar

Amasya şehri, M.Ö. 2000 yıllarında kurulmuştur ve tarihinin Hititler'e kadar uzandığı düşünülmektedir. Amasya, M.Ö. 63'te Roma Devleti sınırlarına dahil olmuş ve M.S. 3. yüzyılda piskoposluk merkezi olarak önem kazanmıştır. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Selçuklu Sultanı Alparslan'ın komutanlarından Melik Danişmend Ahmet Gazi tarafından fethedilmiştir. Selçuklular ve Danişmendliler döneminde önemli bir merkez olan Amasya, Melik Gazi İsmail Danişmendî'nin yönetiminde Anadolu hükümeti merkezi olmuştur. Selçuklular döneminde ve sonrasında Moğollar, Eretnalılar ve Osmanlılar tarafından yönetilmiştir. 1398 yılında Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid, Amasya'yı Osmanlı topraklarına katmıştır. Yıldırım Bayezid, Amasya'yı ele geçirince yönetimini oğlu Çelebi Mehmed'e bırakmıştır. 1402 Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düşmesiyle Çelebi Mehmed, Amasya'ya çekilmiştir ve burada kardeşleri İsa ve Süleyman'a karşı taht mücadelesinde harekât üssü olarak kullanmıştır. Çelebi Mehmed'in zaferiyle Amasya, 16. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlıların doğu sınırlarında stratejik bir üs olmuştur.² Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde de önemli bir konaklama merkezi olmuştur. Amasya, bir şehzade sancağı olarak imar faaliyetleriyle gelişmiştir (Şahin, Emecen, 1991; Yasar, 2022; Belge, Cevger, 2024). Tarihi süreçte dine ve dini müesseselere hassasiyetle bakan Amasya, hâfızlar diyarı olarak da anılmaktadır (Koca, 2016). Sınırları Amasya'yı aşan müezzinleri Harem-i Şerif'de dahi görev yapmışlardır.

2.1. Sinaneddin Yusuf Efendi (Şeyhü'l-harem, el-Hâc)

Mekke'de görev yapan Amasyalılarından tespit edilebilenlerden ilki Sinaneddin Yusuf Efendi'dir. Babasının adı ve doğum yılı ile ilgili olarak kaynaklarda tam olarak bilgi verilmese de Abdizade Hüseyin Hüsameddin Efendi Sinaneddin Efendi'nin Üçler Mahallesi halkından Mûsâ bin Süleyman bin Abdullah'ın oğlu olduğunu ve bu mahallede H. 913 (1507/1508)'de doğdu-

² Amasya Milli Mücadele döneminde de Amasya Genelgesi ile "milletin geleceğini milletin azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesinin tüm dünyaya duyurulup kurtuluş mücadelesinin başladığı bir şehir olarak yakın tarihimiz açısından da son derece önemli tarihi bir misyon üstlenmiştir (Evsile, 2007)

ğunu belirtmiştir. Bahşizâde eş-Şeyh Yakûb, Bahşi Efendi'nin talebesi ve damadı Hakalalı es-Seyyid eş-Şeyh Muhyiddîn Mehmed, Şeyh İmâdzâde Musliheddîn Musa Efendilerden dersler almıştır. Daha sonra İstanbul'a gidip Allâme Muhaşşî Sinan Efendi'nden dersler alıp sonra Amasya'ya dönüp ders vermeye başlamıştır.

H.975 (1567/1568)'de vefat eden Cuma Efendi'nin yerine Hızır Paşa Medresesi müderrisi olmuştur. Beş yıl sonra altmış akçe yevmiye ile Mehmed Paşa Medresesi müderrisi olmuş, bunu da hoş görmediğinden H.984 (1576/1577)'de müderrisliği terk edip Hicâz'a gitmiştir (Yasar, 2022, c. 10: 444-449). Mekke'ye Anadolu'dan gelmesi sebebiyle kendisine "Rumi" nispetinin verildiği düşünülmektedir (Özel 2013:116). Harem-i şerifte ders vermeye ve hac mevsiminde her taraftan gelen Türkler'e vaaz ve nasihat ederek ilmi, kendisini Haremeyn uleması ve ahalisine tanıtmıştır. 1580 yılında da Şeyhül-harem olup Mekke ulemasına dahil olmuştur. 1586 yılında şöhretten çekinerek Harem-i şerif meşihatinden de vazgeçip Amasya'ya dönmüştür. Hanesine çekilip ibadetle meşgul olarak 1000 senesi rebüülâ-hirinin yirmi yedinci cuma gecesi (11 Şubat 1592) vefat etmiştir. "Tebyî-nü'l-Mehârim" adıyla tefsir kitabı yazmıştır (Yasar, 2022, c. 10: 444-449). Yusuf Sinanüddin'in el-Mecâlisü's-Sinâniyye adlı ikinci bir eserinden de bahsedilmektedir (Özel 2013:120).

2.2.Sâlim Ahmed Efendi

"Basmacızâde" demekle meşhur Amasyalı alimlerdenidir. Kur'an-ı Kerim'i hatmederek Amasya'da bazı ulemâdan dersler almıştır. Sesinin güzelliği nedeniyle şöhret kazanmış daha sonra Hicaz'a gidip Mekke-i Mukerremede harem-i şerif müezzini olarak orada kalmıştır. Ardından terfi ederek H.1258 (1842/1843)'de Şeyhül-müezzinin olup Mekke ileri gelenlerine katılmıştır ve H.1268(1851/1852)'de vefat etmiştir. Oğulları es-Seyyid Abdurrahmân Efendi de Harem-i Şerif müezzinlerinden olup H.1264 (1847/1848)'de müezzin-i sâni olmuştur. H.1269 (1852/1853)'da Mısır'a gidip orada eşrâftan olup H.1280 (1863/1864)'de vefat etmiştir.Oğulları es-Seyyid Abdullah Hâşim, es-Seyyid Mehmed Tâhir, es-Seyyid Ahmed Sâlim Efendiler meşhûr olup Amasyalıdır. Es-Seyyid Hâşim Efendi Medine-i Münevverede hazîne-i Nebeviyye baş kâtibi olup 1868 yılında vefat etmiştir. Bunun yerine kardeşi es-Seyyid Mehmed Tâhir Efendi müezzin-i sâni omuştur. Es-Seyyid Ahmed Sâlim Efendi de Mısır ulemâsındandır (Yasar, 2022. C.10., s.194).

2.3.Ahmed Efendi

Amasya'da doğan Ahmed Efendi, eş-Şeyh Ömer Efendi bin Mustafa Efendi bin Osman Efendi'nin oğludur. Sesi güzel ve musikiye aşına olduğu için Amasya'da bir süre Sultân Bâyezîd Camii'nde müezzinlik yapmış ve daha sonra Mekke'ye giderek Şerif Mehmed bin Avn Efendi'nin yardımcı-

la Harem-i Şerif müezzinlerine katılmıştır. Güzel ahlakı ve sesi sayesinde H.1264 (1847/1848) yılında müezzin-i sâni ve H.1268 (1851/1852) yılında harem-i şerif baş müezzini olmuştur. (Yasar, 2022:C.6, 753). Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde geçen bir belge Ahmed Efendi'nin bu yıllarda burada görev yaptığını doğrular niteliktedir. 1850 senesine ait belgede Amasya ahalisinden olup yirmi seneden daha fazla bir süredir burada hizmet veren Mekke-i Mükerrreme Müezzinbaşısı Hacı Ahmed Efendi'nin Sofular Mahallesi'nde kızkardeşiyle ortak olduğu evin, vekili Amasyalı Gümüşzâde el-Hac İbrahim Ağa marifetiyle satılmasını istediğinden bu konuda gereğinin yapılmasına dair Amasya Mutasarrıfı'na bir yazı yazılmıştır (BOA, A.}MKT.UM..17/22).

Zamanla Mekke'nin ileri gelenlerinden biri haline gelen Ahmed Efendi Hicaz kumandanı Amasyalı Hacı Hasan Paşa'nın kumandanlığı zamanında harem-i şerif müdürü olduğu sırada H.1288(1871/1872) yılında Mekke'de vefat etmiştir. Burada gönülden hizmet etmiştir. Oğulları Mustafa, Osman ve Ömer Efendiler lisanları bakımından Arapçaya aşina olmuşlardır. Osman Efendi Amasyada mahkeme azalığı görevini üstlenmiş, Ahmed Efendi'nin yeğeni Mehmed Emin Efendi ise Mekke'ye gidip burada baş müezzin ve Harem-i Şerif müdürü olmuştur. Onun da sesinin çok güzel olduğu dilden dile anlatılmıştır (Yasar, 2022:C.6, 753).

2.4. Mehmed Emîn Efendi

Güzel sesi ile şöhret kazanan Mehmed Emîn Efendi de Amasyalı müezzinlerden olup, Hacı Ahmed oğullarından Berber Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu ve Harem-i Şerif baş müezzini Ahmed Efendi'nin kız kardeşinin oğludur. Dayısı Ahmed Efendi'nin Mekke'de bulunduğu sırada yanına giderek Harem-i şerif müezzinlerine katılmıştır. Burada ilmini geliştirerek Şerif Avnür-Refik Paşa'ya kendisini sevdirmiştir. Daha sonra dayısı Hacı Ahmed Efendi'ye damat olmuştur. Mehmed Emin Efendi gayet terbiyeli, nâzik, âlim, Arapçayı ana dilinden daha iyi bilen fünûn-ı maârifden haberdâr, sesi gayet güzel biri olarak bilinmektedir (Yasar, 2022, c. 7;339-340).

2.4.1. Soyu Hakkında

Sicil-i Umumi kayıtlarında Hafız Hacı Mehmed Emin Efendi'nin Gazi Gani Bayrakdarzâde müteveffa Hacı Ahmed Efendi'nin oğlu olduğu yazılıdır. H. 1279 (1862/1863) senesinde Mekke-i Mükerrreme'de doğduğu nüfus tezkiresine kaydedilmiştir (BOA, DH.SAİDd.00168). "Gazi Gani Bayrakdarzâde" ailesinin izini "Amasya Tarihi" adlı eserde takip edildiğinde "Bayrakdarzâde" şeklinde herhangi bir aile ismi tespit edilememiştir. Bu ifade Amasyadaki kökenlerinden ziyade ailenin Mekke'de ifa ettikleri hizmetler ile ilgili olabileceği düşünülmektedir. Zira Mekke'de Harem-i Şerif minberine cuma günleri iki adet bayrak dikilmesi bir Osmanlı simgesidir. Minbere konulan bayrakların imal masrafı ise, 1869-1870 yıllarına kadar

vilayet hazinesinden ödenmiştir. 1883 yılında bir ara Mısır'dan getirilmesi düşünülmüş fakat Osmanlı Devleti'nin saygınlığını zedeleyeceği düşünüldüğü için hilafet makamı tarafından imal ettirilmesi gerekli görülerek padişahın adı ve unvanıyla süslenmiş, mevcutlardan daha üstün nitelikte yeni bayraklar hazırlanmasına karar verilmiş ve altı senede bir yenilenmesi uygun görülmüştür (Barlak, 2019:141). Mehmed Emin Efendi'nin babasının da bu hususta görevli olabileceğinden "Bayrakdarzâde" olarak kayıtlara geçmiş olma ihtimali bulunmaktadır.

Amasya Tarihi adlı eserde "Gani" ifadesi ile ilgili izler takip edildiğinde de Amasya'nın meşhur sülalelerinden biri olan Baba Sülalesi ile karşılaşmıştır. Müellife göre ;"Baba İlyâs-ı Horasânî" sülalesi üç firkadan oluşmaktadır, "Âşık Paşa", "Kutlu Bey" ve "Fîrûz Bey". İkinci firkadan başlıca "Uğurlu, Ulubeyli", daha sonra "Cebecili, Fağfurlu" şubeleri ortaya çıkmış "Cebecizâde, Fağfûr Paşazâde" firkaları devâm ederek "Sefer Ağazâde, Hıfzizâde" ve sonradan "Ganizâde"ler diye şöhret kazanmış ve bu şekilde konuşulagelmıştır (Yasar,2022: C.1:320). Gani ismini bir de Amasya Tarihi'nde Hakala nâhiye dâhilinde Tersakan Çayı'nın kenarında bulunan "Gani Türbesi"nde görmekteyiz. Bu türbe eş-Şeyh Abdülğanî el-Halvetî hazretlerine ait olup Amasya'nın meşhûr "Gani Sülâlesi"nin bu zâtın evlâdı olduğu belirtilmiştir (Yasar, 2022, C.1:348). Eserde Gani ismi bir de Köprü Kazâsı ile ilgili bilgiler verilirken tespit edilmiştir. Kedağra olarak bilinmekte olan kazânın mahallelerinden birinin adı "Ganizâde Mahallesi"dir (Yasar, 2022, C.1:379). Bir başka yerde ise Hıfzı Abdurrahman Efendi'nin biyografisinde Ganizâdelere tesadüf edilmektedir.Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ile hukuku olan ve muhtemelen Köprü'lü olan Hıfzı Abdurrahman Efendi'nin oğullarının el-Hâc Hâfız Ali, Mehmed Fâik, Hasan Lütfi Efendiler olduğu belirtilmiş, Hâfız Ali Efendi'nin oğullarının Raik Abdurrahman ve Fâik Osman olduğu El-Hâc Fâik Osman Efendi'nin oğullarının ise es-Seyyid Abdülkerim, Abdurrahman, Abdulgani Efendiler olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla Es-Seyyid Abdülğanî Efendi'nin evlâdlarına da "Ganizâdeler" denilmektedir. Abdülğanî Efendi'nin oğlu Hâfız es-Seyyid Osman Efendi H.1233(1817/1818)'de ve bunun oğlu es-Seyyid Ali Efendi H.1247(1831/1832)'de vefât etmiştir. Bunun oğulları Mehmed Mustafa el-Hâc Ebûbekir Efendilerdir. Sandık emini es-Seyyid el-Hâc Mehmed Efendi H.1281(1864/1865)'de vefat edip oğulları Mehmed Arif Efendi ve Ahmed Tevfik Efendi'dir. Sultan Bâyezîd vekil-i harcı el-Hâc Ebûbekir Efendi de H.1308(1890/1891)'de vefat edip oğulları Ahmed Mustafa, Osman Fâik Efendilerdir (Yasar,2022: C.9:175-176). Mehmed Emin Efendi'nin babasının adının Ahmed olması ve Mehmed Emin Efendi'nin 1862'de doğması nedeniyle isim ve doğum tarihleri arasında bir tutarlılık söz konudur. Dolayısıyla daha ziyade bu son aile olan Ganizâdelerden gelme olasılığı düşünülebilir. Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Efendi (2022)'nin 12 ciltlik eserinin

de sadece “Gani” isminde birine de tesadüf edilememektedir. Bu iddianın takip edilmesinin bir sebebi de 2019-2020 yıllarında Mekke’den Amasya’ya gelen Esam Mudeer adlı şahsın ifadeleridir. Kendisi dedelerinin Amasya’dan Mekke’ye giderek burada müezzinlik ve müdürlük yaptığını Mehmed Emin Efendi’nin de dedesi olduğunu ve kökenini araştırmak amacıyla çalışmalar yaptığını ifade etmiştir. Bu amaçla dönemin valisi Osman Varol, Akdağlılar Derneği (Bkz. Ek 1-2), Amasya Üniversitesi Tarih Bölümü ile görüşmeler yapmış ve daha sonra ülkesine geri dönmüştür. Tarafımızla da görüşerek “Gazi Gani Bayrakdarzâde” ifadesine vurgu yapıp soyadının da Amasya’dan giden dedelerinin Kabêde müezzinlik ve Harem-i şerif müdürlüğü yaptıklarından dolayı “Mudeer” olarak verildiğini ifade etmiştir.

2.4.2. Eğitimi

Mehmed Emin Efendi Mekke’de kadim ilimleri okuduktan sonra özel dersler almış ve Kur’an-ı Kerim’i ezberlemiş, kitabet ve musiki bilimi tahsil etmiş ve aynı zamanda bazı eserler de kaleme aldığı bilinmektedir. “Menasik-i Hacc-ı Şerif Risalesi” adlı eserini yazmış, resmi izinle bastırıp yayımlamıştır (BOA, DH.SAİDd.00168). Mehmed Emin Efendi’nin bir diğer kitabı da “Fezail-i Hulefa-yı Azam-ı Osmaniye-Menasik-ı Hacc-ı Şerif”dir. İkdâm Gazetesi’nde “Yeni kitaplar” köşesinde Encümen-i Maarif Azasından Mehmed Emin el-Mekki Efendi’nin bu kitabı tanıtılmıştır. Eserde Padişahın ve ecdadın buradaki eserleri, Hicaz vilayetinin coğrafi durumu, ithalat ve ihracatı, ticareti, şimdiye kadar İstanbul’dan tayin edilen emirleri ve daha bir çok yararlı bilgiler bulunduğu yazılmıştır (İkdâm, 22 Şaban 1320/24 Kasım 1902:4).

2.4.3. Siyasi Çalkantıların Gölgesinde Mehmed Emin Efendi’nin Meslek Hayatı

Mehmed Emin Efendi 1879 yılında 17 yaşında iken 36 kuruş maaşla Hicaz Vilayetinde Muhasebe Kalemine tayin edilmiştir. Ertesi yıl 198 kuruş 30 para maaşla Mektubi Kalemi mümeyyizliğine nakledilmiştir. Bu sırada Herem-i Şerif Müdürlüğü’ne müezzin olarak tayin edilmiş maaşı 1881 yılında 222 kuruş 30 para, 1882’de 232 kuruş 30 para, 1883’de 300 kuruş 30 para, 1884’te 325 kuruş 1885’te ise 350 kuruş olarak tespit edilmiştir (BOA, DH.SAİDd.00168).

Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Emin Efendi’nin H.1300 (1882/1883) yılında 21 yaşında baş müezzin olarak tayin edildiğini ifade etmektedir (Yasar, 2022, c. 7;339-340). 1883/1884 yılı Hicaz Vilayet Salnamesi’nde Harem-i şerif müezzinleri arasında “Mehmed Emin Efendi Amasyalı” diye kaydedilmiştir. Fakat bu tarihte baş müezzin olarak Seyyid Salim Efendi’nin ismi yer almaktadır. Mehmed Emin Efendi muhtemelen müezzinler arasındadır. Müezzin isimleri arasında “Amasyalı Şakir Efendi” diye bir ismin de bulunduğu görülmektedir (H. 1301:112). 1885/1886 ve 1891/1892 yıllarına

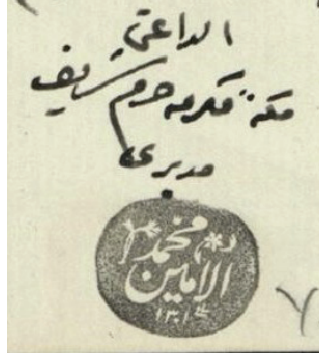
ait Hicaz Vilayet Salnamesi'nde Mehmed Emin Efendi Mektûbî kaleminde mübeyyiz (müsveddeleri temize çeken katip) olarak görev yaptığı kayıtlıdır.

Abdizâde, Emin Efendi'nin 1885/1886 yıllarında Amasya'ya geldiğini belirtmiştir. Amasya'ya gelmesinin sebebi Mekke emiri ile Hicaz valisi arasında nifak sokmakla itham edilerek Amasya'ya sürgün edilmesidir. Bu sırada Harem-i şerif müezzinlerinden olan Hafız Emin Efendi neyse ki padişah iradesiyle 1887 yılında affedilip eski görevinde istihdam edilmiştir (BOA, DH.MKT.,1452/ 81). Fakat bu mesele yakasını bırakmamış aynı yıl Amasyalı Müezzin Emin Efendi halk ve devlet memurları arasında güvenliği tehlikeye atacak derecede anlaşmazlık yaratan kişilere katıldığı veya onlara destek verdiği gerekçesiyle Mekke'den sürgün edilmiştir. (BOA, DH.M-KT.,1398/ 14). Mehmed Emin Efendi'nin "Mekke emiri ile Hicaz eski valisi arasında ihtilafa sebep vermeleri" nedeniyle İzmir'de ikamete memur edildiği kayıtlara geçmiştir. Osmanlı Devleti bu şahıslara maaş tahsis etmişse de kendisi ile beraber sürgün edilen Arapça kâtibi Mehmed Ali Efendi'nin maaş almadan affedilip dönmesi üzerine, havalenamenin yeniden düzenlenmesi istenmiştir. Mehmed Emin Efendi bu konu ile ilgili İzmir'de sekiz aydan beri bu nedenle ikamete memur olduğunu ve yevmiye tedarikinden aciz kaldığını ve geçindirmek zorunda olduğu 14 kişiden oluşan ailesinin de mağdur olduğunu ve münasip bir maaş ihsan buyurulmasını istirham etmiştir. 20 Ekim 1893 tarihinde bu husus Dahiliye Nezareti'nden bildirilmiştir. Sonuç olarak Amasyalı Mehmed Emin Efendi'nin eşi, üç çocuğu ve kızına maaş ve tayinleri için toplam 920 kuruş verildiği anlaşılmış ve nihayet kendilerine 350'şer kuruş maaş bağlanması uygun görülmüştür. Bu maaşa daha sonra yüz elli kuruş daha eklenerek toplam 500 kuruş ödenmesi gerektiği Aydın Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA, DH.MKT. 143/ 32). 1894'de hala bu şehirde kalmaya mecbur edilmişlerdir (BOA; İ..HUS., 23/ 57).

Mehmed Emin Efendi yaklaşık yedi-sekiz yıl İzmir'de sürgünde kalmıştır.1895 yılında hala İzmir'de bulunan Mehmed Emin Efendi, Mekke'deki ailesinin yanına gitmesine izin verilmesinden dolayı, teşekkürlerini bildirmiş ve yol harçlığı talep etmiştir (BOA,Y..MTV.116/136). Böylece daha sonra Mekke-i Mükerrreme eşrafından olarak Hicâz vilâyeti meclis idâre azâsı olmuştur (Yasar, 2022,c.7:339-340).

Birkaç yıl Mekke'de görev yapmaya devam etmiştir. Emin Efendi H.1318(1900/1901) tarihli arızasında dört yıldır Harem ile Mekke Müdürlüğü görevini yürüttüğünü belirtmiştir. Kendisinin görevleri arasında Kâbe-i Muazzama ve Mekke-i Mükerrreme'nin çevresindeki kutsal yerlerin düzenlenmesi, temizlenmesi ve bakımının yapılması gibi işlerin de bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca hac mevsimlerinde, gelen hacıların ibadetlerini huzur içinde gerçekleştirebilmeleri için gereken tüm düzenlemeleri sağlamak ve kutsal beldelerin huzurunu ve manevi atmosferini korumak için çalıştığını ancak zaman içinde yaşının ilerlediği ve artık görevlerini tam

anlamıyla yerine getirebilme kudretinin kalmadığından bu görevden affını istediği görülmektedir (BOA, Y.EE..KP.. 35/3472).

Resim 1. Emin Efendi'nin mührü

Muhtemelen Mehmed Emin Efendi yaşını bahane etmiştir. Aslında Mekke Şerifi ile arası açıldığından Mekke'den ayrılmak istemiştir. Böylece H.1318(1900/1901)'de İstanbul'a gelmiş Maarif Nezareti'nde Encümen-i teftiş ve muâyene azâsı olmuştur (Yasar, 2022,c.7:339-340). Bu görevde olduğu aynı yıla ait Maarif Salnamesi kayıtlarında da mevcuttur (Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye, H. 1319:34). Aynı yıl bu durumu Mekke Emareti'ne bildiren bir mektup da yazmıştır (BOA, Y.A...HUS.418/57). 1903/1904 yıllarında da Maarif Nezareti'nde teftiş ve muayene heyeti içerisinde yer almaktadır (Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye, H. 1321:35). 1907 yılında Maarif Nezareti muayene memurlarından iken Mısır'a firar eden Safa Efendi'den kalan yedi yüz yetmiş kuruşun nezaretin heyet-i teftiş azasından Mehmed Emin Efendi'nin maaşına eklendiği görülmektedir (BOA,BEO, 3041/228030; İ..HUS.,153/38). Muhtemelen İstanbul'daki günleri daha olumlu bir hava içerisinde geçmiştir. Mehmed Emin Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu yıllarda Şerif Hüseyin de buradadır (Öztürk, 2017). Hicaz'da 1877-1880 yıllarında Vahhabi olaylarından sonra devam eden iç huzursuzluk Osmanlı Rus harbi ile daha derinleşmiş ve bu durum Hicaz bölgesinde Osmanlı varlığı için büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Şerif Hüseyin bin Avn suikaste uğramış yerine Abdülmuttalib atanmış ve bölgeyi daha iyi gözetim altında tutabilmek için Osman Nuri Paşa Hicaz kumandanı olarak 1881'de tayin edilmiştir. Osman Nuri Paşa ardından Hicaz valisi olmuştur Daha sonra başına buyruk hareket eden Abdülmuttalib yerine şerif Avnürrefik Mekke emiri olarak atanmıştır (Somel,1995). Şerif Hüseyin amcası Emir Avnürrefik'le aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle padişah tarafından 1892 yılında İstanbul'a çağrılmış ve tam 16 yıl o da İstanbul'da kalmış ve Şura-yı Devlet azası olarak görev yapmıştır. 1908 yılında Mekke Emiri Şerif Ali görevinden alınıp yerine Şerif Hüseyin'in amcası Ab-

dulilah Paşa b. Muhammed tayin edilmiştir. Ancak Abdülilah Hicaz'a hareket etmeden vefat edince Şerif Hüseyin, Kasım 1908'de Mekke emiri tayin edilmiştir (Öztürk, 2017). Mehmed Emin Efendi de aynı tarihlerde yeniden Mekke'de görev yapmaya başlayacaktır. Böylece hem Mekke'de hem de İstanbul'da Şerif Hüseyin ile Mehmed Emin Efendi'nin yolları kesişmiştir.

Yaklaşık sekiz yıl İstanbul'da hizmete devam eden Mehmed Emin Efendi 1908'de meşrutiyetin ilanından önce muhtemelen birtakım siyasi olaylar nedeniyle Avrupa'ya gitmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra 11 Eylül 1908 tarihinde Hafız Emin Efendi, Avrupa'dan döndüğünü münasip bir hizmette istihdamını isteyen bir arzuhal yazmıştır. Babıali'den yazılan cevap yazısında onun gibi bazılarının Avrupa'ya firar ettikleri ve genel aftan istifade ederek geri dönenler için henüz bir karar tebliğ edilmediği belirtilmiştir (BOA, BEO,3398/254838). Fakat daha sonra Mekke-i Mükerrerme emiri Hafız bin Ali aracı olarak Mekke müdüriyetine bu görevde tecrübeli olduğu bilinen Mehmed Emin Efendi'nin tayini talep edilmiştir (BOA,BEO, 3431/ 257304). Ardından bu göreve tayini için gerekenin yapılması Evkaf-ı Hümâyûn Nezareti'ne bildirilmiş, bölgeden I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan sıkıntılar da göz önünde bulundurularak Maarif Nezareti Heyet-i teftiş ve muayene eski azasından Hafız Emin Efendi'nin Harem-i Şerif-i Mekke müdüriyetine tayin edildiği görülmektedir (BOA, BEO,3432/ 257384). Bunun için yapılması gerekenler ilgili birimlere bildirilmiştir (BOA, BEO,3448/258540). Bu göreve Emin Efendi padişah iradesi ile tayin edilmiştir. (BO, İ.EV.. 49/37). Emin Efendi'nin resmi işlemler için teslim edilmemiş olan terceme-i halinin de gönderilmesi istenmiştir (MF.MKT. 1090/11). Mekke-i Mükerrerme Harem-i Şerif Müdürü Hafız Emin Efendi'nin 1910 senesinde 4700 kuruş maaş aldığı kaydedilmiştir (BOA, EV.d... 31316). Mekke-i Mükerrerme Harem-i şerif müdüriyetine tayin edilen Mehmed Emin Efendi'nin aldığı nişanlar ise şu şekildedir: H.1301(1883/1884) senesinde üçüncü rütbeden mecidi, ertesi yıl üçüncü rütbeden Osmanî nişanı H.1310 (1892/1893) rütbe-i saniye yükselmiştir. (BOA, DH.SAİDd.00168).

Artık Mekke'de daha rahat yaşayabilmesi için 1909/1910 yıllarında Mekke-i Mükerrerme Emiri Hüseyin bin Ali tarafından Mekke'de Şamiye mahallesinde olup Hafız Behram Ağa'dan hazineye intikal eden dört odalı hanenin Mehmed Emin Efendi'ye ihsan buyurulması istenmiştir (BOA,Y.. MTV.313/100). Böylece bu tarihten sonra Mekke'deki günlerinin daha düzenli olması ümidi artmıştır. Aynı zamanda görevinin gereklerini yerine getirmeye çalışan Mehmed Emin Efendi ile ilgili bir haber Tanin gazetesinde çıkmıştır. Haberde Mekke-i Mükerrerme'de Donanma-yı Osmanî için toplanan yardım ile ilgili olarak şükran duyulan kişiler arasında Emin Efendi'nin de adı bulunmaktadır (Tanin, R.7 Kanun-ı evvel 1327/ 20 Aralık 1911).

Emin Efendi'nin 1912 yılına kadar bu görevi sürdürdüğü görülmektedir. Kabe-i Muazzama'nın örtüsünün³ Dersaadete ulaştırılması görevi kendisine verilmiş ve bunun için de üç ay izinli sayılmıştır (BOA, BEO,3994/299504). Fakat daha sonra 1914 yılında Mekke Harem-i Şerif Müdürü Mehmed Emin Efendi'nin azledildiği yerine Edirne Vilayeti Evkaf Müdürü Hayrullah'ın tayin edildiği ile ilgili bir belge bulunmaktadır (BOA,İ.. EV.,59/15). H.1334(1915/1916)'de Abdizade Mekke-i Mükerrerme emiri olan Şerif Hüseyin Osmanlı aleyhine İngilizlerle beraber olup isyan ettiği sırada Mehmed Emin Efendi'nin müdürlükten çekildiğini ve bundan sonra hayatı ile ilgili malumat edinilemediğini belirtmiştir (Yasar, 2022, c.7: 340). Fakat 1918 yılı Devlet Salnamesi'nde Mehmed Emin Efendi'nin Mekke Harem-i Şerif Müdürü olarak kaydedildiği görülmektedir (Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, R. 1334:598).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde müezzinler, din hizmetlerinin yürütülmesinde ve toplumun dinî hayatının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Özellikle Harem-i Şerif'te görev yapan Amasyalı müezzinler, bu geleneğin önemli bir parçasını oluşturmuş ve dinî hizmetlerde büyük katkılar sağlamışlardır.

Bunlar arasında tespit edilebilen dört isim ve ailelerinden bu görevi üstlenenler bulunmaktadır. Sinâneddîn Yûsuf Efendi bu isimlerin ilkidir. Mekke'de "Rumi" olarak tanınmış, Harem-i Şerif'te dersler ve hac mevsiminde Türk hacılara vaazlar vermiştir. "Tebyînü'l-Mehârim" adlı bir tefsir kitabı yazmıştır. Sâlim Ahmed Efendi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Mekke'de Şeyhü'l-müezzin'in olmuş ve 1851/1852 yılında burada vefat etmiştir. Oğulları da Mekke'de müezzinlik yapmış, çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Tespit edilebilen üçüncü isim Ahmed Efendi'dir. Amasya'da doğan Ahmed Efendi, güzel sesi ve musikiye aşına olması nedeniyle müezzinlik yapmıştır. H. 1264 (1847/1848) yılında Mekke'ye gitmiş, burada müezzin-i sâni ve Harem-i Şerif baş müezzeni olmuştur. H. 1288 (1871/1872) yılında Mekke'de vefat etmiştir. Oğulları ve yeğenleri de Mekke'de müezzinlik yapmış, çeşitli görevlerde bulunmuşlardır.

Hakkında en fazla bilgiye ulaşabildiğimiz şahıs ise Mehmed Emîn Efendi'dir. Harem-i Şerif baş müezzeni Ahmed Efendi'nin yeğeni, Gazi Gani Bayrakdarzâde Hacı Ahmed Efendi'nin oğludur. Mekke'de müezzinlik yapmış, Hicaz Vilayeti'nde çeşitli idari görevlerde bulunmuştur. Bir dönem

3 Kâbe'nin dört duvarında içten ve dıştan siyah ve kırmızı iki örtü bulunmaktadır. Kâbe-i Mükerrerme Puşidesi, Kâbe'nin iç örtüsüdür. Surre ile birlikte Kâbe'nin kapı perdesi, kuşağı, iç örtüleri, anahtarı ve Medine'deki Hz. Peygamber türbesi ile sahabe mezarlarının örtüleri yenilenmek üzere gönderilirdi. Yeni örtüler konulduktan sonra, eskileri İstanbul'a geri getirilir, Eyüp'te halka gösterildikten sonra saraya götürülüp Hırka-i Saadet dairesinde saklanırdı (Bilirli,Yazıcı, 2024:16).

Mekke'den İzmir'e sürgün edilmiş, ardından affedilerek görevine dönmüştür. Daha sonra Mekke'deki siyasi çalkantılar nedeniyle İstanbul'a gitmiş burada farklı görevlerde bulunmuştur. Mehmed Emin Efendi'nin bir ara Avrupa'ya gittiği daha sonra tekrar Haremeyn-i şerif müdürlüğüne atandığı görülmektedir. Hayatı boyunca çeşitli eserler yazmış, dini ve idari görevlerde bulunmuştur.

Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Mehmed Emin Efendi'nin Mekke'ye yerleştiğini kendisinin izini kaybettiğini belirtmiştir. Fakat ailenin son üyelerinden Esaam Mudeer adlı araştırmacı-yazar dedelerinin izini bulmak için Amasya'ya gelmiştir. Esam Mudeer Devlet arşivlerinden belgeler temin ederek Haremeyn-i şerif müdürlüğü yapan ve soyadlarının bu nedenle "mudeer" olarak verildiğini belirten ailesinin izini yakalamaya çalışmıştır. Bizim de bu çalışmayı yapmamıza vesile olan, fakat daha sonra kendisine ulaşamadığımız Mehmed Emin Efendi'nin torunlarından, Esam Mudeer'in bu gayretleridir.

Bu müezzinlerin hepsi, Amasya'dan Mekke'ye uzanan hizmetleriyle Harem-i Şerif'te ilim ve irfanlarıyla önemli katkılar sağlamaya çalışmışlardır. Özellikle Mehmed Emin Efendi'nin meslek hayatı son dönem Osmanlı bürokrasisinin Mekke özelinde ne denli çalkantılı olduğunu gösteren çok önemli bir örnektir. Mekke'deki emirlik mücadeleleri ve Osmanlı Devleti'nin bu bölgenin muhafazası ve huzuru için göstermiş olduğu tahammül ve müsamahası, İstanbul'daki siyasi kargaşalıklar zaman zaman devlet görevlilerini müşkül durumlar içerisine düşürmüş, pek çok yere savrulmak durumunda bırakmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Babıali Evrak Odası (BEO), 3041/228030; 3398/254838; 3431/ 257304; 3432/
257384;3448/258540;3994/ 299504.

Dahiliye Defterler (DH.SAİDd.) Dosya no: 00168.

Dahiliye Mektubi , (DH.MKT) Dosya no:1398/Gömlek no: 14; 143 /32; 1452/ 81.

Evkaf Defterleri (EV.d...) 31316.

İrade Evkaf (İ..EV..) 49/37; 59/15.

İrade Hususi (İ..HUS), 23/57; 153/38.

Maarif Mektubi (MF.MKT). 1090/11.

Yıldız Esas Evrakı Kamil Paşa Evrakı (Y..EE..KP..)35/3472.

Yıldız Hususi Maruzat (Y..A...HUS). 418/57.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y..MTV).116/136; 313/100.

A.}MKT.UM..17/22.

Diğer Kaynaklar

ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, (2022). Amasya Tarihi (Cilt. 6),
Yayına Haz. Özel, R. O. ve Hakverdioğlu, M. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O.
Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları

ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, (2022). Amasya Tarihi (Cilt. 11),
Yayına Haz. Arpaguş S. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu),
Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.

ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, (2022). Amasya Tarihi (Cilt. 1-3 ve 4.
Cildin bakiyesi), Yayına Haz. Arslan, M. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel,
M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.

ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, (2022). Amasya Tarihi (Cilt. 4),
(Yayına Haz. Gülgen, H. Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu),
Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.

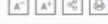
ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, (2022). Amasya Tarihi (Cilt. 7),
Yayına Haz. Arpaguş, S. ve Turabi A.H. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel,
M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.

- ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, (2022). Amasya Tarihi (Cilt. 9), Yayına Haz. Baş E. ve Koca F. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları
- ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN,(2022). Amasya Tarihi (Cilt. 10), Yayına Haz. Açık T. ve Serbestoğlu İ. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN,(2022). Amasya Tarihi (Cilt. 12), Yayına Haz. Turabi, A. H. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- ABDİZÂDE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN,(2022). Amasya Tarihi (Cilt. 8), Yayına Haz. Açık T. ve Serbestoğlu İ. (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.
- AKBAŞ, M. (2014). “Asrı Saadetin İlk Müezzinleri”. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19/2 (Aralık), 1-17.
- ATALAR, M. (1989). Türklerin Kâbe’ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31(1-4), 261-270.
- AYDENİZ, T. (2010). Osmanlı Devleti’nde Mekke’nin Yönetimi (1517-1617). PhD Thesis. Marmara Üniversitesi (Turkey).
- BARLAK, H. (2013). Dinî Ve Siyasi Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1876–1909), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayımlanmamış Doktora Tezi.
- BARLAK, H. (2019). Sultan II. Abdülhamid’in Haremeyn Hassasiyeti. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(17), 128-150.
- BELGE, H., CEVGER, G.(2024).Şehzadeler Şehri Amasya’nın Tarihsel Kimliğini Temsil Eden Bir Yapıt: Beyler Sarayı, Sonçağ yayıncılık, Sosyal Bilimler Araştırmaları -10 (Ed. Yerkazan, H., Eryılmaz, Ö.), 55-94.
- BİÇER, R. H., 1699 Mekke Surre Defterlerine Göre Kâbe Görevlileri, Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu,
- BİLİRLİ, T., YAZICI Ü., (2024). Osmanlı Devleti’nde Surre Geleneği Ve 1326/1908-1909 Tarihli Surre Defteri. Müellif Uluslararası Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(1).
- DUMAN, A. (2024). Osmanlı Dönemi Mekke Kadılığı (1517-1600). Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi, 11(2), 823-846.
- EVSİLE, M. (2007). Millî Mücadele Döneminde Amasya. Amasya İl Yıllığı.
- Hicaz Vilayeti Salnamesi, (H. 1301, 1303, 1309) .Hicaz.
- İkdam, (22 Şaban 1320/24 Kasım 1902).

- KOCA, F. (2016). "Amasya Mûsikî Cemiyeti Ve Büyükağa Medresesi'nin Amasya Dinî Mûsikisine Katkısı". Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. t.y. 127-137. <https://doi.org/10.18498/amaufd.254005>.
- KOCAKANAT, E. (2021). Tanımı ve Temsilcileri Çerçevesinde Müezzinlik Müessesesi İle Müezzinliğin Tarihçesinin Bir Analizi. Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi (7), 60-73. <https://doi.org/10.46236/jvosst.1026909>.
- KÜÇÜKAŞÇI, M.S. (2020). "Müezzin" TDV İslam Ansiklopedisi, C. 31. , 489-495.
- METİN, İ. (2015). Osmanlıların Kâbe Ve Mescid-İ Haram Hizmetleri. Turkish Studies (Elektronik), 10(2), 663-678.
- ÖZCAN, N., (1995) "Ezan" DİA", Cilt/12, , s. 44-45.
- ÖZEL, R. O.. (2013), Yûsuf Sinânüddin El-Amâsi (1000/1592) Ve "Tebyinü'l-Mehârim" Adlı Eseri Yûsuf Sinânüddin El-Amâsi and 'Tabyin Al-Mehârim'. Usul İslam Araştırmaları 20/20113-140. <https://doi.org/10.56361/usul.173730>.
- ÖZTÜRK, T. (2017). Şerif Hüseyin'in Mekke Emirliği'ne Atanma Sürecinde Ailesiyle İstanbul'da Geçirdiği Yıllar. Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 2(1), 152-165.
- Salname-i Nezaret-i Maârif-i Umûmiye*, (H. 1319). İstanbul.
- Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, (R. 1334).
- SOMEL, S. A. (1996). Osman Nuri Paşa'nın 17 Temmuz 1885 Tarihli Hicaz Raporu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18(29), 1-38.
- ŞAHİN, İ. ve EMECEN, F.(1991), " Amasya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.3: 1-4.
- Tanin*, (R.7 Kanun-ı evvel 1327/ 20 Aralık 1911).
- UZUNÇARŞILI, İ. (2016). *Osmanlı Tarihi (II. Cilt)*, TTK yayınları, Ankara.
- UZUNÇARŞILI, İ. (2013). *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, TTK yayınları, Ankara.

Ek 1-2.

Vali Dr. Osman Varol, Araştırmacı-Yazar Esam Mudeer'i kabul etti.

Vali Dr. Osman Varol, Araştırmacı-Yazar Esam Mudeer'i kabul etti.

Suudi Arabistan vatandaşı olan Araştırmacı-Yazar Esam Mudeer ile ilimizin tarihi, kültürü konusunda gerçekleştirdiği araştırma ve çalışmalarına ilişkin bir süre sohbet eden Vali Varol, ziyaretinden memnuniyet duyduğunu ifade etti.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Amasya'dan Mekke'ye giden ve orada kalan atalarının ilimizdeki izleri konusunda da araştırmalar gerçekleştiren Araştırmacı-Yazar Esam Mudeer, ilgisi ve misafirperverliği dolayısıyla Vali Varol'a teşekkür etti.

Kamuyuona saygıyla duyurulur.

Akdağlar Derneği, Yılmaz Ketten ve 3 diğer kişi ile birlikte.

7 Ocak 2020 15

Arabian Amasyalı Misafirlerimiz oldu.

Sultan II.Abdülhamid döneminde sancağklar olarak Mekke'ye giden ve burada kalarak Kabir Başmüezzini olan atalarının Amasya'da ki izlerini takip etmek için geldiği Amasya'ya ve Amasyalıları çok sevmiş ki Amasya hakkında kitap hazırlığı yapıyor.

Esam bey ile birlikte Sulucova'mızı gezdik, ilçemiz tarihi, çevresi ve gelişimi hakkında bilgiler verdik.

Türk ve Amasyalı dostu kardeşimiz Serbest Yazar Esam Mudeer e çalışmalarında başarılar diliyoruz.

69

2 yorum 1 Paylaşım

Bölüm 2

AHKÂM DEFTERLERİNE GÖRE AMASYA KAZÂSINDA TIMAR VE ARAZİ MESELELERİ (1742-1749)¹

Furkan AKBULUT²

1 Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Gürkan Cevger'in danışmanlığında Furkan Akbulut tarafından hazırlanmış ve Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilmiş olan "1-3 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde Amasya kazâsı İle İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

2 Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, akbulutdalyan@hotmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-1457-1958>

GİRİŞ

İki tarafı kayalıklarla çevrili ve deniz seviyesinden 400 metre yükseklikte kurulan Amasya şehri (Şahin ve Emecen, 1991: 1) pek çok devlete ve millete ev sahipliği yapmış ve bu süreç içerisinde farklı isimlerle anılmıştır. Mesela Mustafa Vâzih Efendi, şehrin gerçek isminin “Harşena Vadisi” olduğunu dile getirmiştir (Mustafa Vâzih Efendi, 2011: 50).

Amasya'nın tarihi Hattiler'e kadar uzanmaktadır. Nitekim yapılan kazı çalışmaları neticesinde Hattiler'in Amasya'ya hâkim oldukları anlaşılmaktadır (Akurgal, 2005: 17). Hattiler'den sonra şehre Hititler hâkim olmuş ve devam eden süreçte Frigler, Kimmerler, İskit Türkleri, Medler, Persler ve Pontus Krallığı gibi pek çok antik dönem devleti burada egemenliklerini tesis etmişlerdir. Amasya, tarih boyunca devletlerin önemli kentlerinden birisi olmuş; gerek coğrafi konumu gerek kozmopolit yapısı sebebiyle önemini her zaman muhafaza etmiştir. Öyle ki I. Mithradates zamanında Pontus Krallığı'nın başkenti Amasya olarak gözükmektedir (Uzunlaşan, 2020: 20). Pontus Krallığı'nın ardından sırasıyla Roma ve Bizans imparatorlukları hâkimiyeti altına giren şehir, bu süreçte daha da zenginleşmiş ve metropolis olma özelliğini sürdürebilmiştir (Aktaş, 2022: 22).

Sultan Alparslan'ın Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu ve özellikle Amasya, Türkler için yeni bir vatan teşkil etmiştir. Zaferden sonra Anadolu'ya akın eden Türk beyleri, muhtelif bölgelere dağılarak müstakil beyliklerini inşa etmişlerdir. Bu beylerden birisi de Danişmend Gazi'dir. Danişmend Gazi Kızılırmak ve Yeşilirmak Havzalarını Türklere açmış; Sivas, Tokat, Amasya, Niksar, Çorum ve Kayseri şehirlerinde hâkimiyetini tesis etmiştir (Turan, 2016: 141). Yetmiş sene Danişmendli Beyliği'nin idaresinde kalan şehir, Sultan I. Mesud zamanında Anadolu Selçuklu idaresine girmiştir.

XIII. ve XIV. asırlarda siyasî çekişmelere sahne olan Amasya, I. Murad zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Devam eden süreçte, özellikle XV. ve XVI. asırlarda stratejik açıdan önemi hayli artmıştır. Amasya¹, şehzadelerin devlet işlerinde tecrübe kazanmak için valilik yaptıkları önemli bir sancak, şehzade sancağı olmuştur. Şehzade sancağı olması hasebiyle de şehir merkezinde ve havalisinde yoğun imar çalışmaları geçirmiştir (Keçeci Kurt, 2022: 13). Bu özelliklerine ilaveten Amasya, şehzadelerin taht kavgalarında da bilfiil rol almıştır. Şehzade Selim (Yavuz Sultan Selim) ile ağabeyi Şehzade Ahmed arasında cereyan eden mücadelede Amasya, Şehzade Ahmed'in idaresinde bulunan sancak olmasının yanı sıra aynı zamanda karargâhı da olmuştur (Tansel, 2016: 10).

1 Osmanlı döneminde şehzadeler şehri olarak bilinmekte olan Amasya hem Osmanlı Devleti'nin yeniden kurulmasında hem de Amasya Genelgesi'nin ilan edildiği bir şehir olarak da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda önemli bir rol üstlenmiştir (Evsile, 1997)

XVI. asır, Osmanlı tarihi içerisinde kritik bir yüzyıl olmuştur. Devlet maliyesinin zayıflaması, emtia fiyatlarının dalgalanması, askerî nizamın bozulması, medrese talebelerinin eşkıyalığa soyunması, celali eşkıyalarının ortaya çıkması, bu yüzyılda vuku bulan ve devleti derinden etkileyen hadiseler arasında zikredilebilir. İmparatorluğun muhtelif şehirleri gibi Amasya da bu hadiselerden kendi nasibine düşenle baş etmek zorunda kalmıştır. (Akdağ, 1975: 181). Öyle ki hem celali ve talebe eşkıyalıkları hem de tabii sebepler neticesinde 1576-1643 yılları arasında Amasya nüfusunda önemli değişiklikler hâsıl olmuştur (Özel, 2018: 98-99).

Amasya'nın imparatorluğa kattığı değer sadece siyasi ve idari düzeyde değildir. Bunlara ilaveten iktisadi açıdan da son derece önemlidir. En başta İpek Yolu'nun Anadolu ayağında çok önemli bir transit noktasıdır. Zira Osmanlılar da Amasya ve civarını fethederken bu hususu göz ardı etmemişlerdir (İnalçık, 2017: 271). Amasya, dokuma sanayi konusunda da imparatorluğa katkı sağlamış bir kenttir. İran'dan gelen ham ipeğin işlendiği merkezlerden birisidir (İnalçık, 2017: 266). Amasya'nın iktisadi faaliyetler hususunda bir diğer katkısı, dâhilinde çeşitli maden yataklarını barındırmasından ileri gelmektedir. Nitekim 1815 yılında Amasya Sancağı'na bağlı Gümüşhacıköy madeninden 18.245 dirhem saf gümüş ve 4.245 dirhem karışık gümüş elde edilmiştir (Keçeci Kurt ve Cevger, 2019: 234).

Amasya, Osmanlı idaresi boyunca idari taksimatta birçok kez değişikliğe uğramıştır. 1520 yılına kadar Rum (Sivas) Eyaleti'nin merkezi olan kent (Şimşirgil, 1990: 289), Safevîler'in faaliyetleri sebebiyle bu unvandan yoksun kalmış ve merkezi Sivas olan eyaletin bir sancağı konumuna düşmüştür (Açıkel, 2008: 225). Amasya Sancağı 1576-77 tarihinde 7 kazâdan mürekkep olup bu sayı; XVII. asrın ortalarına doğru 9, 1665 tarihinde 11 ve 1671 tarihinde ise 10 olarak görünmektedir (Cevger, 2021: 219). 1844-45 tarihli temettuât defterlerine göre ise Amasya Sancağı, yedi veya sekiz kazâdan müteşekkildir. Bunlar; Amasya, Gümüşhacıköy, Vezirköprü, Merzifon, Havza, Zeytun, Lâdik ve Varay kazâlarıdır (Keçeci Kurt, 2016: 58). Tabii bu sayı aynı yüzyılın farklı dönemlerinde değişiklik göstermiştir. Sancağa bağlı kazâ sayısının 8'den 13'e kadar çıktığı da görülmüştür (Keçeci Kurt, 2022: 40). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Amasya Sancağı, asırlar boyunca pek çok idari değişikliğe maruz kalmışsa da XIX. yüzyılın sonlarına değin Sivas Eyaleti'ne bağlı bir sancak olmanın ötesine geçememiştir (Belge, 2020: 779).

Sancağın merkez kazâsı olan Amasya kazâsı da seneler içerisinde ziyadesiyle idari değişiklik yaşamıştır. 1576 tarihli mufassal defterine göre Amasya kazâsı Argoma, Geldigelen, Akdağ, Yavaş, Bergoma, Aştakul ve Gelgiras olmak üzere 7 nahiyeden oluşmaktadır (Gürbüz, 1993: 75). Ahkâm

Defterlerine göre ise 1742-1749 yılları arasında Geldigelen, Argoma, Akdağ, Yavaş, Aştakul ve Ezinepazar olmak üzere 6 nahiyeden oluşmaktadır. Tüm bu değişikliklerle birlikte Amasya şehri, küçük olmasına rağmen güzel ve ehemmiyetli olma özelliğini hemen her dönemde muhafaza etmiştir (Belge, 2021: 261).

1. Şikâyet Hakkı ve Ahkâm Defterleri

Osmanlı devlet yönetiminde esas teşkil eden düstur, adalettir. İmparatorluk, bu kavram çerçevesinde teşkilatlanmasını gerçekleştirmeye ve ülkede sükûneti sağlamaya çalışmıştır. Bu uğurda çabalarken de en alt tabakadan insanların bile padişah huzuruna çıkabilmeleri ve şikâyetlerini dile getirebilmelerini sağlayacak ortamın oluşturulması hedeflenmiştir. Bunun için de kadı mahkemelerinden Divân-ı Hümâyun'a, ikinci divanlarından Cuma selamlıklarına kadar her alanda halkın şikâyetlerinin dinlenmesi öncelik oluşturmuştur (İnalçık, 2020a: 63). Halkın şikâyetlerinin görüşülüp giderildiği önemli mercilerden birisi de Divân-ı Hümâyun'dur. Çeşitli devlet işlerinin görüşüldüğü ve önemli kararların alındığı Divân-ı Hümâyun, halkın şikâyetlerini dinleyen ve bir üst mahkeme fonksiyonu gören hukuki bir organ olmuştur (Temelkuran, 1975: 133). Divân-ı Hümâyun'un üst mahkeme görevinin yanı sıra temyiz vazifesi gördüğü de bilinmektedir (Mumcu, 1986: 92). Yerel mahkemelerde verilen kararların sıhhatinden emin olunamadığında veya yeni delillerin ortaya çıkması gibi durumlarda dava, Divân-ı Hümâyun'da tekrar görülebilmekteydi. Buraya yapılacak başvurularda ise herhangi bir ön koşul aranmamaktaydı. Osmanlı tebaası olan herkesin şikâyet edebilme hakkı bulunmaktaydı (İnalçık, 2010: 125; Tuğluca, 2020: 49).

Divân-ı Hümâyun'da görülen muhtelif davalar pek çok defter çeşidine kaydedilmiştir. İlk zamanlarda Mühimme Defterlerine kaydedilen bu davalar, şikâyet sayılarının artması ve kalemîyenin uzmanlaşma ihtiyacı neticesinde 1649 yılından itibaren Şikâyet Defterlerine kaydedilmiştir (Kütükoğlu, 2020: 519). 1742 yılından itibaren ise şikâyet defterlerinden farklı olarak eyaletlere göre ayrılan Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri tutulmaya başlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2017: 22). Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri ya da kısaca Ahkâm Defterleri 16 farklı eyalet adına oluşturulmuştur ve bunlardan birisi de Sivas Eyaleti'dir. Sivas Eyaleti'ne ait 36 adet Ahkâm Defteri bulunmakta ve toplam 10.125 sayfadan oluşmaktadır (Cevger ve Keçeci Kurt, 2019: 151). Bu çalışmada ise 1742-1749 yıllarını kapsayan 1-3 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde bulunan Amasya kazâsına ilişkin tımar ve arazi anlaşmazlıklarıyla ilgili şikâyetler esas alınmıştır.

2. Osmanlı Toprak Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu, toprak sisteminin esasını mirî arazi rejimi

olarak teşkil etmiştir. Mirî arazi, devletin mutlak mülkiyet hakkını her daim saklı tuttuğu arazidir (İnalçık, 2020b: 15). Bu surette de ideal toprak büyüklüklerinin bozulmamasına özen göstermiştir (Tabakoğlu, 2018: 315). Mirî arazi, “tapu” denilen bir bedel karşılığında çiftçiye verilmekteydi. Tasarruf hakkını elinde bulunduran çiftçi de araziden elde ettiği gelirin belirli bir hissesini devletin yetkili kıldığı sipahiye ödemekle yükümlüydü.

Osmanlı İmparatorluğu, iktisadi ve askerî örgütlenmesini büyük ölçüde tımar sistemi çerçevesinde şekillendirmiştir. Bu sistem sayesinde bir taraftan ziraî üretimde düzeni sağlarken diğer taraftan ordusunun ekseriyetini oluşturan tımarlı sipahi edinmiştir. Tımar, bir arazi değil; bir gelirdir. Mirî arazinin yıllık gelirinden muayyen bir kısmının birtakım görevler karşılığında şahıslara tevdi edilmesidir (Cin, 1985: 53). Bu organizasyon içerisinde hem sipahinin hem de çiftçinin birtakım sorumlulukları söz konusudur.

Tımar sistemi içerisinde sipahinin sorumluluğunda olan temel şey, ilgili arazi hudutları içerisinde çiftçinin güvenliğini sağlamaktır. Sipahiler, ilgili arazide devletin vekili olsalar dahi köylü üzerinde sonsuz tasarrufa sahip değillerdi. Onlar sadece yıllık gelirin belirli bir kısmını almak, bu gelire karşılık olarak asker yetiştirmek ve inzibatı sağlamakla yükümlüydüler (İnalçık, 2017: 136). Ancak kendilerinin de devlet nezdinde birtakım güvenceleri bulunmaktaydı. Mesela mirî arazi, keyfi bir şekilde sipahinin sorumluluğundan alınamazdı (Tabakoğlu, 2018: 317). Çiftçinin de sipahiye karşı bazı sorumlulukları bulunmaktaydı. Onlar topraklarını satamaz, terk edemez veya atıl bir vaziyette bırakamazlardı. Toprağını bırakıp giden kişilerin geri döndürülmesi, devletin temel prensibi olsa da bir çiftçi 10 yıl veya daha fazla bir süre toprağını boş bırakırsa “çift-bozan” adı altında bir vergi ödemek zorundaydı (Tabakoğlu, 2018: 319).

Kuruluş yıllarından XVI. yüzyılın ortalarına kadar imparatorlukta tımar sisteminin düzenli olarak işlediği söylenegelmiştir. Konu üzerinde çalışan yazarlar, bu sistemin gerileme döneminin başlangıcı olarak da Kanunî Süleyman’ın ölümünü işaret etmişlerdir (Cin, 1987: 73; Özkaya, 2020: 45). Bu dönemden itibaren tımarlar ehil olmayan kişilere (Akdağ, 1945: 420) ve maliye dengesinin bozulması hasebiyle hazineye en kısa yoldan gelir temin etmek için iltizama verilmiştir (Cin, 1985: 63).

Osmanlı İmparatorluğu’nda mirî arazi rejiminin yanı sıra farklı bir arazi sistemi de mevcuttur. Sivas ve Karaman eyaletlerinde ve Kuzey Suriye’de tatbik edilen bu sistem *malikâne-divânî* sistemidir. Malikâne-divânî sistemi, fethedilen İslâm topraklarında yerli aristokrasi ile fütuhâtı gerçekleştiren devlet arasındaki sulhun bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır (Cin ve Akyılmaz, 2013: 525). Bu sistemin uygulandığı malî birimlerde gelirler *malikâne hissesi* ve *divânî hissesi* olarak ikiye ayrılmaktadır (Genç,

2003: 518). Bu hususla alakalı Kanunî Süleyman döneminde neşredilen Rum (Sivas) Eyaleti Kanunnamesi'nde şu ifadeler yer almaktadır (Akgündüz, 1993: 213):

“Vilâyet-i Rûm'da vâki' olan kurâ ve mezâri'in bazıısı iki başdan timardır; reayanın tahsil ettiği mahsulün humsı alınur.

Ve bazıısının malikâneçisi vardır ki divânîsin sahib-i timar ve malikânesin mülk veyahut vakıf sahibi olur. Sahib-i mülk olan sahib-i arzıdır; yerden ne hâsıl olursa öşrin alır. Sair rüsuma ve kovan hakkına ve yer tapusuna medhali yokdur.”

Mirî arazi rejiminden farklı olarak malikâne-divânî sistemde arazinin kuru mülkiyet hakkı malikâne sahibine aittir. Malikâne sahibi, ilgili kanunnamede de belirtildiği üzere bir kişi veya vakıf olabilirdi. Ancak malikâne sahiplerinin arazi üzerinde mutlak bir idaresi söz konusu değildi. Onlar, toprağın tasarrufuna sahip olamadıkları gibi bu toprakları istedikleri şartlarla kiralamak hususunda da serbest değillerdi (Barkan, 1980: 156).

3. Timar Ve Arazi Anlaşmazlıkları

Ahkâm Defterlerinde timar ve arazi meselelerine ilişkin kayıtlar ziyadesiyle mevcuttur. Bu kayıtlarda timar sisteminin yaşadığı sıkıntılar ve sipahilerin yaşadığı gündelik sorunlar, arazilere yapılan müdahaleler, tımarların kanunlara aykırı şekilde tevcih edilmesi ve buna benzer birçok husus bulunmaktadır. İncelenen 1-3 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde Amasya kazâsına dair 411 şikâyet tespit edilmiştir ve bunların %19,95'i timar ve arazi sorunları ve bunlara dair vergi meseleleriyle ilgilidir. Konuların dağılımı Tablo.1'de gösterilmiştir.

Tablo.1 *Timar ve Arazi Meseleleri İle İlgili Şikâyetlerin Konularına Göre Dağılımı*

Konu	Sayı
Gelire Müdahale	53
Araziye Müdahale	10
Vergi Meseleleri	10
Timar Tercihinde Usulsüzlük	3
Haksız Cebelü Bedeli Talep Edilmesi	3
Diğer	3
Toplam	82

Tablo.1'de görüldüğü veçhile büyük ekseriyeti %64,63'lük oranla gelire müdahale hususu oluşturmaktadır. Lâkin şunu belirtmek gerekir

ki, bu konu başlığı altında birtakım farklı başlıklar da mevcuttur. Mesela gelire müdahale başlığı altında tımar halkının, elde ettiği mahsulü pazara götürmemesi gibi bir başlık da bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, verilen bilgilerin anlaşılabilir olması amacıyla başlıkların sınırlandırılması tercih edilmiştir.

Tımar ve arazi meseleleriyle ilgili kayıtlarda tespit edilebilen dirliklerin statüleri genellikle tımar veya zeamettir. Bu dirliklerin 51'i tımar, 26'sı da zeamet statüsündedir ve bağlı oldukları toprak düzeni malikâne-divânî sistemidir. Ayrıca konuyla ilgili kayıtların defterlere dağılımı Tablo.2'de gösterilmiştir.

Tablo.2 Şikâyetlerin Defterlere Dağılımı

Defter	Sayı	Yüzde	Referans
I. Defter	19	%23,17	44/1, 81/6, 86/4, 89/1, 91/1, 94/3, 111/3, 147/2, 149/2, 167/5, 178/1, 178/3, 239/3, 243/4, 248/4, 256/1, 259/2, 264/4, 284/1
II. Defter	18	%21,95	41/2, 72/1, 84/1, 102/2, 104/2, 183/1, 192/2, 195/3, 202/3, 300/1, 312/1, 357/3, 358/1, 378/2, 383/1, 419/1, 445/2, 447/2
III. Defter	45	%54,87	3/5, 4/3, 6/3, 16/1, 25/4, 33/5, 34/3, 35/3, 42/2, 44/2, 45/1, 51/1, 58/1, 59/3, 88/6, 89/1, 100/4, 109/4, 138/3, 140/2, 140/3, 147/3, 160/1, 169/2, 171/2, 173/2, 176/5, 182/4, 183/1, 188/2, 188/3, 206/2, 209/1, 211/1, 221/5, 225/1, 253/3, 280/1, 309/6, 311/3, 312/1, 327/1, 347/3, 353/4, 359/1

Defterlerde tımar ve arazi meseleleriyle ilgili şikâyetlerin sayısında yıllara göre önemli farklılıklar söz konusudur. 1742-1744 yıllarını kapsayan birinci defterde konuyla alakalı sadece 19 şikâyet bulunmaktadır. Bu defterde Amasya kazâsına dair ise 146 kayıt bulunmaktadır ve bunun sadece %13,01'i tımar ve arazi meseleleriyle ilgilidir. Ayrıca birinci defterde sancak-kazâ ayırımı yapılmaksızın konuyla alakalı toplam 181 kayıt bulunmaktadır (Kılıç, 2019:33). Buna göre konuyla ilgili Amasya kazâsına dair kayıtların oranı ise %10,49'dur. 1744-1747 yıllarını kapsayan ikinci defterdeki kayıt sayısı birinci deftere nazaran artış göstermemiş, hatta azalmıştır. Ancak 1747-1749 yıllarını ihtiva eden üçüncü defterde konuyla ilgili meselelerin sayısında diğer defterlere kıyasla %149,99'luk bir artış vuku bulmuştur.

3.1. Gelire Müdahale

İncelenen dönem içerisinde tımar ve arazi meseleleriyle ilgili Amasya kazâsından merkeze intikal eden 82 şikâyet kaydı bulunmaktadır ve bunların büyük bir çoğunluğu gelirlerle ilgilidir. Bahis mevzu olan bu şikâyetlerde arazilerin gelirlerine veya doğrudan mahsullerine müdahaleler söz konusu olmuştur. Müdahaleler genellikle dışarıdan kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Mesela Mart/Nisan 1743 tarihli bir kayda göre Hüseyin adlı sipahinin Yavaş nahiyesine bağlı Balcı köyünde 767 akçelik bir tımarı bulunmaktadır. Hüseyin Erzurum'da görev yaparken bazı kişiler Hüseyin'e ait olan gelirleri kanuna aykırı bir şekilde zapt etmişlerdir. Hadisenin bildirilmesi üzerine konuyla ilgili defterlere bakılıp arazinin hâlâ Hüseyin'in üzerinde olduğu teyit edilmiş ve gasp edilen gelirlerin iade edilmesini sağlamaları için Sivas Valisi'ne ve Amasya Kadısı'na emir gönderilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.1: 111/3). Yine bu minvalde gerçekleşen başka bir hadise de Nisan/Mayıs 1744 tarihli kaydın konusu olmuştur. Buna göre Geldigelen nahiyesine bağlı Olus köyünde 5000 akçelik eşkinci tımarı sahip olan Halil bin Mehmed adlı kişi, Osman adında başka bir sipahinin kendi tımarına müdahalede bulunduğunu ve davalık olduklarını Divân'a bildirmiştir. Osman'ın muhalefet ve müdahalesinin engellenmesi yönünde hüküm gönderilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.1: 259/2).

İlgili defterlere göre tımar gelirlerine şahısların müdahale etmesinin yanı sıra kişiler vasıtasıyla vakıfların da müdahale ettikleri görülmektedir. Bilindiği üzere Amasya ve civarında malikâne-divânî toprak rejimi uygulanmakta, dolayısıyla bir vakıfla bir sipahinin aynı arazi üzerinden gelir sağladığına çok defa karşılaşılmaktadır. Bu hadiseler, malikâne-divânî sisteminde yaşanan sorunları göstermesi açısından da önemli olabilir. Nisan/Mayıs 1747 tarihli bir belge, bu nevi bir hadiseyi tafsilatlarıyla izah etmektedir. Buna göre Argoma nahiyesine bağlı Kıranlı (?) köyünün malikâne ve divânî gelirlerinin yarısı Merzifon'da bulunan Valide Sultan Vakfı'na, geriye kalan hisseleri ise Ali adlı sipahi ve onun ortaklarına aittir. Lâkin vakfın mütevellisi olan kişi, vakfa ait gelirlerle yetinmeyip sipahilere ait olan gelirlere de müdahale etmiştir. Olayın bildirilmesi üzerine Divân, mütevellinin kanuna aykırı olan müdahalesinin men ve def olunmasını bildirmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 34/3). Nisan/Mayıs 1747 tarihinde bu minvalde başka bir hadise daha kayıtlara geçmiştir. Buna göre Yavaş nahiyesine bağlı Aka(?) köyünün malikâne hissesi Kurşunlu Mescidi Vakfı'na aittir. Vakfın mütevellisi birtakım iddialarda köyün divânî gelirlerine müdahale etmiş ve olay, İstanbul'a iletilmiştir. Divân, kayıtlara göre hareket edilmesini ve mütevellinin müdahalesinin sona erdirilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 35/3).

İncelenen defterlerde bir dirlik üzerinde birden fazla kişinin pay sahibi olduğu görülmüştür. Böyle durumlarda gelirler, ortaklar arasında hisselerine göre taksim edilmiştir. Dolayısıyla tımar ortaklarının karşı karşıya geldikleri durumlar da epey fazladır. Mayıs/Haziran 1747 tarihli şikâyete göre, Mehmed adlı sipahinin Meraköy’de bulunan tımarında ortakları vardır. Bu tımarın diğer hissedarları kendi paylarına düşenle yetinmemişler ve Mehmed’in hissesine de müdahale etmişlerdir. Durumun bildirilmesi üzerine “...*defter-i hâkâni mucibince...*” davanın halledilmesi emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 59/3). Buna benzer başka bir hadise de Mart/Nisan 1748 tarihinde kayıtlara geçmiştir. Buna göre Mevali köyünde 32.838 akçelik müşterek bir zeamete tasarruf eden Ahmed adlı zaim, ortaklarının müdahalelerinden şikâyetçi olmuştur. Yapılan tetkikat üzerine müdahalelerin engellenmesi ve defterlere göre gelirlerin alınması emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 160/1).

Tımar gelirlerine yapılan müdahaleler genellikle dışarıdan kişiler tarafından gerçekleşmiş olsa da bizzat tımar reayasının yaptığı müdahaleler de vâki olmuştur. Ancak bu müdahale, diğerlerine nazaran farklılık arz etmektedir. Bilindiği üzere her tımarın kendisine ait bir ambarı bulunmalı ve çiftçiler, yıllık hâsıllardan sipahinin payına düşen miktarı bir günlüğüne pazara götürmek zorundaydı (Tabakoğlu, 2018: 319). Ancak, Amasya kazâsı özelinde ve ilgili dönemde çiftçinin bu kaideye pek uymadığı ve sipahiye müşkül bir vaziyete düşürdüğü az da olsa görülmüştür. Bunlardan bir tanesi Mart/Nisan 1748 tarihli şikâyetin muhtevasını oluşturmaktadır. Buna göre Ahmed adlı zaimin tasarrufunda bulunan Çayköy, Kıranlı ve Halkalı adlı köylerin reyası, birtakım bahaneler ileri sürerek hâsıl eyledikleri mahsulden Ahmed’in payına düşeni pazara götürmeye karşı çıkmışlardır. Kendisine müracaat edilmesi üzerine Divân, tabii olarak köylüyü haksız bulmuş ve bahsi geçen mahsulün pazara nakledilmesi yönünde hükmünü vermiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 169/2). Bu minvalde başka bir hadise Kasım/Aralık 1749 tarihli belgeye konu olmuştur. Mörek köyünde bulunan ve Osman adlı sipahiye ait olan tımarın çiftçileri, mahsulün pazara götürülmesine muhalefet etmişlerdir. Divân, bu konuda yine sipahiye haklı bularak ilgili mahsulün pazara götürülmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 353/4).

3.2. Arazilere Müdahale

Tımar veya arazilerin gelirlerine müdahale edilmesinin yanında doğrudan arazinin kendisine yapılan müdahaleler vâki olmuştur. Bu hususun bahis mevzu olduğu şikâyet sayısı toplamda 10’dur ve %12.19’luk bir orana sahiptir. Bu nevi davalarda arazinin tasarruf hakkına doğrudan müdahale gerçekleşmiştir. Mayıs/Haziran 1743 tarihli bir belgede bu tarz bir müdahale söz konusudur. Çağlak (?) köyünde otuz seneden beri boş ve

atıl vaziyette kalan bir arazi, El-Hac Ömer tarafından üretime açılmıştır. Ömer, üzerinde ziraat eylediği bu arazinin vergilerini de her sene *sahib-i arz* olarak bilinen sipahiye ödemiştir. Lâkin dışarıdan birtakım kişiler, bu arazinin babalarına ait olduğunu ve bu hususu sipahi ile görüşüp arazinin tapusunu üzerlerine geçireceklerini söyleyerek Ömer’i rahatsız etmişlerdir. Dava neticesinde kanunlara göre hareket edilmesi buyrulmuştur (BOA, DVNS. AHK. SS. d.1: 149/2). Arazilere yapılan müdahalelere bir örnek de Kasım/Aralık 1746 tarihli şikâyette yer almıştır. Bu şikâyete göre, Amasya Kalesi topçularından Ömer’in Merdeğin köyünde 1900 akçelik gedik tımarı bulunmaktadır. Yine Amasya Kalesi’nde topçu olan Hüseyin ise, Ömer’e ait olan bu tımarı haksız bir şekilde kendi üzerine kaydettirmeye çalışmıştır. Ömer’in elinde bulunan beratın hilâfına hareket edilmemesi doğrultusundaki Divân emri, Amasya Kadısı’na gönderilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.2: 447/2).

Dirlik erbabı arasında cereyan eden gelirlerle ilgili tartışmaların yanı sıra tımarlara doğrudan müdahaleler de söz konusu olmuştur. Mesela Kızılcaköy’de tımarı bulunan Mustafa seferde vazifeli iken; yine bir dirlik erbabı olan Halil adlı kişi, Mustafa’nın seferde olmasını fırsat bilip kendisinin öldüğünü söyleyerek Mustafa’nın tımarını kendi üzerine kaydettirmiş ve gelirleri zapt etmiştir. Durumun bildirilmesi üzerine Divân, kanunlara göre hareket edilip Halil’in muhalefetine son verilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 109/4).

3.3. Vergi Meseleleri

XVI. asrın ortalarında tekâmülünün zirvesinde olan tımar sistemi, bu asrın sonlarından itibaren gerileme dönemine girmiştir. Bu dönemde reaya ile sipahi arasında geçimsizlikler hâsıl olmaya başlamış (Akdağ, 1945: 422) ve bu durum, XVIII. yüzyılda tutulmaya başlanan Ahkâm Defterlerine de ziyadesiyle konu olmuştur. İncelenen defterlere göre reaya-sipahi geçimsizliği, Amasya kazâsında da vakıadır. Toplam 10 şikâyet kaydı bu hususla alakalı olup içerisinde üç farklı konuyu ihtiva etmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir: Halkın sipahiye vergi vermemesi (6), sipahilerin halktan fazla vergi tahsil etmeye çalışması (2) ve sipahilerden vergi talep edilmesidir (2).

Tımar halkının sipahiye vergisini ödemekten imtina ettiğine ilişkin kayıtlardan birisi şu şekildedir: Ocak/Şubat 1744 tarihinde kayda geçirilen bir şikâyette Mehmed adlı sipahinin tasarruf ettiği Menahoy adlı köyün reayası, “...*karye-i mezbure senin üzerinden takriben ahara tevcih olunmuştur...*” diyerek vergilerini ödemeyi reddetmişlerdir. Hadise üzerine Divân huzuruna çıkan Mehmed tımar halkından şikâyetçi olmuş, yapılan tetkikat sonucunda Divân tarafından haklı bulunmuş ve tımar halkının muhalefetine son verilmesi emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK.

SS. d.1: 86/4). Halkın dirlik erbabına olan muhalefeti Amasya'ya bağlı başka köylerde de gerçekleşmiştir. Argoma nahiyesine bağlı ismi belirtilmemiş olan bir köyün ahalisi de köy gelirlerine mutasarrıf olan Dergâh-ı Mualla çavuşlarından Ahmed'e vermeleri gereken vergiyi vermemişlerdir. Köy ahalisi haksız bulunmuş ve vergilerin ödenmesi yönündeki hüküm, Amasya ve ilgili köyün kadısına gönderilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 89/1).

Dirlik erbabının halktan şikâyetçi oldukları hadiseler cereyan ettiği gibi halkın dirlik erbabından şikâyetçi olduğu hadiseler de mevcut olup 7 yıllık bir süreçte sadece 2 defa bu minvalde bir olaya rast gelinmiştir. Ancak, sayısı az olsa da bu nevi davalar, tımar sisteminin ve tımarlı sipahiliğin ülke genelinde nasıl bir bozulma içerisinde olduğunu Amasya kazâsı özelinde yansıması açısından önemli gibidir. Nisan/Mayıs 1745 tarihli belge, bu yansıma yerinde bir örnektir. Buna göre, Argoma nahiyesi'nde Çayırköy ahalisi Divân huzuruna çıkıp köy sipahilerinin kendilerinden kanuna aykırı vergi talebinde bulduklarından ve zorla tahsil ettiklerinden şikâyetçi olmuşlardır. Divân ilk önce defterlere bakarak ilgili köyün gelirlerini saptamış ve daha sonra sipahilerin zorbalıklarının men edilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.2: 104/2).

Konuyla ilgili incelenen kayıtlar arasında sıra dışı olaylar da bulunmaktadır. Bu olayları ilginç kılan husus, devletin taşradaki temsilcisi olan ve vergi yükümlülüğü bulunmayan tımarlı sipahilerden birtakım vergi talep edilmesidir. Ayrıca vergileri talep eden devletin kendisi değil, bizzat halktır. 1742-1749 yılları arasında bu konuyla alakalı sadece 2 şikâyet tespit edilebilmiştir. Nisan/Mayıs 1744 tarihli şikâyetin muhtevası şu şekildedir: Mehmed, Osman, Deli Osman, Hüseyin, Mustafa, İsa oğlu Mustafa, Ömer ve Hasan beyler sipahi veya sipahi çocuklarıdır. Lâkin Boğa köyü ahalisi, ismi zikredilen bu kişileri kendilerine ait olan avâriz² ve imdadiye³ vergilerine ortak olmaları hususunda sürekli rahatsız etmişlerdir. Ahalinin tacizlerinin önüne geçilmesi yönünde emir gönderilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.1: 264/4).

3.4. Tımar Tevcihinde Yapılan Usulsüzlükler

İncelenen Ahkâm Defterlerinde tımar sisteminin başka hususlarda yaşadığı gerilemeye dair somut örnekler de ihtiva etmektedir. XVI. asırdan itibaren süre gelen iktisadî çalkantılar, bütçe açıkları, emtiadaki fiyat artışının önlenemez oluşu, taşra idaresinde görülen zafiyetler tımar sistemini de etkilemiş görünmektedir. Bu gibi etkenler dolayısıyla tımar tevcihlerinde yaşanan usulsüzlükler artmış ve bundan kâr elde edilmeye

2 Savaş harcamaları gibi devletin acil durumlarda ihtiyaçları karşılayabilmek için topladığı vergidir (Saydam, 2017: 379).

3 Sefer zamanlarında alınan olağanüstü vergidir, ancak XVIII. asırda her yıl toplanan düzenli bir vergi hâline gelmiştir (Tabakoğlu, 2000: 221).

çalışılmıştır. İncelenen dönemde bu hususla alakalı sadece 3 olay kayıtlara geçmiştir. Mesela Kasım/Aralık 1745 tarihli bir kayda göre Amasya Kalesi Dizdarı Ahmed, Akdağ nahiyesine bağlı Ilıca köyünde 1600 akçelik gedik tımarı önce Mustafa adlı kişiye daha sonra da Hasan adlı başka bir şahsa tevcih etmiştir. Yapılan usulsüzlükten haberdar olan Divân, kanunlara göre hareket edilmesini buyurmuştur (BOA, DVNS. AHK. SS. d.2: 202/3). Buna benzer başka bir hadise de Argun/Argoma nahiyesine bağlı Çaysuyu (?) köyünde meydana gelmiştir. Ekim/Kasım 1749 tarihli şikâyete göre Çaysuyu köyündeki bir tımar, sipahisinin ölmesi sonucu çocuklarına; daha sonra da çocuklarının çocuklarına intikal etmiştir. Lâkin bahsi geçen tımarla alakası olmayan Hasan, Abdürrahim ve Halil adlı kişiler, sipahinin soyundan geldiklerini ileri sürüp Merzifon Kadısı ve Merzifonabâd naibinden irsaliye alarak haksız bir şekilde tımarı ele geçirmişlerdir. Durumun bildirilmesi üzerine Divân, Reisü'l-Küttâb Abdullah Nail'in direktifleri doğrultusunda davanın halledilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 356/1).

3.5. Cebelü Bedeli

1742-49 yılları arasında tımar meseleleriyle ilgili Ahkâm Defterlerine sirayet eden bir diğer husus, kanuna aykırı bir şekilde cebelü bedeli toplanmasıdır. Silah, zırh anlamına gelen ve Moğolca “Cebe” kelimesinden türeyen cebelü tabiri, tam teçhizatlı asker anlamına gelmektedir (Emecen, 1993: 188). Askerî seferlere katılan Osmanlı sipahisi, gelirine göre yanında cebelü adı altında tam teçhizatlı asker getirmekle mükellefti. Ayn Ali Risâlesi'ne göre XVI. yüzyılda her 3000 akçelik gelire karşılık bir cebelü beslemek gerekli idi (Emecen, 1993: 189). Ancak 1722-23 tarihli Cebelü Bedeliyesi Defterine göre bu oran farklılık arz etmektedir. Bu deftere göre 1722-23 yıllarında Sivas Eyaleti'nde 10.000 akçelik dirlik bir cebelü, 10.000-15.000 akçe arası dirlik iki cebelü, 15.000-20.000 akçe arası dirlik üç cebelü, 20.000-25.000 akçe arası dirlik dört cebelü ve 25.000 ve fazla akçelik dirlikler beş cebelü beslemekle yükümlüydü (Açıkel, 2018: 121).

İlgili defterlerde Amasya kazâsında cebelü bedeli ile ilgili yaşanan sorunlar da kayda geçmiş vaziyettedir, ancak miktarı son derece azdır. Konuyla alakalı sadece 3 şikâyet bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Şubat/Mart 1743 tarihli şikâyete göre Ali adlı sipahi, Erzurum muhafazasında görevliyken cebelü tahsildarları “...*tımar-ı mezbur mukaddema cebelü kayd olunmuş idi...*” diyerek kanuna aykırı bir şekilde tımar halkından vergi tahsil etmişlerdir. Halkın yaşadığı mağduriyetin giderilmesi kesin bir ifadeyle emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.1: 89/). Cebelü bedeli ile ilgili meselelerden birisi de Nisan/Mayıs 1746 tarihli kaydın muhtevasını oluşturmakta olup Geldigelen nahiyesine bağlı Olus köyünde cereyan etmiştir. Buna göre Mustafa bin Hüseyin'in zeamet kaydından cebelü bedeli silinmiştir, ancak bölgenin cebelü tahsildarları

defterlerde bu kaydın hâlâ var olduğunu iddia ederek köyün halkından cebelü bedelini tahsil etmişlerdir. Olayın kendisine aksetmesi üzerine Divân, hemen defterleri inceleyip cebelü bedelinin ilgili zeamet kaydından silindiğini teyit etmiş ve defterlere göre hareket edilmesini emretmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.2: 383/1).

3.6. Diğer Hususlar

İncelenen Ahkâm Defterlerinde tımar ve arazi meselelerine dair birtakım farklı hususlar daha söz konusudur. Bunlar sayıca az olduğundan dolayı tek bir başlık altında toplanmıştır. Bu hususlardan birisi iltizamla ilgili alacak-verecek meselesi, diğeri ise sipahi ve zaimlere ait davaların kimler tarafından görüleceğine dair genel kaidelerdir. Bunlardan ilki tımar sisteminin dâhilinde görülmesi muhtemel olan iltizama dair bir meseledir. Haziran/ Temmuz 1749 tarihli kayda göre El-Hac Abdurrahman adlı zaim, zeametini 1748 senesinde 1300 kuruş karşılığında Seyyid Ali adlı kişiye iltizam etmiştir. Seyyid Ali 1748 yılının gelirlerini toplarken zarar ettiğini beyan ederek Abdurrahman'ı sürekli rahatsız etmiştir. Davanın, mahallinde şer'î hukuka göre görülmesi Divân tarafından emredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 311/3).

Defterlerde rastlanılan ve sadece iki kere karşılaşılan diğer husus, dirlik erbabının davalarının kimler vasıtasıyla görülmesi gerektiğini bildiren hükümlerdir. Bu hükümler, yaşanan bir olay neticesinde genel kaideleri hatırlatmak ve ilgili kişilerin davalarının kimler tarafından görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda dirlik erbabının davaları, hiyerarşik açıdan üstleri olan alaybeyleri tarafından görülmekteydi (Özkaya, 2014: 47). Ancak karşılaşılan kayıtlarda dirlik erbabının davalarına birtakım idarecilerin ve hatta yeniçeri serdarının müdahalesi olmuştur. Mesela Mayıs/Haziran 1747 tarihli bir hükümde, isimleri belirtilmemiş birtakım dirlik erbabından birisinin davası bulunmaktadır. Metinde belirtildiği üzere dirlik erbabının davası "... *kadimü'l-eyyâmdan beru Alaybeğleri olan (Boş) zîde kadruhu marifetiyle görüleğelmışken...*" kethüdayeri, yeniçeri serdarı ve mîr-i mîrân yani eyalet valisinin davaya müdahale ettikleri belirtilmiştir. Olayın bildirilmesi üzerine Divân, kanunlara riayet edilmesini ve müdahalelerin men edilmesini buyurmuştur (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 44/2). Şubat 1748 tarihinde yazılan başka bir hükümde de yine aynı husus zikredilmiştir (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 138/3).

3.7. Ahkâm Defterlerinin Osmanlı Toprak Sistemi Açısından Önemi

Ahkâm Defterleri şehir tarihi açısından son derece önemli kaynaklardandır. Bu defterlerde idarî taksimata dair bilgiler, köy ve mahalle isimleri bulunmaktadır. Ancak bir şehrin tasvirinin yapılabilmesini

sağlayacak ipuçlarından yoksun görünmektedir. Buna rağmen bu defterlerin Osmanlı toprak düzeni bağlamında kayda değer bilgiler ihtiva ettiğini de söylemek gerekir. Zira vakıflara, özellikle de tımarlara dair kayıtlarda bahsedilen dirlik veya arazi hakkında tafsilatlı bilgiler mevcuttur. Mesela köylerin tasarruf şekilleri, malikâne ve divânî hisselerine kimlerin tasarruf ettiği, elde edilen ürünler, alınan vergi oranları, nüfus miktarı, ekilmekte olan arazi ve içerisinde barındırdığı çiftlik sayısını gösteren detaylar ziyadesiyle mevcuttur. Bu bölümde de ilgili dönem ve kazâ özelinde bazı köyler hakkında bu neviden verilerin sunulması ve Ahkâm Defterlerinin bu özelliğinin vurgulanması amaçlanmıştır. Nitekim yıllar içerisinde bazı köylerde birtakım değişikliklerin vuku bulduğu da gözden kaçmamıştır. Bu köylere dair bilgiler Tablo.3'te gösterilmiştir.

Tablo.3 *Amasya kazâsına Bağlı Bazı Köylere Dair Veriler*

Köy	Malikâne	Divânî	Özellik
Fetani	½ Hissesi Yörgüç Paşa Vakfı ½ Hissesi ...? Vakfı	Zeamet	20 Neferan, 10 Zemin, 2 Malikâne Çiftlik
Yak	Atabey Medresesi Vakfı	Tımar	1 Zemin, 2 Hassa Çiftlik, 2000 Akçe
Hacıköy	½ Hissesi Hatuniye Vakfı ½ Hissesi ...?	Tımar	114 Nefer Reaya, 1 Hassa Çiftlik, 9660 akçe
Mevalı	½ Hissesi Yörgüç Paşa Vakfı ½ Hissesi ...? Vakfı	Tımar	215 Nefer Reaya, 10 Zemin, 2 Hassa Çiftlik, 2 Malikâne Çiftlik
Kubacu	½ Hissesi Yörgüç Paşa Vakfı ½ Hissesi ...? Vakfı	Tımar	90 Nefer Reaya, 5 Zemin, 1 Mezra
Olus	23 Hisse Yörgüç Paşa Vakfı 17 Sehim Mülk	Tımar	160 Neferan, 23 Zemin, 2 Hassa Çiftlik, 2 Malikâne Çiftlik, 4 Nefer Mevkuf
Eskiler	2 Hisse Hızır Paşa Vakfı 5 Hisse Mülk	Tımar	27 Nefer Reaya, 5 Zemin, 2600 Akçe
Aydoğdu	Şeyhcuî Zaviyesi	Tımar	1 Nefer Reaya, 13 Zemin, 3 Mevkuf, 1 Hassa Çiftlik
Çayköy	5 Hisse Hacı Evzoz Vakfı	Tımar	254 Nefer Reaya, 13 Zemin, 1 Hassa Çiftlik, 8800 Akçe
Gelgiras	5 Hisse Mevlana Şerefeddin Hamza Vakfı 11 Hissesi Malikâne	Tımar	26 Nefer Reaya, 4 Zemin, 2 Hassa Çiftlik, 4600 Akçe
Kayı	Malikâne	Tımar	28 Nefer Reaya, 3 Zemin, 1200 Akçe
Heniske	Vakıf	Tımar	158 Nefer Reaya, 9 Zemin, 10200 Akçe

Merdhor	5 Hisse Mevlana Şerefeddin Hamza Vakfı 11 Hisse Vilâyet-i Rûm Müftüsü	Tımar	72 Nefer Reaya, 14 Zemin, 3500 Akçe
Halak	Bayezid Paşa Vakfı	Tımar	8 Nefer Reaya, 1 Bağ, 2 Mezra, 1600 Akçe
Hakala	Seyyid Yahya Zaviyesi Vakfı	Zeamet	171 Nefer Reaya, 5 Mahalle, 4 Zemin, 1 Hassa Çiftlik, 1 Bağ
Dadu	Bayezid Paşa Vakfı	Tımar	107 Nefer Reaya, 20 Zemin, 2 Hassa Çiftlik, 10.000 Akçe
Zana	Pervane Bey Vakfı	Tımar	144 Gebran, 4 Nefer Müslüman, 2 Mezra, 11.999 Akçe
Oğlanlarobası	Mülk	Tımar	78 Nefer Reaya, 2 Hassa Çiftlik, 3300 Akçe
Ekinli	2 Hisse Hızır Paşa Vakfı 4 Hisse Mülk 1 Hisse Hatun Kadim Paşa	Tımar	27 Nefer Reaya, 5 Zemin, 2600 Akçe
Emük	Ahmed Bey Veleli Mehmed Bey Vakfı	Tımar	84 Nefer Reaya, 6 Zemin, 1 Hassa Çiftlik, 3600 Akçe
Kelovası	Mülk	Tımar	10 Nefer Reaya, 5 Zemin, 1 Çayır, 1 Hassa Çiftlik, 2400 Akçe
Sulu	-	Tımar	7 Nefer Reaya, 14 Zemin, 3000 Akçe
Karacaviran	Hatice Hatun Vakfı	Tımar	133 Nefer Reaya, 7 Zemin, 4300 Akçe
Aka	Ali Çelebi ibn Ebu'l-Kasım Vakfı	Tımar	42 Nefer Reaya, 12 Zemin, 1 Hassa Çiftlik, 2 Mezra, 10.300 Akçe

Hakkında verilere sahip olunabilen bu köylerden Geldigelen nahiyesine bağlı Dadu köyünde yıllar içerisinde birtakım değişiklikler hâsıl olmuş gibidir. Tablo.3'te Dadu köyü hakkında elde edilen ilk veriler sunulmuştur, ancak daha sonraki kayıtlarda bu verilerde birtakım değişikliklere rastlanılmıştır. Tablo3'te köy hakkında verilen bilgiler Mart/Nisan 1744 tarihli bir kayıttan elde edilmiştir. Aralık/Ocak 1745/1746 tarihli başka bir kayıttan da ekilen arazi anlamına gelen “zemin” sayısının 22'ye çıktığı saptanmıştır. Şubat/Mart 1747 tarihli başka bir kayıttan da genel durum şu şekildedir: 117 nefer reaya, 22 zemin, 2 hassa çiftlik, 2 malikâne çiftlik, 10 nefer mevkuf ve 10.000 akçe. Bu verilere göre reaya sayısı ortalama $535(107 \cdot 5)$ 'ten $585(117 \cdot 5)$ 'e yükselmiştir ve artış %9,34'tür. Defter sayısı ile birlikte zaman aralığı artırıldığı takdirde köylerin geçirdiği demografik değişiklikler hakkında kısmen de olsa daha sıhhatli fikirler edinebilmek mümkün olabilir.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu adalet mefhumuna hayli önem göstermiştir. Bu mefhumun yükümlülüklerini yerine getirebilmek için de muhtelif hukukî organlar teşkil etmiştir. Kadı mahkemeleri, Divân-ı Hümâyun, İkinci Divânı vb. bunlardan birkaçıdır. İmparatorluk, teşkil ettiği bu organlar sayesinde halkının şikâyetlerine ulaşabilmeye ve bunların giderilmesine gayret göstermiştir. Dönem dönem bu hususta da muvaffak olmuştur. Ayrıca halkın şikâyetlerinin daha süratli bir şekilde giderilebilmesi için ilgili bürokraside çeşitli yenilenmeler de söz konusu olmuştur. Şikâyetlerin dinlendiği ve imparatorluğun en üst yargı mercii olan Divân-ı Hümâyun'da görülen davaların kaydedildiği defterlerde zaman içerisinde gerçekleşen yenilenmeler, bu minvalde somut örneklerdir. XVI. yüzyılda Mühimme Defterlerine kaydedilen şikâyetler, XVII. yüzyılın ortalarında Şikâyet Defterlerine kaydedilmeye başlanmış ve hukukî konularda daha işlevsel bir boyuta ulaşılmıştır. Şikâyetlerin artması ve bürokrasinin ihtisaslaşma ihtiyacı neticesinde XVIII. yüzyılda tekrar bir yenilik hâsıl olmuş ve eyâletler bazında tutulan Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri ortaya çıkmıştır. Bu yeniliklerde güdülen yegâne gaye, devlet-halk ilişkisini daha işlevsel kılmak ve meselelerin hallinin daha süratli bir hale getirilmesini sağlamaktır.

Ahkâm Defterlerinde muhtelif hususlarda halkın yaşadığı pek çok soruna dair kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de tımar ve arazi anlaşmazlıklarıdır. Bölgeden bölgeye değişiklik göstermesi muhtemel olsa da Amasya kazâsına dair kayıtların arasında çoğunluğu teşkil eden başlıca şikâyet konularından birisidir tımar ve arazi anlaşmazlıkları. Nitekim 1742-1749 yıllarını kapsayan 1-3 numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde Amasya kazâsına dair 411 kayıt tespit edilmiş olup bunların %19,95'i tımar ve arazi meselelerine dairdir. Ayrıca ilgili bölümde belirtildiği üzere 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde sancak-kazâ ayrımı yapılmaksızın tımar ve arazi meseleleriyle ilgili 181 kayıt bulunmaktadır. Genel olarak Sivas Ahkâm Defterlerinde 26 kazâyâ dair kayıtların mevcut olduğu göz önüne alındığında Amasya kazâsının tımar ve arazi meselelerinde %10,49'luk oranla önemli bir konumda olduğu görülecektir.

Tımar ve arazi meseleleri, kendi içerisinde birden fazla hususu barındırmaktadır, ancak bunların sınırlandırılması ve birkaç başlık altında toplanması tercih edilmiştir. Bunlar arasında ekseriyeti oluşturan da tımar ve arazi gelirlerine yapılan müdahalelerdir. Toplamda 53 adet şikâyet sadece bu hususla ilgilidir, ancak kendi içerisinde de farklılıklar mevzu bahistir. Kimi belgede tımara ait gelirlere doğrudan müdahale edildiği gibi kimi belgede de sipahi veya zaimin dolaylı yollardan zarara uğratıldığı görülmektedir. Mesela tımar halkının elde edilen mahsulü sipahi veya zaim adına pazara

götürüp satmaması, dirlik gelirlerine yapılmış dolaylı bir müdahale olarak nitelendirilebilir.

Tımar ve arazi gelirlerine yapılan müdahalelerin çeşitli kişiler tarafından gerçekleştiği de görülmektedir. Bu gelirlere sıradan halkın müdahale etmesinin yanı sıra yine bir dirlik erbabının müdahalesi ve bazen de aynı dirliğin ortakları tarafından gerçekleşen müdahaleler söz konusu olmuştur. Tüm bunlara ilave olarak bir vakıf mütevellisinin yer aldığı hadiseler de yaşanmıştır. Amasya, malikâne-divânî sistemin tatbik edildiği bir bölge idi. Bu sebeple arazinin malikâne hissesine sahip olan bir vakıf ile divânî hissesine sahip bir sipahinin arasında pek çok kez anlaşmazlık cereyan etmiştir.

İncelenen defterlerde gelirlere yapılan müdahalelerle birlikte tımar veya arazinin doğrudan kendisine yapılan müdahaleler de vuku bulmuştur. Bu tarz davalarda bir tımar veya arazinin tasarruf hakkına doğrudan müdahalede bulunulmuştur. Ancak 7 yıllık bir süreçte konuyla alakalı kayıt sayısı sadece 10'dur. Daha fazla defter incelendiğinde bu sayının artması yüksek ihtimaldir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XVI. asrın ortalarından itibaren iktisadî ve idarî anlamda bir gerileme dönemine girdiği söylenegelmıştır. Ne var ki bazı emareler bu kanıyı destekleyecek mahiyettedir. Yeni Dünya menşei gümüş ve altınların Osmanlı piyasasına kontrolsüz bir şekilde girmesi, ülke genelinde paranın değer kaybına ve emtia fiyatlarının artmasına sebep olmuş ve maaşlar enflasyon karşısında yetersiz kalmıştır. Böyle bir atmosferde şüphesiz devletin birtakım fonksiyonları da etkilenecekti, etkilendi de... Eyalet yöneticileri bu ortamda kendi çıkarlarını düşündüler ve halktan daha fazla gelir elde etme yollarını aradılar. Öyle ki tımar sisteminde de bu minvalde bir gerileme meydana gelmiş ve dirlik erbapları, daha fazla gelir elde etmek için halkı sürekli taciz etmişlerdir. İmparatorluktaki bu vaziyet, XVIII. asırda şiddetini artırarak devam etmiştir ve Ahkâm Defterleri, bu vaziyeti yansıtan önemli kaynaklardan birisidir. İncelenen Ahkâm Defterlerinde vergi konusunda dirlik erbabı ile halk arasındaki çatışmalar hakkında kayıtlar hayli mevcuttur. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu tarz çatışmalarda suçlu olan kesim her zaman sipahiler değildir. Bizzat dirlik halkının da üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediği ve sahib-i arzı zor durumda bıraktığı olmuştur. Sipahi-halk çatışmalarına dair toplamda 10 kayıt bulunmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu, halkın vergi yükümlülüklerini yerine getirmemesiyle ilgilidir. 1742-1749 yılları arasında sipahinin halktan fazla vergi almaya çalışmasına ilişkin kayıtların sayısı ise sadece 2'dir.

Tımar sisteminin gerilemesine dair birtakım başka örnekler de Ahkâm Defterlerinde bulunmaktadır. Tımarların tevcihinde yapılan yolsuzluklar, şikâyet konularından bir diğeridir. Bu hususla alakalı çok fazla şikâyet bulunmamaktadır ancak, ülke genelinde görülen gerilemenin Amasya kazâsına da sirayet ettiğini göstermesi bakımından ehemmiyetli olabilir.

1-3 numaralı defterlerde tımar ve arazi meselelerine dair başka konular da bulunmaktadır. Bunların başında cebelü bedeli alınması hususunda yaşanan tartışmalar gelmektedir. Bilindiği üzere Osmanlı tımar sistemine göre bir sipahi, dirliğinin gelirine göre cebelü olarak addedilen tam teçhizatlı asker yetiştirmek zorundaydı. Eğer sipahi, bu askeri yetiştirmemişse bunun karşılığını nakdî olarak devlete sunmalıdır. İncelenen dönemde dirlik halkından haksız bir şekilde cebelü bedeli adı altında vergi tahsil edildiğine ilişkin şikâyetler bulunmaktadır. Lâkin sayısı oldukça azdır. Sayısı az olsa bile yönetici taifesinin kendi geleceğini sağlama alma çabası içerisinde olduğu XVIII. asırda tımar sisteminde yaşanan başka bozulmaları göstermesi açısından ehemmiyetli gibidir. Defter sayısı artırılıp incelenecek bölge genişletilirse bu minvalde gerçekleşen hadiselerin sayısında artış görüleceği çok muhtemel gibidir. Zira sancak-kazâ ayrımı yapmaksızın 1 Numaralı Sivas Ahkâm Defterinde haksız cebelü bedeli alınması ile ilgili 7 adet şikâyet vardır ve bunun 3'ü Amasya kazâsından merkeze intikal etmiştir.

Defterlerde tımar sistemine dair genel kaideleri hatırlatıcı hükümler de bulunmaktadır. Bunlar, belirli bir olay neticesinde bölge sorumlularına ve davalılara yapılan genel bir hatırlatma mahiyetinde olup dirlik erbabına dair davaların, hiyerarşik sıralamada sipahi ve zaimlerin üstü olan alaybeyleri tarafından görülmesini emreden hükümlerdir. Ne var ki bu hükmün gönderilmesine vesile olan hadise ise kethüdayeri, eyalet valisi ve askerî sınıftan olan başka kişilerin bu tarz davalara müdahale etmesidir. Konuyla alakalı yazılan sadece 2 hüküm bulunmaktadır ve aralarında 6-7 ay vardır.

Ahkâm Defterleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli hususlarda yaşanan birtakım olumsuzlukları göstermesinin yanı sıra şehir tarihi açısından da son derece ehemmiyete haiz kaynaklardır. Bu defterler, zikredilen araziler hakkında tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Nitekim bu çalışmada da Ahkâm Defterlerinin bu özelliğinin vurgulanması amacıyla bazı köylere dair istatistikî veriler paylaşılmış; köylerin nüfusu, ekilebilir arazi miktarı, dâhilinde barındırdığı çiftlik sayısı ve buralardan alınan gelirlerin yekûnu tablo şeklinde gösterilmiştir. Öyle ki 7 yıllık bir zaman aralığında bazı köylerde demografik açıdan birtakım değişiklikler olduğu da saptanmıştır. Ancak, daha sıhhatli yorumlar yapabilmek için zaman aralığını artırmanın gerekli olduğunu zikretmek gerekir.

Sonuç olarak; 1-3 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerinde Amasya kazâsına ilişkin tımar ve arazi meseleleriyle ilgili şikâyetlerin incelenmesi gerçekleştirilerek devletin bu hususlarda karar mekanizmasını nasıl devreye soktuğu, davaların hallinde kullandığı metotlar hakkında fikirler elde edilmiştir. Ayrıca bu şikâyetler sayesinde tımar sisteminin imparatorluğun genelinde yaşadığı gerilemenin Amasya kazâsı özelindeki yansımaları hakkında da bir fikir oluşmuştur. Böylece başta Amasya şehri olmak üzere bölge tarihine az da olsa bir katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Kaynakça

- Türkiye Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafi, Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri No: 1-3.
- Açıkel, A. (2008), Rum Eyaleti, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 225-226.
- Açıkel, A. (2018). 1722-23'te Sivas Eyaleti'nde Cebelü Bedeli Uygulaması, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.13, S.2, 113-140.
- Akdağ, M. (1945), Tımar Rejiminin Bozuluşu, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.3, S.4, 419-431.
- Akdağ, M. (1975). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası – Celâli İsyânları*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Akgündüz, A. (1993). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C.6, Kısım.2, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları.
- Aktaş, C. (2022). *Amasya ve Çevresinin Orta Çağ Boyunca Tarihi Coğrafyası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi-Toplu Eserler – I*, İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Belge, H. (2020). Seyyah William Quseley'in Gezi Notlarında Amasya (1812), 5. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Diyarbakır, 777-786.
- Belge, H. (2021). İsveçli Gezgin Jean Otter'in Şark Seyahati: Tokat ve Amasya İzlenimleri (1734-1744), *Turkish Studies*, C.16, 251-266.
- Cevger, G. ve Keçeci Kurt, S. (2019). Sivas Ahkâm-ı Şikâyet Defterlerinde Amasya kazâsı İle İlgili Kayıtlar, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C.6, S.4, 149-159.
- Cevger, G. (2021). Amasya Sancağı'nda Avarız Vergisi Uygulamaları (1691-1798), *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, S. 10, 217-235.
- Cin, H. (1985). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Cin, H. (1987). *Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Cin, H. ve Akyılmaz, G. (2013). *Türk Hukuk Tarihi*, Konya: Sayram Yayınları.

- Emecen, F. (1993). Cebelü, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 188-189.
- Evsile, Mehmet. (1997)“Amasya Tamimi Ve Atatürk’ün Amasya’daki Faaliyetleri”. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 14, no. 40 :70-83.
- Genç, M. (2003). Malikâne-Divânî, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 518-519.
- Gürbüz, A. (1993). *Toprak-Vakıf İlişkileri Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Heyet, (2017). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- İnalcık, H. (2010). *Osmanlılar*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-I 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2020a). *Osmanlı’da Devlet, Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- İnalcık, H. (2020b). *Osmanlı İmparatorluğu-I Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Keçeci Kurt, S. (2016). 1844-1845 Temettuât Defterlerine Göre Ziyere Köyü’nün Sosyal ve Ekonomik Durumu, *International Journal of History*, C.8, S.3, 57-81.
- Keçeci Kurt, S. ve Cevger, G. (2019). XIX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Gümüşhacıköy Madenlerinin Durumu, *Avrasya Sosyal ve Ekonomik Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, C.6, S.10, 220-238.
- Keçeci Kurt, S. (2022). *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Ziyere*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kılıç, Y. (2019). *1 ve 11 Numaralı Sivas Ahkâm Defterlerindeki Timar Sistemi İle İlgili Hükümlerin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). Mühimme Defterleri, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.31, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 519-522.
- Mumcu, A. (1986). *Divân-ı Hümayun*, Ankara: Toplum ve Birey Yayınları.
- Mustafa Vâzih Efendi. (2011). *Amasya Fetvaları ve İlk Amasya Şehir Tarihi (Belâbilü’r-Râsiye Fî Riyâz-ı Mesâili’l-Amâsiyye)*, Haz. Ali Rıza Ayar-Recep Orhan Özel, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

- Özel, O. (2018). *Türkiye 1643 – Goşa'nın Gözleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkaya, Y. (2014). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özkaya, Y. (2020). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Saydam, A. (2017). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şahin, İ. ve Emecen, F. (1991). Amasya, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1-4.
- Şimşirgil, A. (1990). Osmanlı Taşra Teşkilâtında Rum Beylerbeyliği, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (5), 289-299.
- Tabakoğlu, A. (2000). İmdâdiye, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 221-222.
- Tabakoğlu, A. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tansel, S. (2016). *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Temelkuran, T. (1975). Divân-ı Hümâyün ve Mühimme Kalemî, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (6), 129-175.
- Tuğluca, M. (2020). *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2016). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Uzunaslan, A. (2020). Kuruluşundan Geç Antik Dönem Sonuna Kadar Amaseia, *Tarihi ve Stratejik Açından Amasya*, Sempozyum Bildirileri 2-3 Kasım 2018, Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.

EK.2 Çiftçinin Sipahiye Vergi Ödememesine Dair Şikâyet (BOA, DVNS. AHK. SS. d.3: 89/1)

۸۹

خیزنه جام

نسیح مهوره و در لایه حمله معتدع چو شکرش احمد و کس زبر قرض کلوا لویا و بیورکس سنج معلوم
 ارغنا و عیوی خیزنه جام با کور ارفاج مع ذره و غیرین اولوندر لطفه بی طرف لطفه ارفاج ماله شکره مهوره و لوی
 در عقیق قریه لایه بیضا نایع و نیزه طیاره عین و لایه لایه بیو خا درنا و عیله مهوره و عیله نوس
 کسینه لوی کور و کور کور غاسی لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا
 سوینسین عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا
 مهوره و عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا
 فخره و عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا
 و عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا عیله لایه بیضا

قیام
 قیام
 قیام

Bölüm 3

ADNAN MENDERES'İN CHP MİLLETVEKİLİ
OLARAK TBMM'DEKİ KONUŞMALARI (4 ARALIK
1933-15 AĞUSTOS 1945)

Mehmet EVSİLE¹

¹ Prof. Dr. Mehmet EVSİLE, Amasya. Üniv. Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü Öğr. Üyesi.
mevsile@amasya.edu.tr Orcid no: 0000-0001-5289-8703

Giriş

Adnan MENDERES, 3., 4., 5., 6. ve 7. Dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi Aydın milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev almıştır. Bu süre içerisinde bazı kanunların hazırlanmasında ve komisyonlarda sorumluluk alarak, parti politikaları çerçevesinde çalışmış ve söz konusu kanunlara katkı sağlamıştır. Ancak “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” ve bu kanunun uygulanması sırasındaki itirazları dolayısıyla partisi ile bağları zayıflamıştır. Kendisine destek olan diğer arkadaşları ile Cumhuriyet Halk Partisi içinde yeni bir yapılanma içerisine girmişler ve parti görüşünden ayrılmışlardır. Bu durumun bir ifadesi, 7 Haziran 1945 tarihinde verdikleri “Dörtlü Takrir” ile ortaya çıkmıştır.

İzmir milletvekili Celâl BAYAR, Aydın milletvekili Adnan MENDERES, İçel milletvekili Refik KORALTAN ve Kars milletvekili Fuat KÖPRÜLÜ tarafından 7 Haziran 1945 tarihinde “Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hükümeti fiilen kontrol etmesini, kişiye Anayasada yazılı hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasî faaliyetlerin gelişmesine müsaade olunması” gibi siyasî istek ve tekliflerinin yer aldığı “Dörtlü Takrir”, Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Genel Kurulu tarafından 12 Haziran'da görüşülmeye başlanmıştır. Yapılan oylama sonucunda, takrire imza atan dört milletvekili dışında, oturuma katılmış bulunan diğer bütün Cumhuriyet Halk Partisi milletvekillerinin verdikleri “ret oyu” ile takrir reddedilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanlık Divanı tarafından Dörtlü Takrire imza atmış olan Adnan MENDERES ve Fuat KÖPRÜLÜ, 21 Eylül 1945 tarihinde parti tüzüğüne aykırı davranışları gerekçesiyle partiden ihraç edilmişlerdir. Adnan MENDERES ve Fuat KÖPRÜLÜ'nün Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilmelerini haksız bulan ve arkadaşlarının maruz kaldığı uygulamalara tepki gösteren Celâl BAYAR, onlara destek vermek amacıyla Eylül 1945'te İzmir milletvekilliğinden; daha sonra da Aralık 1945'te Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifa etmiştir. Dörtlü Takriri veren milletvekillerinden son olarak Refik KORALTAN da, arkadaşlarına destek olmak amacıyla gazetelere yazdığı yazılar sebebiyle Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraç edilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Akandere, 2003:5-28).

Bu olay, pek çok araştırmaya konu olmuş, olayın 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kuruluşuyla sonuçlandığı şeklinde siyasî değerlendirmeler yapıldığı gibi (Tuna, 2015:203-219.); sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirmeleri de yapılmıştır (Aydın, 2018:359-384).

1- İdarî Konulardaki Konuşmaları

a-Devlet Memurlarında Bahşişin Kaldırılması Hakkındaki Konuşması

Adnan MENDERES'in Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki ilk konuşması, 4 Aralık 1933 tarihli oturumda olmuştur. Bu oturumda, "Gümrük memurlarından vazife-i memuresini suiistimal edenlerle vazife veya mesleklerinde kendilerinden istifade edilemeyenler hakkında yapılacak muameleye dair olan kanuna müzeyyel 1/759 numaralı kanun lâyihası ve Gümrük ve İnhisarlar ve Adliye Encümenleri Mazbataları" üzerinde yapılan görüşmeler sırasında söz almıştır. Adı geçen düzenlemeye göre görevleri sırasında bahşiş alan gümrük memurlarının cezalandırılması gündeme getirilmiştir. Adnan MENDERES, bu düzenlemenin sadece gümrük memurları ile sınırlı kalmamasını; bütün devlet dairelerinde uygulanması gerektiğini talep etmiştir (TBMM ZC 4.Dönem, Cilt:19:19).

Nitekim yapılan görüşmelerin sonunda, "10.01.1933 tarih ve 1920 sayılı kanuna müzeyyel kanun" 11 Aralık 1933 tarihinde kabul edilmiştir. Bu kanunun 1. maddesi şu şekilde yazılmıştır (T.C. Resmî Gazete, Sayı:2581:3299): "1920 sayılı kanunla yazılı gümrük amir ve memurlarından ve muhafaza müdürleri ve muhafız memurlarından vazifesi olarak yaptığı ve yapacağı işlerden dolayı veya herhangi bir sebep ve bahane ile iş sahiplerinden, gümrük komisyoncularından veya bunların adamlarından bahşiş olarak veya başka adlarla hediye isteyen veya alan veya bir menfaat kabul edenler, vazifelerini yolunda ve zamanında yapmış olsalar bile adı geçen kanunun birinci maddesinin birinci fıkrası dahilinde selâhiyetli inzibat komisyonları tarafından memurluktan çıkarılır ve haklarında o kanun dairesinde muamele yapılır."

Cumhuriyetin 10. yılında böyle bir düzenlemenin yapılması, Cumhuriyet idaresinin ahlâkî değerlere ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

b-Bozdoğan Malmüdürü Kemâl Bey'in Durumu Hakkındaki Konuşması

Adnan MENDERES'in Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda Adnan ERTEKİN adıyla ikinci defa söz aldığı oturum, 8 Nisan 1935 tarihli oturum olmuştur. Bozdoğan Malmüdürü Kemâl Bey'in görevini ihmal ettiği iddiası ile ilgili olarak Arzuhal Encümeni Mazbatasının görüşmeleri sırasında, bu konu hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır.

Olayın ayrıntısı, Arzuhal Encümeni Mazbata Muharriri Ziya KARAMURSAL tarafından şu şekilde anlatılmıştır (TBMM ZC 5.Dönem, Cilt:12:143): "*Bozdoğan Malmüdürü Kemâl'in maiyetinde Ali Nazmi isimli bir tahsildar var. Bunun zimmeti çıkıyor. Zimmet, şu şekilde vaki oluyor: Kemâl, bir gün tahsildarı çağırıyor, şu listede yazılı paraları tahsil et diyor. Ali Nazmi, paraları tahsil ettikten sonra ortadan savuşuyor. Malmüdürü*

bakıyor ki ortada ne para var, ne tahsildar. Nihayet bittabi Hükümete mü-racaat ediyor. Hükümet bulduruyor. Bozdoğan Kazası Malmüdürü de bu adamı yakalayıp mahkemeye veriyor. Böyle bir hadise karşısında kim olsa yapacağı budur. Buna rağmen Maliye Bakanlığı, murakabe vazifesini ih-mal etmiştir diye bu adamı hizmetten çıkarıyor. Aradan beş altı ay geçiyor, Kemâl hizmet istiyor. Buna karşı diyorlar ki, sen, Me'murîn Kanunu mu-cibince bir daha devlet hizmetinde kullanılmayacaksın. Halbuki Me'murîn Kanunu'nun bir daha hizmette kullanılmamak için olan maddeler sarih-tir... Bu adamın maiyetinde bulunan tahsildarın zimmeti çıkıyor, tahsil-darı mahkemeye veriyor. Binaenaleyh, encümen bunu tetkik ettiği vakit, meselenin Me'murîn Kanunu'ndaki ihraç cezası ile münasebeti olmadığını gördü. Dedik ki: Bu adamın vaziyeti, devlet hizmetinde kullanılmaya mani değildir... Maliye Bakanlığı'nın selâhiyetine dokunmayarak bu adamın du-rumu, herhangi bir devlet hizmetinde kullanılmaya mani değildir dedik.”

Adnan MENDERES, bu konudaki görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM ZC 5. Dönem, Cilt:12:45): “... Kanaatimce Kemâl hakkında hide-mat-ı devlette bir daha istihdam edilmemek üzere kesb-i kat'iyet etmiş bir ceza mevcut değildir. Binaenaleyh bu zat herhangi bir muhasib-i me'sullük-te kullanılmamak üzere herhangi devlet hizmetinde bulunabilir. Veyahut da tadil edilmiş olan Kefalet Kanunu'nun hükümleri mucibince o ceza kat'iyet kesbetmediği için tekrar yeni kanunda tayin edilen hükümlere göre Maliye Bakanlığı'nca da istihdam edilebilir”. Bu sözlerle, Adnan MENDERES, bir devlet memuru hakkında yapılan haksız bir işlemin düzeltilmesi hususunda desteğini dile getirmiştir.

c-Askerî Personelin Özlük İşleri Hakkındaki Konuşması

13 Ocak 1939 tarihli oturumda, “Askerî personelin zat işleri ile ilgi-li Askerî Temyiz Mahkemesi'nin yetkisi olup olmadığı hakkında, Arzuhal Encümeni mazbatası” görüşülmüştür. Bu sırada söz alan Adnan MENDE-RES, askerî personelin özlük işleri hakkında Askerî Temyiz Mahkemesi'nin yetkili olduğunu ifade ederek, adı geçen mazbatanın Askerî Temyiz Mah-kemesi'ne gönderilmesi şeklinde görüşünü açıklamıştır (TBMM ZC 5. Dö-nem, Cilt:29:56-57).

d-Müfettiş Harcırahlarının Artırılması Hakkındaki Konuşması

Adnan MENDERES'in düşüncelerini ifade ettiği ve hattâ hazırlanma-sına katkı sağladığı bir konu da 19 Haziran 1943 tarihli oturumda görüşü-len “Harcırah Kararnâmesi ve Müzeyyilâtının Tadili Hakkındaki 1846 sayılı kanuna bağlı cetvel ile 3135 sayılı kanunda değişiklik yapılması hakkında kanun”la düzenlenen müfettiş ve müfettiş yardımcılarının harcırahlarını artırmak olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda bakanlıklar adına teftiş gö-

revi yapan müfettiş ve müfettiş yardımcılarının yapacakları seyahatler için kilometre başına 30 kuruş harcırah ödenmekte idi. Ancak savaştan sonra fiyatların birkaç misli artmasından dolayı bu miktar, müfettiş ve müfettiş yardımcılarının masrafını karşılamamaya başlamıştır. Bu durumda bu kişiler, harcırahı yetmediği yerde, ihtiyaçlarını kendi maaşlarından karşılamak zorunda kalmışlar; buna da güçleri yetmediği yerde teftiş seyahatlerini yapamamışlardır. İşte bu durumu düzeltmek için, harcırah miktarı 45 kuruşa çıkartılmıştır. Adnan MENDERES de bu düzenlemeye destek verdiğini ifade etmiştir (TBMM ZC 7. Dönem, Cilt:3:88).

2-Sosyal Konulardaki Konuşmaları

a-Öğrencilerin Spor Kulüplerine Girişi Hakkındaki Konuşması

29 Haziran 1938 tarihinde Beden Terbiyesi Kanunu münasebetiyle yapılan görüşmelerde söz almıştır. Bu kanun, vatandaşların spor faaliyetlerine katılabilmelerine imkân sağlamak için spor kulüplerinin kurulmasını öngörmektedir. Ancak bazı maddelerinin okul öğrencilerinin mevcut veya yeni açılacak spor kulüplerine girmelerine engel olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Adnan MENDERES, bu yorumların yanlış olduğunu söyleyerek, kanunda, okul öğrencilerinin spor kulüplerine girmelerine engel bir husus olmadığını; öğrencilerin spor kulüplerine girebileceklerini söylemiştir (TBMM ZC 5. Dönem, Cilt:26:489).

b-Mübadillerin Alacaklarının Ödenmesi Hakkındaki Konuşması

Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasından sonra yapılan mübadele anlaşmaları ile özellikle Yunanistan'dan önemli miktarda müslüman nüfus Türkiye'ye gelmişti. İşte bunların resmî işlemlerini yapmak, haklarını vermek ve bu işleri düzenlemek için 19 Mart 1931 tarih ve 1771 sayılı "Mübadele ve Tefviz İşlemlerinin Kat'î Tasfiyesi ve İntacı Hakkında Kanun" yayınlanmıştır (T.C. Resmî Gazete, Sayı:1759:341-343).

Ancak aradan 10 yıldan fazla bir zaman geçtiği halde, mübadillerin maddî durumlarını düzenleyecek işlemler henüz sonuçlandırılmamıştır. Mübadillerin yaşadıkları sıkıntılar, daha önce bir makalemizde de dile getirilmişti¹(Evsile, 2016:1-12). Bu konu, 26 Ocak 1944 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine getirilmiştir. Adnan MENDERES de, bu konudaki görüşlerini açıklamıştır. Mübadillere, alacaklarına karşılık bonolar verildiği, ancak aracılardan yarı fiyatına bu bonoları aldıkları, bunun da mübadillerin hak kaybına yol açtığı anlaşıldığından, gerçek hak sahibi mübadillerin işlemlerinin bir an önce tamamlanarak mağduriyetlerinin önlenmesi ve aracılardan haksız kazanç elde etmelerinin önlenmesi istenmiştir (TBMM ZC 7. Dönem, Cilt:7:143-144.).

1 Mehmet EVSİLE;“Cumhuriyet Döneminde Muhacirlerin İskânında Yaşanan Sıkıntılar - The Problems Encountered About the Settlement of Emigrants in Republic Period”: 1-12, **Kesit Akademi Dergisi**, Volume:2/5, 2016.

3-Bütçe Görüşmeleri ve Vergi Kanunları Hakkındaki Konuşmaları

a-1939 Yılı Ziraat Bakanlığı Bütçesi Hakkındaki Konuşması

Adnan MENDERES, 1939 yılı Ziraat Bakanlığı bütçesi hakkındaki görüşlerini, 29 Mayıs 1939 tarihli oturumda 4 noktada ifade etmiştir (TBMM ZC 6. Dönem, Cilt:2:350):

Bunlardan birincisi, getirilen bütçenin yetersizliği hususudur. Bütçenin bir önceki yıla göre 200.000 lira daha fazla olması ve tetkik seyahatlerindeki tasarrufla elde edilen 300.000 liranın ilâve edilmesine rağmen, getirilen 7 milyon liralık bütçenin, ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olmadığını söylemiştir.

İkinci olarak, ziraat işlerinde belirli bir plânlama ve politikanın da, hizmetin yürütülmesinde belirli olacağını ifade ederek, geçen 15 yıl içerisindeki tecrübelerden hareketle Ziraat Bakanlığı'nın ziraat politikalarını tespit etmiş olduğunu söylemiştir.

Üçüncü olarak, ziraat teşkilâtının tespit edilen politikaları uygulamak için yetersiz olduğunu dile getirmiştir. Ziraat teşkilâtının il ve ilçe müdürlüklerinde evrak havale etmek yerine; köyde ve tarlada çiftçi ile beraber, çiftçinin yanında onun baş yardımcısı ve öğreticisi olarak çalışması gerektiğini dile getirmiştir.

Dördüncü olarak da, hükümetin, ziraat makinelerinin ülkeye girmesini teşvik etmesini istemiştir. Kombineler kurarak, küçük çiftçinin de bu aletlerden istifadesinin sağlanması ve gümrük vergilerinin kaldırılarak, ziraat aletlerinin ülkeye girişinin artırılmasını talep etmiştir.

b-Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü Bütçesi Hakkındaki Konuşması

29 Haziran 1938 tarih ve 3530 sayılı kanunla, "Yurttaşların fizik ve moral kabiliyetlerinin ulusal ve inkılâbın amaçlarına göre gelişimini sağlayan oyun, jimnastik ve spor faaliyetlerini sevk ve idare etmek maksadıyla Başvekâlete bağlı ve hükmî şahsiyeti haiz" bir Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü kurulmuştur (T.C. Resmî Gazete, Sayı:3961:10300-10301).

Bu kurumun 1941 yılı bütçesi üzerindeki görüşmeler sırasında söz alan Adnan MENDERES, Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğüne verilen 200.000 liralık bütçenin fasıllara ayrılarak daha faydalı bir şekilde kullanılmasını teklif etmiştir (TBMM ZC 6. Dönem, Cilt:18:366).

c-1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu Hakkındaki Konuşması

21 Mayıs 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen 1945 Yılı Yedi Aylık Bütçe Kanunu'nun Tümü Üzerinde yapılan görüşmelerde, bütçeyi şu sözlerle eleştirmiştir (TBMM TD 7. Dönem, Cilt:17:116.): " ... bütçenin açık olması, devlet borçlarının yıldan yıla artması, masrafların

yükselmeye mukabil vergi gelirlerinin düşmesi ve daha da düşmek temayülünü göstermesi, emisyon yapmak zararetinin ve hayat pahalılığı ile yüksek maliyetlerin devam etme istidadını göstermekte bulunmaları gibi üzücü ve sıkıntılı durumlar bütçe hakkında fazla iyimserliğe müsait görülmemektedir.”

d-Şose ve Köprüler Vergisi Kanunu Hakkındaki Konuşması

21 Mayıs 1943 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülen 31 Mayıs 1943 tarih ve 4427 sayılı “Şose ve Köprüler Kanunu’na Ek Kanun”un görüşmelerinde, Maliye Encümeni Mazbata Muharriri olarak görüşlerini açıklamıştır. Kanun teklifinin hazırlanması sırasında olağanüstü durumlarda yol vergisinin bir misli artırılması öngörülmektedir (T.C. Resmî Gazete, Sayı:5420:5217.). Adnan MENDERES, bu zamla elde edilecek gelirin mutlaka yol yapım hizmetlerinde kullanılması istikametinde düzeleme yapılması temennisinde bulunmuştur (TBMM ZC 7. Dönem, Cilt:2:132).

e-Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu’na Ek Kanun Hakkındaki Konuşması

6 Aralık 1943 tarihinde görüşülen “Toprak Mahsulleri Kanunu’na Ek Kanun” hususu da Adnan MENDERES’in düşüncelerini açıkladığı bir başka konu olmuştur.

4 Haziran 1943 tarih ve 4429 sayılı “Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu”nun 17. maddesine göre, vergi oranı, muayyen fiyatlarla alınan mahsullerde yüzde 8, diğerlerinde yüzde 12’dir (T.C. Resmî Gazete, Sayı:5423:5242). Ancak birkaç ay sonra Gaziantep’te 5 kg. zeytinden 1 kg. yağ vergi alınması ilgili bir düzenleme, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine gelmiştir. Yani ilgili kanunda yüzde 8-12 arasında bir oran tespit edilmişken, yaklaşık yüzde 20 oranında vergi öngörülmektedir. Adnan MENDERES, bu duruma itiraz ederek, bu vergi artış oranının özel durumu dolayısıyla sadece Gaziantep’te uygulanmasını; bütün ülkeye teşmil edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir (TBMM ZC 7. Dönem, Cilt:6:37) Maliye Bakanı Fuat AĞRALI da, bu düzenlemenin sadece Gaziantep’te uygulanacağını söylemiştir.

4-Tarımla İlgili Konulardaki Konuşmaları

a-Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanunla İlgili Konuşması

Adnan MENDERES, 20 Haziran 1941 tarihli oturumda yapılan “Çiftçi Mallarının Korunması Hakkında Kanun”un görüşmeleri sırasında bu konudaki görüşlerini ayrıntılı olarak açıklamıştır.

İlk olarak, kanun teklifinin 1. maddesinde düzenlenen çiftçi mallarının neler olacağı hakkındaki görüşmeler sırasında, köylerde çiftçilere ait olması lâzım gelen malların neler olması gerektiği hakkında bir takrir vererek, bu konudaki teklifini açıklamış ve destek istemiştir. Buna göre:

1-Ekili, dikili veya kendiliğinden yetişen bütün nebatlarla Orman Kanunu'nun şümülüne girmeyen ağaçlar ve ağaçlıklar,

2-Ziraatte kullanılan veya ziraatle alâkalı her nevi menkul mallarla ağıl, ambar, samanlık gibi doğrudan doğruya ziraat hizmetlerine yarayan gayrimenkul mallar,

3-Su arkları, set ve bentlerle hendekler, nadaslar ve tarla ve bahçe yolları (TBMM ZC 6. Dönem, Cilt:19:87.). Bu madde büyük ölçüde Adnan MENDERES'in teklif ettiği şekilde kabul edilmiştir. Sadece 3. maddeye hendek kelimesinden sonra, "çit, duvar ve emsali manialar" ibaresi eklenmiştir (T.C. Resmî Gazete, Sayı:4856:1309).

Adı geçen kanun teklifinin 7. maddesinin görüşmeleri sırasında da söz alarak köy bekçilerinin seçilmesi ve çalışma şartlarının tespiti ile ilgili işlerin bir tertip ve tanzim içinde maddeye yazılmasını istemiştir (TBMM ZC 6. Dönem, Cilt:19:115.).

Teklif edilen kanunun 18. maddesinde ifade edilen "Koruma Sandığı"nın gelirlerinin tanzimi hakkında verdiği değişiklik teklifi kabul edilmiştir (TBMM ZC 6. Dönem, Cilt:19:173).

b-Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Hakkındaki Konuşmaları

Adnan MENDERES'in düşüncelerini en ayrıntılı bir şekilde ifade ettiği konu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 16 Mayıs-1 Haziran 1945 tarihleri arasında görüşülen 11 Haziran 1945 tarih ve 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" olmuştur. Toplam 8 bölüm ve 66 maddeden oluşan kanun, 15 Haziran 1945 tarihinde Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (T.C. Resmî Gazete, Sayı:6032:8893-8897.). Adnan MENDERES'in, bu kanunu hazırlayan komisyonun üyesi olarak, hazırlanmasında da büyük katkıları olmuştur. Ancak bu kanunun çeşitli maddelerine yaptığı itirazlardan sonra partisi ile arasındaki bağlar, ciddî ölçüde zayıflamış ve partiden ihraç ile sonuçlanmıştır.

Adnan MENDERES, ilk olarak kanunun ilgili komisyonda görüşmeleri sırasında usûl açısından yanlışlıklar yapıldığını ifade etmektedir. Buna göre, kanun teklifi komisyonda iki defa görüşülüp, kanun metni yazılarak genel kurula intikal ettirileceği sırada Başbakan Şükrü SARACOĞLU, komisyona gelerek bazı maddeler üzerinde hükümet tasarısında ve komisyon metnindeki kararlara aykırı olan bazı tekliflerinde bulunmuştur. Adnan MENDERES, Başbakan'ın yaptığı tekliflerin dikkate alınmadan kanun metninin Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kuruluna gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna rağmen kanun teklifi komisyonda üçüncü defa müzakere edilmiştir ki Adnan MENDERES, bu durumun Türkiye Büyük Millet Meclisi İç Tüzük hükümlerine aykırı olduğunu söylemiştir (TBMM TD 7. Dönem, Cilt:17:111).

Konuşmasının daha sonraki bir bölümünde Türkiye'deki toprak meselelerinin çözümü için söz konusu kanuna ihtiyaç olmadığını, arazi mülkiyet rejiminde yapılacak ıslahlarla çare aranmasının daha isabetli olacağını belirtmiştir (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:17:112).

Usûl hakkındaki itirazından sonra Adnan MENDERES'in kanuna esas açısından yaptığı ilk itiraz, kanunda belirtilen miktardan fazla toprağı olan kişilerin elinde kalacak kısmının nereler olacağını belirlemede kimin yetkili olacağı hususudur. Kanunun ilgili maddesine göre toprak sahibi kişinin elinde kalacak kısmın Köy İhtiyar Heyeti tarafından tespit edileceği yazmaktadır. Adnan MENDERES, bu tespitin toprakları kamulaştırılan kişi tarafından yapılmasını istemektedir (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:17:113).

Kanunla ilgili Hükümet tasarısında yer alan ve çiftçiliğı bir meslek haline getirmek isteyen düzenlemeye de itiraz etmektedir. Hükümet tasarısında, belli bir miktar toprağı işleyen kişilerin, bundan başka kasabada, şehirde veya köyde bir dükkân açarak aynı zamanda ticaret yaptıkları; bu şekilde çalışan çiftçilerin en fazla 30 dönüm toprak sahibi olabileceğı hükümü bulunmaktadır. Adnan MENDERES, bu teklife, çiftçiliğı sadece toprağı ekip biçenler için özel bir meslek haline getireceğı gerekçesi ile itiraz etmiştir (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:17:115).

Kanunun 14-33. maddelerinde düzenlenen kamulaştırma faaliyetlerinin, ülke topraklarının baştan sona küçük ocak işletmeleri haline getireceğıne dikkat çekerek, bunun hayatın gerçeklerine uygun olmayacağını; bu uygulamaların ileriye değil geriye bakan uygulamalar olduğunu ve national sosyalist rejim uygulamalarından iktibas edildiğini söylemiştir (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:17:116).

Adnan MENDERES, kanun teklifinin kamulaştırma bedelleri ile ilgili maddelerine de itiraz etmiştir. Kamulaştırma bedellerinin İkinci Dünya Savaşı öncesindeki fiyatlar üzerinden yapılacağını, halbuki bugün toprak fiyatlarının, bunun 5 misli kadar arttığını ifade ederek, bu haliyle kanunlaşması halinde toprakları kamulaştırılacak çiftçilerin, o günkü rayiç bedelinin çok altında vermek zorunda kalacaklarını ve zarara uğrayacaklarını ifade etmiştir (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:17:116).

Son olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na yaptığı itirazları 5 madde halinde şu şekilde açıklamıştır (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:17:117):

1-Hükümetin tasarısının 15 senedir olgunlaştığı Tarım Bakanınca ifade olunmasına rağmen iyi bir hazırlık mahsulü değildir. Böyle bir kanunun tatbikini sağlayacak müesseselerin temelleri atılmamış, vasıtalar yaratılmamış, elemanlar yetiştirilememiş ve gereken teşkilâtın kurulması dahi derpiş edilmemiştir.

2-Hükümet tasarısının dayandığı mucip sebepler yerinde değildir.

3-Geçici Komisyonun hazırladığı metinle, Hükümet tasarısının birçok hatalı ve zararlı hükümleri tadil edilmemiş ve yurttaşlara teminat verecek ve tatbikatı kolaylaştıracak birçok yeni hükümler ilâve olunmamıştır.

4-İkinci müzakereden sonra bazı maddelerin üçüncü defa müzakeresi, usule ve İç Tüzüğe aykırı olduğu gibi yapılan tadilat da zararlı olmuştur.

5-Tarım Bakanlığı'nın, Toprak Kanunu muvacehesinde on sene evvelki düşüncüsüyle bugün Hükümetçe huzurumuza getirilen tasarı arasında küllî fark vardır.

Bununla birlikte Adnan MENDERES, çeşitli oturumlarda, “... esas itibariyle Toprak Kanununa muarız bir arkadaşınız asla değilim.” diyerek bu kanuna karşı olmadığını da dile getirmiştir (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:17:230).

5-Diğer Konular

Birleşmiş Milletlerin Kuruluş Amaçları Hakkındaki Konuşması

Adnan MENDERES'in Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı son konuşma, 15 Ağustos 1945 tarihli oturumda, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü ile ilgili görüşmelerde olmuş ve burada Birleşmiş Milletlerin kuruluşunun ve Türkiye'nin de bu teşkilâta girişinin doğru olduğunu ifade ederek, destek olmuştur. Konuşmasında, önce Birleşmiş Milletler'in kuruluş amaçlarını şu şekilde anlatmıştır (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:19:170.): “*Birleşmiş Milletler Anayasası, milletlerin ta 1935 yılında Habeşistan'a taarruz eden Faşist İtalya'nın karşısında o zamanki Milletler Cemiyeti'nin iflâsiyle açılan harp önü devresi ile 1939 yılında başlayan ve bugün sona eren İkinci Cihan Harbi'nin sonsuz facialarından ders aldıklarını gösteren ilk ve çok önemli bir vesikadır. Bu vesika, milletler arasında sürekli olarak barış nizamını korumak, milletlerin birbirleriyle siyasî, iktisadî her türlü münasebetlerinde her milletin hususî menfaati ile milletler topluluğunun umumî ve müşterek menfaatlerini ahenkleştirmek ve fertleri ve toplulukları gittikçe artan bir emniyetle tecavüzden ve zarurî ihtiyaçların tazyikından masun bulundurmak ideali ile vücutte getirilmiş bulunmaktadır ... camiaya dahil her memlekette demokrasi prensiplerine uygun olarak yurttaşın siyasî haklarının mahfuz tutulmasını taammun etmektedir.*”

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anayasası'na dahil olması gerektiğini de, “*Bize gelince, Anayasamızın ruhu, tamamen millî hakimiyet esasına dayanmakta bulunduğundan Birleşmiş Milletler Misakı ile tam tetabuk halinde bulunduğumuz bu fırsattan faydalanarak bir kere daha sevinçle ifade edebiliriz ... bu itibarla kabul etmekte bulunduğumuz Milletler Anayasası ile kendi Anayasamızın dışında veya onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz.*” sözleriyle ifade etmiştir (TBMM T D 7. Dönem, Cilt:19:171).

Adnan MENDERES, daha sonra 29 Nisan 1946, 31 Mayıs 1946, 5 Haziran 1946 ve 13 Haziran 1946 tarihli oturumlarda söz alarak gündemdeki

konular hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Böylece 7. Dönem Aydın milletvekilliği görevi sona ermiştir.

Sonuç

Adnan MENDERES, 4., 5., 6. Dönemler ve ihraç edildiği tarihe kadar 7. Dönem Cumhuriyet Halk Partisi Aydın milletvekilliği görevini yapmıştır. 4. Dönemde 1, 5. Dönemde 3, 6. Dönemde 3 ve 7. Dönemde 14 olmak üzere toplam 21 oturumda söz almıştır. Bunlardan son 4'ü Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihracından sonraki tarihlere ait olduğu için Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili sıfatıyla toplam 17 oturumda söz almıştır. Söz aldığı oturumlarda Devlet memurlarında bahşişin kaldırılması, Boğdoğan Malmüdürü Kemâl Bey'in durumu, Askerî personelin özlük işleri, Müfettiş harcırahlarının artırılması, Öğrencilerin spor kulüplerine girişi, Mübaddillerin alacaklarının ödenmesi, 1939 yılı Ziraat Bakanlığı bütçesi, Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü bütçesi, 1945 yılı Yedi Aylık Bütçe kanunu, Şose ve Köprüler Vergisi kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'na Ek kanun, Çiftçi Mallarının Korunması hakkında kanun, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Birleşmiş Milletler Anayasasının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabulü gibi konular hakkında düşüncelerini açıklamıştır. 16 Mayıs-1 Haziran 1945 tarihleri arasında görüşülen "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"na bazı noktalarda itiraz ederek, partisi ile ters düşmüş, bu durum başka arkadaşlarının da katılımıyla "Dörtlü Takrir" denilen bir belgenin yayınlanması ile Demokrat Parti'nin kuruluşuna kadar giden bir siyasî hareketi başlatmıştır. Adnan MENDERES, 21 Eylül 1945 tarihinde Cumhuriyet Halk partisinden ihraç edilmiş, daha sonra 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Bu makalemizde, Adnan MENDERES'in Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak 4 Aralık 1933-15 Ağustos 1945 tarihleri arasında yaptığı konuşmaları Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Ceridesi'ndeki kayıtları tarayarak yazmak suretiyle, bu bilgileri literatüre kazandırmış olduk.

Yukardaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi Adnan MENDERES, 1933-1945 yılları arasında Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak ülkenin gündeminde olan birçok konuda söz alarak görüşlerini açıklamıştır. Bazı kanun tekliflerinin hazırlık çalışmalarına da katılmıştır. Söz aldığı konularda olumlu düşüncelerini açıkladığı gibi, bazı konularda da ikazlarda bulunmuştur. Ancak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun görüşmeleri sırasında usûl ve esas yönünden partisinin düşüncelerinden ciddi ölçüde uzaklaşmıştır. Bu durum, Adnan MENDERES'in Cumhuriyet Halk Partisi'nden ihraçı ile sonuçlanmıştır. Daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer almıştır. 8. Dönem milletvekilliği, bir Demokrat Parti milletvekili olarak muhalefette geçmiştir. Adnan MENDERES'in Başbakan olmadan önceki son dönemi olan 8. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki faaliyetlerini başka bir çalışmamızda ayrıntılı olarak ortaya koymayı düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

1- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi ve Zabıt Cerîdesi

a-Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem), Cilt:17, Ankara, 1945.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (7.Dönem), Cilt:19, Ankara, 1945.

b-Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (4.Dönem), Cilt:19, Ankara, 1934.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:12, Ankara, 1936.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:26, Ankara, 1938.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (5.Dönem), Cilt:29, Ankara, 1939.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6.Dönem), Cilt:2, Ankara, 1939.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6.Dönem), Cilt:18, Ankara, 1941.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (6. Dönem), Cilt:19, Ankara, 1941.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:2, Ankara, 1943.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:3, Ankara, 1943.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:6, Ankara, 1944.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (7.Dönem), Cilt:7, Ankara, 1944.

2-Resmî Gazeteler

T.C. Resmî Gazete, 28 Mart 1931, Sayı:1759.

T.C. Resmî Gazete, 18 Aralık 1933, Sayı:2581.

T.C. Resmî Gazete, 16 Temmuz 1938, Sayı:3961.

T.C. Resmî Gazete, 10 Temmuz 1941, Sayı:4856.

T.C. Resmî Gazete, 03 Haziran 1943, Sayı:5420.

T.C. Resmî Gazete, 07 Haziran 1943, Sayı:5423.

T.C. Resmî Gazete, 15 Haziran 1945, Sayı:6032.

3-Basılı Eserler

AKANDERE, Osman; “Bir Demokrasi Beyannâmesi Olarak “Dörtlü Takrir”in Amacı ve Mahiyeti”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2003:5-28.

AYDIN, Mehmet Korkut; “CHP’de Parti İçi Muhalefetin İlk Örneği:Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve TBMM’de Yaşanan Tartışmalar”, *Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2018- Sonbahar, Sayı:41:359-384.

EVSİLE, Mehmet;“Cumhuriyet Döneminde Muhacirlerin İskânında Yaşanan Sıkıntılar - The Problems Encountered About the Settlement of Emigrants in Republic Period”: 1-12, *Kesit Akademi Dergisi*, Volume:2/5, 2016.

TUNA, Işıl; “Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, XV/30, (2015-Bahar):203-219.

Bölüm 4

2158 NOLU AMASYA MERKEZ KAZÂSİ REÂYÂ NÜFUS DEFTERİNE GÖRE AMASYA'DAKİ GAYRİMÜSLİMLER ¹

Muhiddin Abdulhakim AKSOY²

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Songül KEÇECİ KURT'un danışmanlığında Muhiddin Abdulhakim AKSOY tarafından hazırlanmış ve Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilmiş olan "2158 Nolu 1843-1844 Yılına Ait Amasya Merkez Kazası Reâyâ Defterinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı,
muhyddinabdulhakim@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-2568-3955>

Giriş

Amasya “Medînetü’l-Hükemâ, Bağdâdu’r-Rûm, Rûmiyye-i Suğrâ, Ermeniyye-i Kübrâ, Hısnu’l-Mir’ât, Kubbetü’l-Ulemâ, Tûrбетü’l-Evliyâ, Dârü’n-Nasr, Dârü’l-İzz, Dârü’l-Fütûh ve Kasru’s-Selâtîn” (Yasar, 2022:80) unvanlarıyla bilinen ve tarihi milattan önceki dönemlere dayanan bir şehirdir.

Amasya’nın ismi, Hititler döneminde “Amasid”, Helenistik dönemde ise “Ameseia” olarak geçmektedir. Şehrin hangi krallık veya topluluk tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, Roma İmparatoru Severus’a ait bir sikke, kurucusunun Yunan tanrısı Hermes olduğunu belirtmektedir. Amasyalı ünlü coğrafyacı Strabon’a göre, şehir Amazonlar tarafından Amasis adlı biri tarafından kurulmuştur. Tarihsel süreçte ise şehrin Amas, Amis, Amises ve Amezdi gibi çeşitli adlarla anıldığı kaydedilmiştir. (Olca, 2010:17-18).

Amasya, tarihi süreçte Hititler, Persler ve Bizans’ın egemenliğine girmiş, ardından Anadolu’daki Türk akınlarıyla Türklerin hakimiyetine geçmiştir. M.S. 395-1071 yılları arasında Bizans döneminde, Hristiyanlık için önemli bir şehir olan Amasya, 8. yüzyıldan itibaren askerî açıdan stratejik bir konuma sahiptir. Bizans egemenliğinde iken Abbasi ve Emevî akınlarından etkilenmiş, ancak bu akınlarda kalıcı başarı sağlanamamıştır. 1071’deki Malazgirt Zaferi sonrasında Türkler, Anadolu’ya yerleşmeye başlamış ve Alparslan, Danişment Beyi Melik Gazi’ye Malatya, Sivas, Kayseri, Tokat, Çorum, Çankırı ve Kastamonu’yu ikta olarak vererek bu bölgeyi Türklerin egemenliğine katmıştır (Usta,2019:5).

Danişmentliler’in hâkimiyeti, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan’ın Amasya’yı Selçuklu topraklarına katmasıyla sona ermiştir. Amasya, II. Kılıçarslan tarafından oğulları arasında paylaştırılmıştır ve bölge, oğlu Nizameddin Argun Şah’ın yönetimine geçmiştir. Zamanla, Tokat ve çevresinin hâkimi olan kardeşi Rükneddin Süleyman, Amasya’yı da zorla ele geçirmiştir. 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Amasya, Moğollar tarafından zapt edilmiştir. Moğollar geri çekildikten sonra Amasya, Eretna Devleti’nin egemenliğine girmiştir. Eretna Devleti’ndeki taht kavgası sonucu, Ahmed, Osmanlı şehzadesi I. Bayezid’in desteğiyle üstünlük sağlayarak bölgedeki hakimiyetini kurmuştur (Şahin&Emecen, 1991:1).

Osmanlı egemenliğine girdikten sonra Amasya, Tokat ve Sivas bölgelerini kapsayan “Eyalet-i Rumiyye-i Suğrâ” adlı bir eyalet kurulmuştur. “Paşa Sancağı” olarak bilinen bu eyaletin merkezi, 15. yüzyılın ilk yarısından 1520’ye kadar Amasya olmuştur (Ünal, 2022:16-17). I. Mehmed ile Ankara Savaşı’ndan sonra devletin yeniden tesisine vesile olan Amasya Osmanlı döneminde şehzadeler şehri olarak bilinmekte olup Amasya Genelgesi’nin ilan edildiği bir şehir olarak da Türkiye Cumhuriyeti’nin kuru-

luşunda önemli bir rol üstlenmiştir (Şahin, Emecen, 1991;Evsile, 1997;Belge, Cevger, 2024).

19. yüzyılda Amasya'nın, Sivas vilayetine bağlı olduğu bilinmektedir. Çalışma konusu olan Amasya Merkez Kazâsı Reâyâ Nüfus Defteri, Devlet Arşivleri Başkanlığında, Osmanlı Arşivinde NFS d. Kodu ve 2158 numarası ile numaralandırılmıştır. 20x46 ebadında 68 sayfadan oluşan bir defterdir. Bu defter Amasya merkez kazâsındaki gayrimüslimlerin isimleri, aile isimleri, yaş grupları ve meslekleri ile onların demografik, sosyal, ekonomik durumları hakkında bilgiler içermektedir. Bu çalışmada yer alan bilgiler ışığında Amasya merkez kazâsında gayrimüslimlerin yaşadığı 35 mahallede kayıtlı olan kişiler incelenip bilgileri tespit edilmiş ve bölgenin sosyo-ekonomik tarihine katkı sağlanması hedeflenmiştir.

1. Osmanlı Nüfusu Hakkında Bilgi Veren Kaynaklar

Arapça “nefs” kelimesinin çoğulu olan “nüfus”, aynı zamanda “nefis”, “ruh”, “can” ve “hayat” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu,2010:958). Kelime genel itibariyle bir coğrafi bölgede yaşayan insanları ifade etmektedir. Bir yerde oturan, ikamet eden anlamındaki “sakin” kelimesinin çoğul anlamı ise “sükkan”dır. Sekene kavramı da nüfus manasında kullanılmaktadır (Bozkurt,2007:293). Nüfus sayımlarının genel sebebi, devletin kontrolündeki bölgelerdeki halkın nüfusunun bilinmek istenmesidir (Kındır,2023:9). 15-16. yüzyıllara ait arşiv belgelerinde, yalnızca vergilerin belirlenmesi amacıyla küçük çaplı sayımlar yapıldığı bilinmektedir (Koç, 2007:295). Osmanlı Devleti'nde genel olarak yapılan ilk nüfus sayımı ve vergiler için arazi yazımı, 1830-1831 yıllarında II. Mahmud döneminde gerçekleştirilmiştir. Ancak 19. yüzyılda II. Mahmud döneminde yaşanan Yeniçeri Ocağının kaldırılması ve Rusya ile yapılan savaş, nüfus sayımının yapılmasını zorlaştırmıştır. Bu nüfus sayımı, Rumeli ve Anadolu'da vergilerin belirlenmesi amacıyla yapıldığından, gerçek nüfusu yansıtmamaktadır. Farklı siyasi olaylar ve koşullar nedeniyle nüfus sayımı belirli bir düzeyin üzerine çıkamamıştır (Güler, 2003:80).

Enver Ziya Karal'ın Tarihi Lütfü'nden aktardığına göre, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından İstanbul ve çevresinde bir nüfus sayımı yapılmıştır. Başka bir deyişle, sayım, 1826'daki Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla (Vaka-i Hayriye) meydana gelen kargaşa içinde gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımları, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının neden olduğu karışıklık ve ardından Rusya ile yapılan 1828-1829 savaşı nedeniyle ülke genelinde uygulanamamıştır. Ancak savaşın sona erdiği 1830-1831 yıllarında nüfus sayım işlemlerine yeniden başlanmıştır (Karal, 1997:11). Aslında bu dönemin öncesinde, Osmanlı Devleti vergi potansiyelini ve asker sayısını tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmıştır. II. Mahmud'un (1808-1839) fermanı ile başlatılan genel nüfus sayımının, Osmanlı İmpa-

ratorluğu tarihinde toprak yazımının belirlenmesi amacıyla yapılan ilk nüfus sayımı olduğunu söylemek mümkündür (Kabakçioğlu, 2020, s.5).

1.1.Tahrir Defterleri

Tahrir defterlerinin, Osmanlı maliye teşkilatının vergileri belirlemek amacıyla yaptığı bir nüfus sayımı olduğu ifade edilmektedir. Sözlükte “yazmak, kaydetmek” anlamına gelen tahrir kelimesi, Osmanlı maliye teşkilatı tarafından farklı şehirlerde ve farklı zamanlarda yapılan nüfus sayımlarının, vergileri ve kişilerin isimlerini kaydeden defterlerdir (Öz, 2010:425).

Tahrir defterlerine dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu hakkında önemli bilgiler elde edilebilmektedir. Tahrir defterleri, Osmanlı demografik tarihi için mevcut en önemli kaynak dizisidir ve aynı zamanda tımar sistemini ve vergi potansiyelini belirlemek amacıyla da oluşturulmuştur. Bu defterlerin sağladığı verileri tasnif etme ve ispat etmedeki zorluklara rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-ekonomik yapısının anlaşılması açısından oldukça önemlidir (Ağa, 2015:8-9). Bu defterler, devletin vergilendirebileceği tüm kaynakları yansıttığı için ait oldukları döneme ilişkin önemli bir bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen olumsuzluklara rağmen, tahrir defterlerindeki bilgilerden Osmanlı'nın nüfus yapısıyla bağlantılı gelişmeleri çoğunlukla görmek mümkündür. Ömer Lütfi Barkan, 15. ve 16. yüzyıl arasında tahrir defterlerini esas alarak nüfus hakkında önemli bilgiler ortaya koymuştur (Ağa, 2015:10).

1.2.Avarız Defterleri

Avâriz veya avâriz-ı divaniye, tekâlif-i örfiye adıyla Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar olağanüstü durumlarda ve özellikle savaşın zararlarını karşılamak amacıyla halktan alınan vergilerden biridir (Gökçe, 2005:73). Avâriz vergisi, Osmanlı bütçelerinde düzensiz gelirlerin en başında yer almaktadır. Bu tür vergilerin birçoğu “Avâriz” adıyla halktan toplanmakta ve bazı fermanlarda “Bedel-i Avâriz” olarak geçmektedir. Bu vergi, halk tarafından toplanması alışkanlık haline gelmiş vergilerden biri olup, özellikle savaş zamanlarında toplanmıştır. Üst üste çıkan harp olayları, bu vergiyi düzenli bir hale getirmiştir. Avâriz vergisi, son olarak Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştır (Sahillioğlu, 1991:109).

1.3.Temettüat Defterleri

“Temettü” kelimesi, kazanma, kâr etme ve fayda anlamlarına gelir (Devellioğlu, 2010:1251). Temettüat defterleri, 19. yüzyılda bir bölgedeki kişilerin yerleşimi, tarım üretimi, hanelerin gelirleri ve ödedikleri vergiler hakkında geniş bilgiler sunmaktadır. Bu defterler genellikle sosyo-ekonomik verilere dayanır (Kütükoğlu, 1995:412). Temettü vergisi, bireylerin

yıllık kazançlarına göre alınan gelir vergisidir ve kişilerin adı, gelir kaynağı ile yıllık getirisi kaydedilmiştir (Ayan, 2022:12-14). Tanzimat Fermanı, ekonomi alanında köklü değişim ve yenilikler vaat etmiştir ve temettüat defterleri, ticaret üzerine yapılacak araştırmalarda önemli bir kaynaktır (Kaya, 2018:1).

1.4.Nüfus Defterleri

Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu bölgelerdeki nüfus, genellikle Osmanlı arşiv kayıtları ve seyyah raporları gibi iki kaynaktan hesaplanmıştır. Seyyahların raporları, arşiv belgelerini destekleyerek doğru bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmıştır (Demirci & Kartal, 2014:121). 1831 yılı nüfus sayımında, Gayrimüslim ve Müslüman nüfus ayrı ayrı kaydedilmiştir. Osmanlı arşiv kayıtları, tahrir, avarız, cizye, temettüat ve nüfus defterlerinden oluşan başlıca kaynaklardır. Bu defterlerde, gayrimüslim nüfus Ermeni, Rum ve Yahudi olarak tanımlanmış, aile ve cizye sayıları belirtilmiştir. Nüfus defterlerinin başında, defterin amacı, tarihi ve yeri gibi temel bilgiler yer alır. Gayrimüslimler, genellikle Zimmi veya Reâyâ gibi sıfatlarla tanımlanmış ve vergi olarak cizye miktarları belirtilmiştir (Akşel & Sertel, 2015:84).

1.4. Cizye Defterleri

Cizye, sözlükte “kâfi gelmek, karşılığını vermek, ödemek” anlamına gelen “ceza” kelimesinden türetilmiştir (Erkal, 1999:43). İslam devletleri, gayrimüslim vatandaşlardan, mal ve canlarının korunması ve askerlik hizmetinden muaf olmaları karşılığında cizye vergisi almıştır. Gayrimüslim halk, İslam devletinin hüküm sürdüğü coğrafyalarda askerlik yapmaz ve canları ile mallarının güvenliği sağlanır. Eğer devlet bu güvenliği temin edemezse, gayrimüslimlerden vergi alınmamıştır (Bakırcı, 2019:4). İslam hukukunda önemli bir yer tutan cizye, gayrimüslim halk (zimmî) ile İslam devleti arasında yapılan zimmet antlaşması ile alınır. Hanefî mezhebine göre, bir yılı aşkın süreyle İslam devleti sınırlarında yaşayan gayrimüslimlerden de cizye vergisi tahsil edilmesi uygun görülmüştür. Bu antlaşma, zimmîlerin can, mal ve inanç özgürlüklerini İslam devleti tarafından güvence altına almıştır (Erkal, 1999:43). Zaman içinde yapılan değişikliklerle, 1856 Islahat Fermanı ile cizye vergisi kaldırılmış, ancak Gayrimüslimlerin askerlikten muaf olabilmesi için belirli bir vergi (bedel-i askerî) ödemeleri istenmiştir. Böylece, cizye vergisi bu şekilde ad değiştirilerek 1907'ye kadar uygulanmıştır (İnalçık, 1993:48).

1.5.Nüfus Sayımı İle İlgili Kavramlar

Nüfus defterlerinde, hanedeki kişilerin özelliklerini yansıtan çeşitli kavramlar bulunur. Bu kavramlar, kişinin yaşını, askere elverişli olup olmadığını, yeni doğmuş veya ölmüş olduğunu belirtir. Yaşı geçmiş yaşlı-

lar için “Müsin”, çocuklar için “Şâbb-ı Emred” (10-15 yaş arası) kullanılır (Devellioğlu, 2010:867). Ölenler için “fevt”, yeni doğanlar için “Tevellüt” ibareleri kullanılır. Hastalar için “Alildir”, körler için “A'madır”, akli melekeli olmayanlar için “Meczubdur” gibi ifadeler kaydedilmiştir. Ayrıca, “Veled” gayrimüslim, “Bin” ise Müslüman defterlerinde oğul anlamında kullanılır. Örneğin, “Hasan bin Mehmed” ve “Tobal Veled-i Agop” şeklinde rastlanılır. Bu kavramlar, kişinin işini ve fiziksel özelliklerini tanımlayan kelimelerdir (Gür & Kahrıman, 2012:).

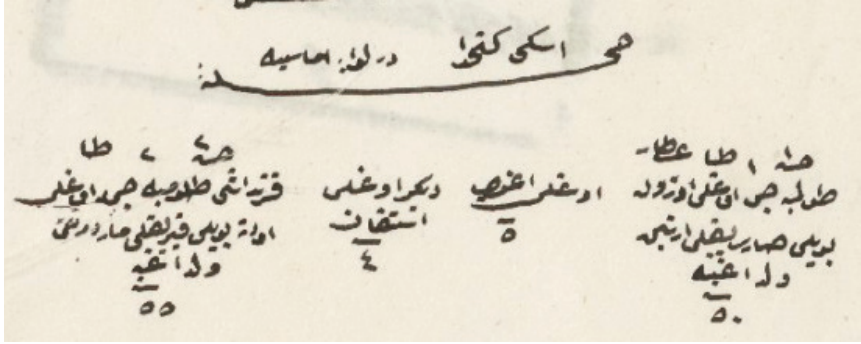
2. 2158 numaralı Amasya Reâyâ Nüfus Defteri

Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivinde 22 adet Amasya'ya ait reâyâ nüfus defteri bulunmaktadır. Bu defterler Amasya'ya bağlı olan beldelere göre gruplandırılıp numaralarına göre gösterilmiştir. 7233, 2162, 2157, 2158 numaralı defterlerde Amasya şehrinin gayrimüslim mahallelerinin nüfusu, meslekleri ve vergileri görülebilmektedir.

Tablo 1. Amasya Reâyâ Nüfus Defterleri

Ait Olduğu Kazâ ve Nahiye	Defter No	Tarih	Miladi Tarih	Varak
Amasya Merkez Kazâsı	2157	1256	1840/1841	84
Amasya Merkez Kazâsı	2158	1259	1843/1844	35
Amasya Merkez Kazâsı	2162	1262	1845/1846	26
Amasya Merkez Kazâsı	7233	1267	1850/1851	4
Amasya Sancağı Merzifon Kazâsı	2241	1256	1840/1841	110
Amasya Sancağı Merzifon Kazâsı	2242	1256	1840/1841	28
Amasya Sancağı Merzifon Kazâsı	3832	1267	1850/1851	9
Amasya Sancağı Merzifon Kazâsı	7249	1259	1843/1844	11
Amasya Sancağı Amasya Merkez Kazâları (Ortak)	2143	1246	1830/1831	36
Amasya Sancağı Akdağ Nahiyesi	2148	1259	1843/1844	3
Amasya Sancağı Gümüş Kazâsı	2186	1262	1845/1846	10
Amasya Sancağı Gümüş Kazâsı	2187	1262	1845/1846	16
Amasya Sancağı Gümüş Kazâsı	2188	1262	1845/1846	6
Amasya Sancağı Kedeğra Kazâsı	2221	1259	1843/1844	12
Amasya Sancağı Kedeğra Kazâsı	2222	1259	1843/1844	12
Amasya Sancağı Kedeğra Kazâsı	2227	1262	1845/1846	0
Amasya Sancağı Kedeğra Kazâsı	2228	1266	1849/1850	5
Amasya Sancağı Zeytun Kazâsı	2586	1266	1849/1850	4
Amasya Sancağı Hacıköy Kazâsı	2192	1248	1832/1833	15
Amasya Sancağı Hacıköy Kazâsı	2196	1256	1840/1841	36
Amasya Sancağı Hacıköy Kazâsı	2197	1259	1843/1844	12
Amasya Sancağı Hacıköy Kazâsı	2199	1264	1847/1848	6

1843-1844 yılları arasında Amasya Merkez Kazâsı'na ait 5 reâyâ defteri tutulmuştur. Bu defterler; 2143, 2241, 2157, 2158 ve 2242 numaralı defterlerdir. Bunlardan 2143, 2241 ve 2242 numaralı defterler Merzifon kazâsına aitken, 2158 numaralı defter Amasya Merkez kazâsına aittir. Bu defter 20x46 cm boyutlarında, toplamda 68 varaktan oluşmakta olup, 64-65. sayfalar boştur. Defterde siyah mürekkep kullanılmış, başka renkler tercih edilmemiştir. İçerikte 35 mahalle bulunmaktadır ve her mahalledeki kişilerin bilgileri hane usulüyle, ev reisi ve aile bireylerinin isimleri, yaşları, meslekleri, eşkal özellikleri ve varsa özel durumlarıyla birlikte kaydedilmiştir. Ayrıca, mahalleye yeni yerleşen kişiler de deftere yazılmıştır.

Görsel 1. 2158 Numaralı Nüfus Defterindeki Kişilerin Kayıt Şekli Örneği

Hane 1, (1 Ta), Attar	Oğlu Agop	Diğer oğlu Stefan	Hane 2, (2 Ta)
Tulumbacı oğlu, uzun boylu, sarı bıyıklı Artin veled-i Aye	Sin 5	Sin 4	Karındaşı Tulumbacı oğlu orta boylu, kır bıyıklı Mardonos veled-i Aye
Sin 50			Sin 55

2.1. 2158 Nolu Merkez Kazâsı Reâyâ Defterine Göre Alınan Cizye Vergilerinin Mahallelere Göre Dağılımı

Araştırma konumuz olan 2158 numaralı nüfus defterinde, cizye vergileri yer almaktadır. Vergi mükelleflerinin ödediği vergi miktarını gösteren harfler, deftere kaydedilen hane sakinlerinin üst kısmında belirtilmiştir. “A” (اع), “TA” (اط), “NA” (ان) gibi harfler, Ala, Evsat ve Edna olarak üç kategoriye ayrılan vergileri temsil etmektedir. Aşağıdaki tabloda, mahalle isimleri ve her mahalleden alınan cizye oranları gösterilmiştir. Bu sınıflandırma, mahalleler ve gayrimüslim mahalleler hakkında sosyo-ekonomik çıkarımlar yapılmasına olanak tanımaktadır.

Tablo 2. 2158 Nolu Amasya Merkez Kazâsı Reâyâ Defterine Göre Mahalleler ve Alınan Vergiler

SIRA NO	MAHALLE	ALA	EV SAT	EDNA	TOPLAM
1	Mahalle-i Eski Kethüda	7	29	4	40
2	Mahalle-i Köyceğiz	0	4	0	4
3	Mahalle-i Çeribaşı	2	43	5	50
4	Mahalle-i Devehan	9	52	10	71
5	Mahalle-i Bozahane	8	46	4	58
6	Mahalle-i Çırakçı	8	28	3	39
7	Mahalle-i Kazancı	6	26	2	34
8	Mahalle-i Köprübaşı	3	3	1	7
9	Mahalle-i Acem Ali	10	57	7	74
10	Mahalle-i Pervanebey	3	19	2	24
11	Mahalle-i Darüsselam	1	9	0	10
12	Mahalle-i Hacı Hamza	0	29	2	31
13	Mahalle-i Fethiye	4	21	1	26
14	Mahalle-i Dere	1	70	4	75
15	Mahalle-i Kılıçcı	1	22	4	27
16	Mahalle-i Temenna	1	28	2	31
17	Mahalle-i İslam	4	48	11	63
18	Mahalle-i Uzun Mustafa	3	11	3	17
19	Mahalle-i Kocacık	4	10	0	14
20	Mahalle-i Sade Helkıs	2	12	1	15
21	Mahalle-i Saraçhan	9	27	4	40
22	Mahalle-i Saray	0	2	2	4
23	Mahalle-i Bağ Helkıs	2	11	3	16
24	Mahalle-i Aşağı Savadiye	5	88	16	109
25	Mahalle-i Bayezid Paşa	7	102	25	134
26	Mahalle-i Mehmet Paşa	5	41	6	52
27	Mahalle-i Yakutiye	6	8	4	18
28	Pazar-ı sufla	7	15	7	29
29	Mahalle-i Sofular	1	49	12	62
30	Mahalle-i Gümüşlüzade	10	38	5	53
31	Mahalle-i Hoca Süleyman	1	7	1	9
32	Mahalle-i Çevikçe	5	22	3	30
33	Mahalle-i Yukarı	2	18	4	24
34	Mahalle-i Sofizade	3	41	5	49
35	Mahalle-i Yukarı Savadiye	1	33	2	36
	TOPLAM	141	1069	165	1375

İncelenen defterde, gayrimüslimlerin yaşadığı 35 mahalle yer almaktadır ve her mahalledeki vergi oranları kaydedilmiştir. Bu mahallelerde toplam 1375 vergi veren kişi tespit edilmiştir. Çoğunluğu orta derecede vergi ödeyen kişilerdir. En yüksek cizye vergisini ödeyenler, Gümüşlüzade ve Acem Ali mahallelerinde yer alır; her iki mahallede de 10 kişi yüksek vergi vermektedir. Orta derecede en çok vergi veren mahalle 102 kişiyle Bayezid Paşa Mahallesi, ardından 88 kişiyle Aşağı Savadiye'dir. En düşük vergi veren mahalle ise yine Bayezid Paşa Mahallesi olup, onu Aşağı Savadiye izlemektedir. En yüksek vergi veren mahalle ise 134 kişiyle Bayezid Paşa Mahallesi'dir. Deftere kaydedilen kişilerin durumlarına göre vergi toplanmış ve vergi veren kişilerin oranları incelenmiştir. "Ala" seviyesinde vergi ödeyen 141 kişi tespit edilmiş ve bu verginin oranı %10,25 olarak belirlenmiştir. Bu, toplanan vergiler arasında en düşük orana sahip vergi türüdür. En yüksek vergi ödeyen grup ise 1069 kişiyle "Evsat" seviyesinde olup, bu verginin oranı %77,74'tür. "Evsat" seviyesinin yüksek oranı, mahallelerin ekonomik durumunun orta seviyede olduğunu gösterir. En düşük vergi seviyesi olan "Edna" seviyesinde vergi veren kişi sayısı 165 olup, bu seviyenin oranı %12'dir. Vergi veren kişilerin çeşitliliği, mahallelerde farklı ekonomik seviyelerde yaşayan insanların bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Orta seviyede vergi ödeyen kişilerin fazla olması ve genç nüfusun yüksekliği, mahallelerin kalkınmış ve ticaret sisteminin gelişmiş olduğu izlenimini vermektedir. Sonuç olarak, Amasya kazasında gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelerde sosyo-ekonomik durumun iyi olduğu söylenebilir. Mahalleler arasında en fazla vergi veren mahalle %9,74 ile Bayezid Paşa Mahallesi olup, en düşük oran ise %0,29 ile Köyceğiz ve Saray mahallelerinde görülmektedir. Bu düşük oranların sebebi, bu mahallelerin nüfusunun az olmasıdır. Oranlar, nüfusa göre değişiklik göstermektedir.

2.2. 2158 Numaralı Deftere Göre Gayrimüslimlerin İcra Ettiği Meslekler ve Hizmetler

Meslek TDK'ye göre *belli bir eğitim ile kazanılan, sistemli bilgi ve becerilere dayalı, insanlara yararlı mal üretmek, hizmet vermek ve karşılığında para kazanmak için yapılan, kuralları belirlenmiş iş*¹ olarak açıklanmıştır. Tarih boyunca, toplumların ihtiyaçlarına göre meslekler ve meslek grupları ortaya çıkmıştır. Bu meslekler, genellikle usta-çırak yöntemiyle varlığını sürdürmüştür. Osmanlı döneminde de mesleklerin icrası, devletin ilk dönemlerinden itibaren usta-çırak sistemiyle devam ettirilmiştir.

1 14 Temmuz 2023 TDK

Tablo 3. 2158 Numaralı Deftere Göre Gayrimüslimlerin İcra Ettiği Meslek Grupları

Numara	Meslek Grupları	Adet
1	Tarım İle İlgili Meslekler	62
2	İnşaat İle İlgili Meslekler	54
3	Yiyecek İçecek Üretimi Ve Satışı İle İlgili Meslekler	151
4	Dokumacılık İle İlgili Meslekler	478
5	Ticaretle İle İlgili Meslekler	204
6	Taşımacılık İle İlgili Meslekler	5
7	Temizlik İşleri İle İlgili Meslekler	70
8	Beden Gücüne Dayanan Meslekler	63
9	Alet Edevat İmal Eden Meslekler	56
10	Din Askeri İdari Ve Eğitim İle İlgili Meslekler	46
11	Dericilikle İle İlgili Meslekler	3
12	Diğer Meslek Grupları	15
	TOPLAM	1206

Çalışma konumuzu oluşturan 2158 numaralı Amasya Merkez Kazâ-sı Reâyâ defterine kayıtlı 35 mahalledeki gayrimüslim halkın icra ettiği meslekler incelendiğinde, doksana yakın farklı meslek grubunun olduğu görülmektedir. Bu mesleklerin çoğu, bireysel olarak yapılan el emeği işleridir. Ticaretle uğraşanlar, dokuma işleriyle meşgul olanlar ve yiyecek içecek üretiminde çalışanların sayısı, bu görüşü desteklemektedir. Mesleklerin sayısını belirledikten sonra, bu grupları daha kolay incelemek için meslekleri kategorilere ayırarak çalıştıkları alanları tespit etmek kolay hale gelmiştir. Bu gruplandırma işlemi sırasında, Murat Hanılçe ve Musa Demir'in "Zile ve Bozok Kazalarında Gayrimüslimlerin Meslekleri (1844-1845 Tarihli Temettuat Kayıtlarına Göre)" adlı makalesinden yararlanılmıştır. Makaledeki mesleklerin, çalışma konumuz olan 2158 numaralı Amasya Merkez Reâyâ nüfus defteri ile örtüşmesi, bölgede yaşayan gayrimüslim halkın mesleklerinin genelde birbirine benzer olduğunu göstermektedir.

Meslekler arasında keşiş ve zangoç mesleğini icra eden 12 kişi tespit edilmiştir. Keşiş, Arapçası kaşiş olup, manastırlarda ibadetle meşgul olan papazlara denir (Hanılçe&Demir, 2019:166). Zangoç, Kilisenin işlerini yapan ve çan çalan kimsedir (14 Temmuz 2023 TDK). Defterde bu iki dini mesleğin olması Amasya'da önemli sayıda kilise olduğunu göstermektedir.

2.3.Mahallelerdeki Yaş Gruplarının Dağılımı

Deftere kayıt edilen kişilerin yaşlarının sınıflandırılması, toplumun sosyo-ekonomik alanlarında istatistiksel veriler ortaya koyması açısından önemlidir.

Tablo 4. Mahallelerdeki Yaş Gruplarının Dağılımı

Mahalle	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-89	90-99	100-109	110-119	(-)	Top.
Mahalle-i Eski Kethüda	30	5	10	7	7	6	2	1	1	0	0	0	1	70
Mahalle-i Köyceğiz	0	1	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4
Mahalle-i Çeribaşı	25	10	9	13	8	5	3	3	0	0	0	0	0	76
Mahalle-i Devehan	33	27	12	15	10	7	3	3	1	0	0	0	1	112
Mahalle-i Bozahane	40	15	17	19	13	7	4	2	0	1	0	1	1	120
Mahalle-i Çırakçı	27	10	9	12	5	6	3	1	0	0	0	0	1	74
Mahalle-i Kazancı	21	12	13	10	4	3	1	0	0	0	0	0	0	64
Mahalle-i Köprübaşı	5	0	4	1	3	0	1	0	0	0	0	0	0	14
Mahalle-i Acem Ali	37	17	22	17	12	5	2	3	0	0	0	0	0	115
Mahalle-i Pervanebey	9	9	8	3	3	2	0	0	0	0	0	0	2	36
Mahalle-i Darüsselam	14	3	0	7	3	0	0	0	0	0	0	0	0	27
Mahalle-i Hacı Hamza	30	9	7	11	3	3	1	0	0	0	0	0	0	64
Mahalle-i Fethiye	14	7	7	5	4	4	3	0	0	0	0	0	1	45
Mahalle-i Dere	38	22	27	13	8	9	5	2	0	0	0	0	1	125
Mahalle-i Kılıççı	9	8	8	7	2	0	1	2	1	1	0	0	0	39
Mahalle-i Temenna	14	13	4	9	2	4	0	2	0	0	0	0	0	48
Mahalle-i İslam	34	15	11	15	14	5	4	1	1	1	0	0	0	101
Mahalle-i Uzun Mustafa	7	4	0	4	8	0	3	1	1	0	0	0	0	28
Mahalle-i Kocacık	11	6	4	3	2	1	0	0	0	1	0	0	0	28
Mahalle-i Sade Helkıs	3	4	5	4	0	0	0	2	0	0	0	0	0	18
Mahalle-i Saraçhan	27	14	10	9	2	4	1	1	0	1	0	0	0	69
Mahalle-i Saray	2	2	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	6
Mahalle-i Bağ Helkıs	6	6	3	1	4	0	2	0	1	0	0	0	0	23
Mahalle-i Aşağı Savadiye	60	28	28	28	13	11	8	0	0	0	0	0	1	177

Mahalle-i Bayezid Paşa	75	41	30	32	22	14	9	3	1	0	0	1	0	228
Mahalle-i Mehmet Paşa	32	17	10	12	6	3	1	0	1	0	0	0	1	83
Mahalle-i Yakutiye	6	6	3	2	0	5	1	0	0	0	0	0	2	25
Pazar-ı sufla	17	8	4	6	8	1	2	1	0	0	0	0	3	50
Mahalle-i Sofular	25	17	18	8	11	9	4	0	2	1	0	0	0	95
Mahalle-i Gümüslüzade	35	19	11	14	11	5	0	1	0	0	0	0	0	96
Mahalle-i Hoca Süleyman	3	2	3	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	12
Mahalle-i Çevikçe	18	8	7	5	3	6	2	0	1	0	0	0	0	50
Mahalle-i Yukarı	19	7	8	11	2	1	0	1	0	0	0	0	0	49
Mahalle-i Sofuzade	34	12	10	16	6	9	0	0	0	0	0	0	0	87
Mahalle-i Yukarı savadiye	16	7	12	9	8	3	3	0	0	0	0	0	0	58
GENEL TOPLAM	776	391	336	332	208	138	71	30	11	6	0	2	15	2316

Amasya Merkez mahallerinde yer alan deftere kaydedilen kişilerin yaş aralığı 1-110 arasında değişmektedir. Genel olarak 0-9 yaş arasında 776, 11-19 yaş arasında 391, 20-29 yaş arasında 336, 30-39 yaş arasında 332, 40-49 yaş arasında 208 kişi bulunmaktadır. 50-59 yaş aralığında 138, 60-69 yaş aralığında 71, 70-79 yaş aralığında 30, 80-89 yaş aralığında 11, 90-99 yaş aralığında ise 6 kişi kaydedilmiştir. 100-109 yaş arasında kayıtlı kişi bulunmamaktadır. Ancak, 110-119 yaş arasında iki kişi kaydedilmiştir. Bu kişilerden biri Bozahane 'de yaşayan kuyumcu Karaoğlanoğlu ak sakallı, Ohannes veled-i Agop, diğeri ise Bayezid Paşa Mahallesi'nde yaşayan orta boylu, kır sakallı Kul Serkiz veled-i Ohannes'tir. Bu iki kişi deftere 110 yaşında kaydedilmiştir. 35 mahallenin genel toplamında 2316 gayrimüslim kişi tespit edilmiştir.

Gayrimüslimlerin yaşadığı mahallelere bakıldığında, yaş dağılımının çoğunlukla çocuklar ve gençler arasında yoğunlaştığı görülmektedir. İleri yaştaki kişilerin sayısı ise daha azdır. Çocukların ve gençlerin fazla olması, sosyo-ekonomik güç açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, defterde yaşı kaydedilmeyen bazı kişiler de tespit edilmiştir ve bu kişiler tabloya dahil edilmiştir.

Amasya Merkez kazasında 2316 gayrimüslim kişi kaydedilmiştir. Yaş gruplarına göre dağılım şu şekildedir: 0-9 yaş grubunda 776 kişi

(%33,50), 11-19 yaş grubunda 391 kişi (%16,88), 20-29 yaş grubunda 336 kişi (%14,50), 30-39 yaş grubunda 332 kişi (%14,33), 40-49 yaş grubunda 208 kişi (%8,98), 50-59 yaş grubunda 138 kişi (%5,95), 60-69 yaş grubunda 71 kişi (%3,06), 70-79 yaş grubunda 30 kişi (%1,29), 80-89 yaş grubunda 11 kişi (%0,47), 90-99 yaş grubunda 6 kişi (%0,25), 110-119 yaş grubunda ise 2 kişi (%0,08) bulunmaktadır. Yaşı belirtilmeyen 15 kişi ise %0,64 oranında yer almaktadır.

1840 nüfus sayımına göre Amasya Merkez kazasında toplam 6896 kişi ve 55 mahalle bulunmaktadır. 944 gayrimüslim hanesi ve 2130 kişi deftere kaydedilmiştir. 2158 numaralı nüfus defterine göre ise 2316 gayrimüslim kişi tespit edilmiştir. 1840 sayımı ile 1843/1844 yıllarına tarihlenen defter arasındaki 4 yılda gayrimüslim nüfusun 186 kişi arttığı görülmektedir. Gayrimüslimlerin nüfusu, mahallelerdeki toplam nüfusun yarısı kadar olup, defter ile sayım arasındaki yakınlık, mahallelerde az da olsa nüfus hareketliliği olduğunu göstermektedir.

2.4.Engellilik Durumları

İnsanoğlunun engellilik durumu her dönemde var olmuştur. Bu defterde engellilik durumunun kayda alınması, bu kişilere değer verildiğini gösterir. TDK'ye göre *engelli; Doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal veya sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri çeken (kimse)²* olarak tanımlanmaktadır.

Çalışma konusu olan defterde 10 engelli kişi tespit edilmiştir. Bu kişilerin 4'ü çolak, 3'ü kör, 3'ü ise alil olarak kaydedilmiştir. Kör olarak kaydedilen 3 kişiden 2'si İslam Mahallesi'nde, alil olarak kaydedilen 3 kişiden 2'si ise Bayezid Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır. Çolak olarak kaydedilen 4 kişi ise Bozahane, Çırakçı, Sofizade ve Devehan mahallelerinde kaydedilmiştir.

2.5.Nüfus Hareketleri

Defterdeki mahallelerde toplamda 2 kişinin göç ettiği tespit edilmiştir. Bunlardan birinin, deftere kayıt alındığı tarihten 20 gün önce hanesiyle birlikte Bayezid Paşa Mahallesi'ne yerleştiği ve Gümüşhaneli olarak kaydedildiği görülmektedir. Diğer kişi ise, deftere kayıt alındığı tarihten bir yıl önce karyeye geldiği belirtilerek Bayezid Paşa Mahallesi'ne yerleştiği kaydedilmiştir. Ayrıca, şehre gelenlerin yanı sıra şehirden göç edenlerin de olduğu görülmektedir. Dersaadet'te olduğu belirtilen 3 kişi deftere kaydedilmiştir. Bu 3 kişiden 2'si Yukarı Savadiye Mahallesi'nde, biri ise Bayezid Paşa Mahallesi'nde kaydedilmiştir. Dersaadetli olarak kaydedilen bir kişi ise Mahalle-i Sade Helkıs Mahallesi'nde yer almaktadır.

2.6. Fiziksel Özellikler

Amasya merkez reâyâ gayrimüslim nüfusu 2316 kişi olarak kaydedilmiştir. 35 mahallede yaşayanlardan 1228 kişinin boy verileri deftere işlenmiştir. Boy verisi kaydedilmeyen 1088 kişi ise %46,97 oranında tespit edilmiştir. Boy verisi olan kişilerin oranı ise %53,02 olarak hesaplanmıştır. Boy sıralaması kısa (91 kişi), orta (952 kişi) ve uzun (185 kişi) olarak sınıflandırılmıştır. Defterde en yaygın olarak kayda geçen boy tipi orta boydur.

2.6.1. Bıyık, Sakal, Şab ve Şabb-ı Emred

Deftere kaydedilen fiziksel özellikler arasında sakal ve bıyık çeşitleri de yer almaktadır. Mahallelerde toplamda 964 bıyıklı ve 157 sakallı kişi kaydedilmiştir. Bıyık çeşitliliği kır bıyık (67 kişi), kara bıyık (372 kişi), sarı bıyık (182 kişi), ter bıyık (149 kişi), kumral bıyık (188 kişi) ve ak bıyık (6 kişi) olarak kaydedilmiştir. Kara bıyıklı kişilerin yoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Sakal çeşitliliği ak sakal (47 kişi), kır sakal (84 kişi), kara sakal (16 kişi), kırca sakal (3 kişi) ve kumral sakal (7 kişi) olarak kaydedilmiştir. Toplamda, sakal ve bıyığı belirtilen 1121 kişi tespit edilmiştir.

Şabb, sözlükte genç delikanlı veya yiğit anlamına gelirken, “şabb-ı emred” ise henüz sakalı ve bıyığı çıkmamış gençleri ifade etmektedir. Merkez mahallelerde toplamda 25 kişi “şab” ifadesiyle kaydedilirken, 141 kişi ise “şabb-ı emred” olarak kaydedilmiştir.

2.6.2. Şahıs İsimleri

Amasya Merkez Mahallelerinde yaşayan gayrimüslim nüfusun isimleri, dinleri ve milletleri hakkında bilgi sunmaktadır. Gayrimüslimlerin taşıdığı isimler incelendiğinde en yaygın isimlerin Karabet (283), Agop (279), Ohannes (257), Artin (230), Kirkor (185), Serkez (116), Stefan (93), Mıgırdiç (93), Bedros (78), Mihail (59), Manuk (58), Kivrek (57), Aye (54), Simon (55), Yovan (52), Yorgi (49), Abraham (41), Odik (35), Nikos (32), Nikola (32), Toros (30), Ohan (29), Dimitri (24), Bogos (20), Anastaş (17), Yani (15) ve Kiryako (12) olduğu tespit edilmiştir. Bu isimleri taşıyan kişilerin milliyetlerine bakıldığında ise, isimlerin genellikle Ermeni ve Rumlar tarafından tercih edildiği görülmektedir.

Sonuç

2158 numaralı Amasya Reâyâ Nüfus Defteri'nin detaylı incelenmesi, Amasya Merkez Kazâsında 1843-1844 yılları arasında gayrimüslim nüfusun demografik, ekonomik ve sosyal yapısını anlamamıza önemli katkılar sağlamaktadır. Bu defter, 35 mahalledeki gayrimüslimlerin meslekleri, vergileri ve yaş dağılımlarını içeren kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Defterde kaydedilen vergi oranlarına göre, gayrimüslimler arasında mahalleler arasında önemli ölçüde sosyo-ekonomik farklılıklar görül-

mektedir. Özellikle Bayezid Paşa Mahallesi, en yüksek vergi oranlarına sahip mahalle olarak öne çıkarken, Köyceğiz ve Saray mahalleleri en düşük vergi oranlarına sahiptir. Bu durum, mahallelerin nüfus yoğunluğu ve ekonomik faaliyetlerine bağlı olarak vergi oranlarının değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Meslek dağılımına bakıldığında, gayrimüslimlerin çoğunlukla el emeği gerektiren mesleklerde çalıştığı görülmektedir. Dokumacılık, ticaret ve yiyecek içecek üretimi en yaygın meslek gruplarını oluştururken, bu durum Amasya'nın o dönemdeki ekonomik yapısının el sanatları ve ticaret odaklı olduğunu göstermektedir.

Yaş gruplarının dağılımı incelendiğinde, genç ve çocuk nüfusun yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu durum, gayrimüslim mahallelerin genç bir nüfusa sahip olduğunu ve sosyo-ekonomik olarak dinamik bir yapıya sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca, ileri yaşlardaki nüfusun azlığı, yaşam koşullarının zorluğunu ve belki de sağlık hizmetlerine erişimdeki sınırlamaları yansıtabilir.

Sonuç olarak, 2158 numaralı nüfus defteri, Amasya Merkez Kazâsı'ndaki gayrimüslim nüfusun demografik ve ekonomik yapısını ayrıntılı bir şekilde belgelemektedir. Bu defter, Osmanlı dönemi Amasya'sının sosyo-ekonomik yapısının anlaşılmasına ve dönemin toplumsal dinamiklerinin analiz edilmesine önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bu çalışma, ileride yapılacak daha kapsamlı araştırmalar için de değerli bir temel oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- Ağa, M. D. (2015). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Lâdik Kazasının Nüfusu” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Samsun.
- Akyel, S., ve Sertel S. (2015) “Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri:1840 Tarihli Çar sancak Kazası Gayrimüslim Nüfus Defteri Örneği” *Journal of History and Future*, 1(1), 78-98.
- Ayan, K. (2022). “Bozöyük Kazası Temettü Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*, Erzincan.
- Bakırcı, M. E. (2019). “İslam Hukukunda Cizye” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı*, Antalya.
- Belge, H., Cevger, G.(2024).Şehzadeler Şehri Amasya'nın Tarihsel Kimliğini Temsil Eden Bir Yapıt: Beyler Sarayı, Sonçağ yayıncılık, Sosyal Bilimler Araştırmaları -10 (Ed. Yerkazan, H., Eryılmaz, Ö.), 55-94.
- Bozkurt, N. (2007). “Nüfus”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s.293-294.
- Demirci, S., ve Kartal K. (2014), “Osmanlı Nüfus Defterlerinin Tarih Yazımındaki Yeri: 1835 Tarihli Trabzon Vilayeti Maçka/Maçka Kazası Müslim Nüfus Defteri Örneği” *History Studies*, 6(3), s.119-145.
- Devellioğlu, F. (2010). “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat”, *Aydın Kitabevi Yayınları*, Ankara.
- Erkal, M. (1999). “Cizye” TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s.42-45.
- Evsile, Mehmet. (1997)“Amasya Tamimi Ve Atatürk'ün Amasya'daki Faaliyetleri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, no. 40 :70-83.
- F. Gür ve S. Kahriman “Amasya Nüfus Defterleri 1840” Amasya Belediyesi Kültür-Sanat Yayınları, Ankara 2012.
- Gökçe, T. (2005). “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal-İcmal Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümölcine Kazası Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20(1), s.71-133.
- Güler, A. (2003). “Osmanlı'dan Cumhuriyete Azınlıklar”, *Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu*, Ankara.
- Haniççe, M., ve Demir, M. (2019). “Zile ve Bozok Kazalarında Gayrimüslimlerin Meslekleri (1844-1845 Tarihli Temettuat Kayıtlarına Göre)” *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 145-174.

- İnalcık, H. (1993) “Cizye” TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s.45-48.
- Kabakçioğlu, K. (2020). “Nüfus Defterlerine Göre Turhal Kazasında Müslim Nüfus (1831-1844)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*, Tokat.
- Karal, E. Z. (1997). “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831”, *Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü*, Ankara. s.10-12.
- Kaya, Z. (2018). “ Xıx. Yüzyıl Ortalarında Kütahya’nın Gireği Nahiyesine Bağlı Bayat, Kozluca (Musa), Saray, Abaş Ve Emrez Köylerinin Sosyo-Ekonomik Durumu (Temettuat Ve Nüfus Defterlerine Göre)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*, Kütahya.
- Kındır, S. (2023). “2054 Numaralı Akdağ Nüfus Defteri’nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Ordu.
- Koç, Y. (2007). “Nüfus” TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s.294-299.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). “Osmanlı Sosyal ve İktisâdî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, 59(225), s. 395-412.
- Olca, O.F. (2010). “Amasya Şehri” Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Öz, M. (2010). “Tahrir”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s.425-429.
- Sahillioğlu, H. (1991). “Avarız” TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s.108-109.
- Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı*, Sivas.
- Şahin İ. ve Emecen F. (1991). “Amasya” TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, s.1-4.
- Usta, İ. (2019). “Mühimme Defterlerine Göre Xvıı. Yüzyıl’da Amasya Sancağı” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*, Samsun.
- Ünal, R. (2022). “44 Numaralı Amasya Şeriyye Sicili” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),
- Yasar, Abdizâde Hüseyin, Hüsameddin (2022). “Amasya Tarihi (Cilt. 1-4)”, (Ed. S. Keçeci Kurt, R.O. Özel, M. Hakverdioğlu), Samsun: Amasya Belediyesi Yayınları.